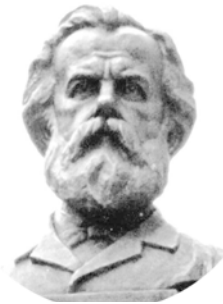

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАУКОВИЙ ЧАСОПИС

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА

Серія 22

Політичні науки
та методика викладання
соціально-політичних дисциплін

Випуск 1

Київ
Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова

ББК 66:74.263

Н 34

Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. – Випуск 1. – К.: Видавництво Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, 2009. – 158 с.

У збірнику вміщені наукові праці викладачів, докторантів та аспірантів, у яких висвітлюються сучасні теоретичні, наукові та науково-методичні питання політичних наук.

Рекомендовано до друку Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (протокол № 8 від 28 лютого 2008 року)

РЕЦЕНЗЕНТИ: **Антонюк О.В.**, доктор політичних наук, професор;
Головатий М.Т., доктор політичних наук, професор;
Картулов О.В., доктор політичних наук, професор.

Склад редакційної колегії:

Андрусишин Б.І.	доктор історичних наук, професор, академік УАПН;
Андрущенко В.П.	доктор філософських наук, професор, академік УАПН;
Бабкін В.Д.	доктор юридичних наук, професор;
Бабкіна О.В.	доктор політичних наук, професор, академік УАПН;
Бебик В.М.	доктор політичних наук, професор;
Бех В.П.	доктор філософських наук, професор, академік УАПН;
Булда А.А.	доктор педагогічних наук, професор;
Варзар І.М.	доктор політичних наук, професор, академік УАПН;
Волинка Г.В.	доктор філософських наук, професор, академік УАПН;
Головатий М.Ф.	доктор політичних наук, професор;
Горбатенко В.П.	доктор політичних наук, професор, академік УАПН;
Дробот І.І.	доктор історичних наук, професор;
Зеленько Г.І.	доктор політичних наук;
Кремень В.Г.	доктор філософських наук, професор;
Михальченко М.І.	доктор політичних наук, професор;
Розова Т.В.	доктор філософських наук, професор;
Телешун С.О.	доктор політичних наук, професор;
Хилько М.І.	доктор філософських наук;
Храмов В.О.	доктор політичних наук, професор.

© Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, 2009

ВСТУПНЕ СЛОВО

Політична наука в Україні посідає відповідне місце в системі гуманітарних наук, помітно впливає на реальні політичні процеси розбудови демократичної держави, формування політичної культури. Вчені-політологи продуктивно розробляють актуальні проблеми суспільно-політичного розвитку. Про це переконливо свідчить вихід друком багатьох навчальних посібників, монографічних праць, аналітичних матеріалів, в тому числі і силами науковців нашого університету. Розвитку політичної науки сприяє створення цілої мережі спеціалізованих рад з присудження наукових ступенів кандидатів і докторів наук, де захищено більше 400 кандидатських та більше 70 докторських дисертацій.

Таким чином, політологія в Україні, як і в інших постсоціалістичних країнах стала вже прикметної реальністю, вона має свій предмет, свої універсальні та специфічні закони розвитку. Виходячи з цього, бачиться некоректним протиставлення світового та вітчизняного знання про політику. Звичайно, це не виключає того, що існують та розвиваються національні політологічні школи.

Слід звернути увагу на деякі методологічні і концептуальні засади становлення і розвитку політичної науки. Вона розвивається на ґрунтовному філософсько-світоглядному рівні. Відомо, що найбільш вагомим науковим результатам досягаються якраз на перехресті різних наукових галузей. Саме на такій основі розвиваються філософія політики, філософія культури, філософія освіти. Для нас науковців і педагогів велике значення має саме філософія освіти, яка покликана філософськи осмислити не лише сам процес набуття знань, умінь, навичок, а й соціокультурні потреби суспільства. Одним із важливих завдань цього напряму є обґрунтування курсу на наукову раціоналізацію як головну складову сучасної освіти.

Українська політична наука досліджує складні проблеми соціально-політичного розвитку сучасного світу, своїх країн, сутність і прояви людського виміру політики, проблеми політичної влади, формування політичної свідомості та культури, подолання соціально-політичних та етнічних конфліктів, реформування політичних систем. Особлива увага приділяється дослідженню складних і суперечливих процесів трансформації суспільства, реформування політичної освіти. Особливо відчутними є, успадковані від минулого та породжені перехідним періодом суперечності та прорахунки. Суспільство значною мірою виявилось заручником завищених очікувань. Ситуація в країні характеризується значним рівнем соціальної та політичної напруги, яка зумовлена, передусім, непослідовністю та безсистемністю економічних та політичних реформ. Відповідно, одним із завдань політичної реформи є максимальне зближення політичної теорії і практики. Це зовсім не означає перетворення політичної науки і освіти на систему обслуговування влади. Завдання полягає в іншому – в науковому забезпеченні політичних проєктів, здійсненні політичних прогнозів, обґрунтуванні політичних рішень. Політична ж освіта має формувати підвалини демократичної ментальності і зрілої політичної культури.

Профіль нашого Часопису потрібний: теорія політики, політична історіологія, наукова методика викладання суспільно-політичних дисциплін. Серед останніх – класична політологія, політична соціологія, політична філософія, політична історія, політична культура, політична ідеологія, політична етнологія, політична конфліктологія, політична регіоналістика, геополітика, політична психологія тощо. Маємо надію, що подібне широке об'єкт-предметне розмаїття привабить дослідників з різних куточків України та закордонних вчених.

Глибоко переконані, що науковий часопис „Політичні науки і методика викладання соціально-політичних дисциплін” стане вагомим внеском у розвиток кращих освітянських та наукових традицій політологічної школи в нашому університеті і в державі.

**Андрущенко В.П.,
доктор філософських наук, професор,
академік АПН України, ректор НПУ імені М.П.Драгоманова**

Бабкіна О.В.,
*доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політичних наук
НПУ імені М.П. Драгоманова*

ПОЛІТИЧНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТСТВА

Стан політичної культури українського суспільства відображає складний процес модернізації в цивілізаційному розвитку країни. У сучасній політології залишається відкритою проблема розвитку субкультур, зокрема молодіжної політичної субкультури. Саме тому вивчення процесів формування і функціонування політичної культури студентства, її зв'язку з реформуванням суспільства має виняткове значення.

Актуальність розробки теоретичних проблем формування і функціонування політичної культури студентської молоді тісно пов'язана із широким комплексом постановочних завдань з розвитку демократичної, соціальної, правової держави. Процес демократизації вимагає появи особи, яка має високу політичну й правову культуру.

Недостатній рівень засвоєння демократичної політичної культури є однією з причин відчуження частини молоді від суспільно-політичних процесів в українському суспільстві. Процес державотворення в українському суспільстві органічно пов'язаний з утвердженням нової системи духовних цінностей, серед яких найвищою є людина, її права, куди входять індивідуальна свобода особи, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека.

Політична культура, по суті, починається там, де забезпечується систематичне відтворення єдності політичних знань, переконань, цінностей і практичної діяльності з їх реалізації в нормі поведінки, що стала загальним правилом.

Якою мірою демократія має спиратися на масові демократичні цінності та орієнтації і якою мірою їх можна вважати передумовами для демократизації? Які саме цінності і політичні орієнтації сприяють формуванню і функціонуванню інститутів демократії? І, нарешті, чи в змозі ці нові політичні інститути працювати без масової підтримки з боку суспільства?

Відомо, що культура є невід'ємною складовою демократії. Якщо суспільство і його компоненти безкультурні, то в наявності маса людей, які об'єктивно відсторонені від демократичної практики. Тому аксіомою є висновок про те, що процес демократизації не може протікати успішно, якщо він не заснований на демократичній культурі населення. Розвиток демократії визначається станом культури суспільства. Його доповнює той факт, що відсутність досвіду демократичного вирішення проблем, демократичності менталітету, зневажливе відношення до правових і моральних норм призводять до занепаду культури, намагань захистити демократію недемократичними засобами.

Результати соціологічних досліджень фіксують декларативне і прагматичне розуміння демократії, правовий нігілізм, недостатність терпимості, посилення недемократичних настроїв і дій, орієнтації на „голос натовпу”, невміння вести політичний діалог.

Одним із завдань політичної реформи є максимальне зближення політичної теорії і практики. Це зовсім не означає перетворення політичної науки та створеної на її засадах політичної освіти у систему обслуговування влади. Завдання полягає в іншому – в науковому забезпеченні експертизи політичних проектів, політичного прогнозу, обґрунтуванні необхідних рішень.

Досвід останніх років переконливо засвідчив, що доля соціально-політичних перетворень в Україні значною мірою залежить від стану політичної освіти і культури її громадян, утвердження у їх свідомості ідеалів демократичної правової держави, цінностей і норм, притаманних відкритому суспільству, коректної політичної взаємодії всіх елементів

політичної системи. З цієї метою слід налагодити механізм постійно діючої якісно нової політичної освіти, яка формуватиме підвалини демократичної ментальності і зрілої політичної культури.

Стратегія розвитку політичної культури громадян має бути спрямована на подолання успадкованих стереотипів політичної свідомості, таких як нетерпимість, конфронтаційність, конфліктність. Натомість - формувати культуру толерантності, консенсусної демократії, політичної коректності, стимулювати зацікавленість громадян у демократичних змінах, їх виборчу активність, відповідальність і поважне ставлення до результатів виборів, піднесення рівня професіоналізму й відповідальності політичних і громадських діячів, державних службовців, особистості як активного учасника політичного процесу.

Належить розробити і здійснювати Національну програму розвитку політичної культури як системи освітніх, інформаційних та організаційних заходів, що матимуть на меті:

- поширення конституційної освіченості, засвоєння громадянами знань про права й обов'язки, про устрій держави і політичну систему, про виборчий процес;
- адаптування й використання досвіду інших країн у галузі політичної освіти;
- надання науково-інформаційної допомоги тим, хто залучений до здійснення політико-освітнього процесу.

Перед політичною, правовою та соціогуманітарною науками стоїть завдання створити привабливий, відповідний реаліям і викликам ХХІ століття, проект цивілізованого співжиття і співпраці етносів, регіонів, політичних сил, інститутів громадянського суспільства.

Л. Пай розглядав політичну культуру як сукупність установок, переконань і почуттів, яка впорядковує і надає значення політичному процесу і яка представляє собою основні припущення і правила, які управляють поведінкою в політичній системі; вона включає до себе як політичні ідеали, так і діючі норми управління. До політичної культури Л.Пай включає зміст таких категорій як політична ідеологія, національний характер і дух, національна політична психологія і фундаментальні цінності народу. Американські політологи Дж.Олмонд і Дж.Пауелл визначають політичну культуру як сукупність індивідуальних настанов і орієнтацій учасників певної системи, як суб'єктивну сферу, що є основою політичних дій. На думку іншого науковця Л.Дитмера у політичній культурі є те, що належить культурі і не дозволяє зводити її ні до „політичної структури”, ані до „політичної психології”. Основою аналізу політичної культури є символ, оскільки саме за допомогою них люди виражають і передають один одному свої почуття і цінності і тому політична культура – це система політичних символів, певна семіологічна система, яка передбачає семантичний аналіз змісту політичних символів і понять і включається до більш широкої системи – системи політичної комунікації.

Інші дослідники, наприклад, Є.Вятр і Д.Пол вважають, що поруч зі „зразками” політичної свідомості до політичної культури повинні бути включені обов'язково і „зразки” політичної поведінки. Далеко не все в людській діяльності контролюється і фіксується свідомістю, це значить що не всі моделі поведінки індивідів і груп можна вивести з моделей їх свідомості. Найкраще подібну позицію було викладено відомим істориком і політологом Р.Такером: „Культура – це звичний образ життя суспільства, що включає як прийняті способи мислення, а також переконання, так і прийняті зразки поведінки. Політична культура – це ті елементи культури, які мають відношення до управління і політики”.

У працях вітчизняних науковців та авторів близького зарубіжжя існують помітні розбіжності в трактуванні політичної культури, переважно обумовлених історично, відносно сталих і репрезентованих переконань та настанов свідомості та моделей поведінки індивідів і груп, а також моделей функціонування політичних інститутів та утвореної ними системи (Е.Баталов, Б.Цимбалістий). певна частина вчених вважають, що політична культура – це сукупність поглядів, переконань, орієнтацій і зразків поведінки, що визначають ставлення

людей до політичної сфери життя суспільства, рівень та сформованість їхньої політичної активності (Н.Паніна, Ю.Пахомов, Н.Чурилов).

Підсумовуючи аналіз різних трактувань політичної культури, можна їх згрупувати в три основні групи:

- політична культура – суб'єктивна сфера, яка лежить в основі політичної діяльності, це орієнтації, система цінностей символів, вірування і установки індивідів на політичні дії;

- політична культура – це спосіб духовно-практичної діяльності, зокрема реалізація політичних знань, ціннісних орієнтацій і моделі поведінки. В даній групі трактувань політична культура – це політична поведінка, відповідно в структурі політичної культури виділяють компоненти пізнавального, емоційного, оцінного і поведінкового характеру.

- політична культура – це політична свідомість, політична поведінка, які доповнюються функціонуванням політичних інститутів. Вважається, що на індивідуальному і груповому рівнях політична культура виступає як єдність політичної свідомості і поведінки, то на соціальному рівні вона доповнюється культурою функціонування політичних інститутів, які складають політичну систему суспільства.

Виходячи з вищезазначеного, політичну культуру можна визначити як систему історично обумовлених, відносно сталих і репрезентованих („зразкових”) орієнтацій (уявлень, переконань, установок, почуттів, оцінок) і моделей поведінки індивідів і груп, а також стилю діяльності суб'єктів політичного процесу, моделей функціонування політичних інститутів і системи, яку вони утворюють.

Політична культура шляхом відтворення, передачі з покоління в покоління, засвоєння й функціонування служить засобом діяльності людей з метою реалізації соціальних, класових, національних, корпоративних та особистих інтересів. Це культура політичного мислення і політичної діяльності, ступінь цивілізованості характеру й способів функціонування політичних інститутів, організації всього політичного життя суспільства.

Типові якісні риси демократичної політичної культури – це визначальна роль прав та свобод людини і громадянина, демократизм, гуманізм, зв'язок з різними галузями соціального життя, оптимальне поєднання колективних та особистих інтересів, справедливість, свобода, рівність, повага до права і закону, політична активність, толерантність, діалогічний характер. Їй не властиві соціальна кастовість, снобізм, елітарний авангардизм. З іншого боку, рівень розвитку політичної культури, ступінь її сформованості у свідомості і вплив на поведінку людей, безумовно, залежить і від діяльності політичних інститутів. Так, бюрократична система створює основу для нелегітимної влади, правового нігілізму, нівелює почуття відповідальності, породжує формальне ставлення до справи, безвідповідальність. Рисами демократичної політичної культури є також законослухняність, лояльність і водночас вимогливе ставлення людини до органів та інститутів державної влади, згода перебувати у діючому правовому полі, відповідальне виконання обов'язків перед суспільством і державою, елементарна конституційна освіченість, поінформованість щодо головних законодавчих регламентацій життя громадян, прийняття порядків своєї держави, знання й повага до прав людини, готовність і вміння вимагати дотримання конституційних вимог, шанування цінностей громадянського суспільства, виконання державою її функцій.

Існують певні особливості вироблення культурного стилю студентської молоді. При цьому слід враховувати специфічні ознаки, що формують соціально-демографічну групу – студентство. Таких ознак різні автори виділяють кілька: 1) спільний вид діяльності; 2) особливе місце в житті суспільства; 3) велика, на відміну від іншої молоді, самостійність; 4) організація самоврядування, спрямованого на формування управлінських навичок; 5) наявність специфічної субкультури.

Суспільно-політичні погляди цієї соціальної групи відрізняються від інших перш за все тим, що молодь майже одноставно підтримує ринкові перетворення, причому чим виборець

молодший, тим швидшим і радикальнішим він бачить рух країни до ринкових відносин. Меншу підтримку знаходить серед молодих виборців популярна серед старшого населення ідея приєднання України до союзу Росії та Білорусі. За останні роки зросла кількість тих, хто вважає участь у виборах своїм громадянським обов'язком. Хоча рівень недовіри до влади як мотив неучасті у виборах молоді вельми відчутний, однак головним мотивом є зайнятість. Залежно від рівня освіти, змінюються і політико-правові преференції молодих людей. Студентська молодь із повною середньою освітою і вище орієнтується на владу, яка має поділити між президентом, парламентом і незалежним судом найбільш хвилюючі проблеми, що стосуються рівня життя людей. Для сучасної української молоді характерним є поліцентризм її ідейно-політичних орієнтацій – від крайніх лівих до крайніх правих. Найбільше молоді імпонують національно-демократичні, соціал-демократичні, соціалістичні та національно-радикальні політико-ідеологічні напрями.

Серед багатьох факторів, що сприяють розвитку політичної системи суспільства, важливе місце належить соціалізації індивіда, що спрямовано на формування певної суми загальноприйнятих в сучасній політології знань, цінностей, установок та вироблення на цій основі ціннісних орієнтацій, потреб і т. ін.

Інститути соціалізації – це система створених чи таких, що природно склалися, установ і організацій, функція яких спрямована на розвиток індивіда перш за все шляхом освіти і виховання.

Державотворчі процеси, що відбуваються в сучасному українському суспільстві, спонукають до глибокого осмислення психолого-педагогічних аспектів проблеми політичної соціалізації молоді. Більшість вчених розглядають ці проблеми як процес входження молоді в соціум шляхом засвоєння нею соціокультурного та політико-правового досвіду, нагромадженого суспільством і сконцентрованого в традиціях та нормах поведінки і творчо-активного ставлення до них.

Функція соціалізації, поряд із такими функціями, як культурна, соціально-економічна, освітня, є провідною в сучасних умовах.

Політична соціалізація особи є, з одного боку, процесом свідомого засвоєння студентом моральних і політичних норм та цінностей, що існують у даному суспільстві, а з іншого боку – його здатністю адаптуватись до суспільного середовища, активно само реалізуватись, впливати на перетворення суспільства. Політична соціалізація виступає як процес, що забезпечує відтворення й функціонування політичної культури студентів.

У кожному конкретному суспільстві існують свої специфічні механізми політичної соціалізації. Разом з тим мають місце універсальні суспільні інститути, які неминуче включені в цей процес: сім'я, система освіти та науки, засоби масової інформації, трудові колективи, державні органи, партії та суспільні організації.

Одним із важливих чинників формування політичної свідомості і культури є необхідність врахування бажання самої людини відповідати на запити політичного життя. Йдеться про вирішення проблеми мотивації, заохочення людини, зокрема молоді людини, до активної участі в політичному житті, тобто про запровадження системи ціннісних, а не примусових мотивів політичної соціалізації. Вони передбачають бажання молоді людини відповідати вимогам політичної системи, згідно з внутрішніми переконаннями, по совісті, через почуття обов'язку стосовно до держави та суспільства взагалі.

Для того, щоб суспільство успішно розвивалося в якомусь певному напрямі на основі обраного ним шляху, необхідна зацікавленість громадян у такому розвитку. Тому політична соціалізація молоді передбачає її віру в те, що наявні політичні інститути найкраще співвідносяться з даним суспільством, обраними цілями розвитку. Але при цьому необхідно пам'ятати, що діяльністю людини керують насамперед особисті інтереси. І політична сфера не є щодо цього якимось винятком.

Стратегічним орієнтиром політичної соціалізації української молоді має стати ідея формування нової генерації людей з інноваційним, творчим типом мислення, з розвинутою

світоглядною культурою висококваліфікованих професіоналів з етично відповідальним ставленням до світу. Головне в гуманістичному вихованні студентства – створення умов для його цілеспрямованого систематичного розвитку як суб'єкта діяльності, як особи і як індивідуальності. Політичне виховання, будучи частиною соціалізації особи, здійснюється через освіту й організацію життєдіяльності вихованців.

Період навчання у вищих навчальних закладах більшістю дослідників не тільки виділяється в самостійний соціалізаційний етап, а й визнається найважливішим з огляду завершення формування особи під впливом керованих чинників. У дослідженнях, присвячених проблемам соціалізації студентської молоді, відзначається, що студентство – це наймобільніша група молоді; це відносно автономна соціальна група з підвищеною адаптивністю до різних соціально-економічних і політичних змін у суспільстві.

У системі вищої освіти функція соціалізації є провідною, педагогічно організованою й керованою, а отже, ефективність соціалізації з позиції суспільної значимості в ній максимальна. Система вищої освіти при організованому в її межах педагогічному впливі є провідним інститутом політичної соціалізації особи, який закладає основи її життєдіяльності, світогляду, морально-етичні настанови на наступне життя.

1990-і роки ознаменувалися появою досліджень студентської проблематики, виконаних Є. Васильєвою, Л. Гегель, Є. Головахою, А. Дьяковим, Г. Горченко, Н. Криловою та ін.

Межа тисячоліть визначилася появою нових досліджень вітчизняних авторів, присвячених різним аспектам виховання студентства. Серед них роботи В. Андрущенка, М. Головатого, В. Загороднього, М. Євтуха, С. Харченка та ін.

Одночасно слід зауважити, що велику проблематику становить відсутність єдиних методологічних підходів у вітчизняній науці, які б визначили загальні вимоги до оцінки, класифікації, сутнісних характеристик студентського середовища. Це породжує певну кількість концепцій, які, не маючи єдиного теоретичного підґрунтя, описують процеси, що відбуваються в студентському середовищі, у межах неадекватних термінологічних апаратів, ігноруючи принцип суперпозиції, з величезною часткою авторського суб'єктивізму.

Особливості студентського віку, його соціально-психологічні риси як особливої соціальної групи впливають на процес політичної соціалізації студентства, визначають специфіку її форм і змісту. По суті, психологічні особливості – це з'єднуюча ланка між соціальними підставами студентської активності та її політичними формами.

Характеризуючи соціально-психологічні особливості студентства, слід відзначити, що в соціально-педагогічному аспекті проблема політичної соціалізації студентства розглядається крізь призму цілеспрямованого формування політичної свідомості і поведінки. Вона трактується не лише як входження особи у політичне життя, а й як педагогічний супровід цього процесу.

Особливе значення для розуміння механізмів політичної соціалізації студентства мають соціально-психологічні чинники, які багато в чому визначають спрямування, наукову платформу, тривалість і масштаби студентської активності.

До провідних соціально-психологічних особливостей студентства належить виражена залежність адекватного сприйняття свого соціального статусу від віку й терміну навчання у вищому навчальному закладі. У цей період у студентів формується своєрідний феномен корпоративності в поглядах, поведінці, рефлексорних реакціях. Студентство – майбутня інтелігенція, і це об'єднує його із цією соціальною верствою. Проблеми, що стоять перед інтелігенцією, стоять і перед студентством, однак воно реагує на ці проблеми по-своєму. Одна з відмінних ознак соціальної своєрідності студентства – це більша, порівняно з інтелігенцією, гомогенність, їх об'єднують спільні проблеми, пов'язані з організацією навчально-виховного процесу, дозвілля, піклування про майбутнє працевлаштування, певний стиль поведінки, спосіб життя, вік.

На думку ряду дослідників, студентство – одна із найпроблемніших соціальних груп, що зазнає динамічних внутрішніх змін, що супроводжуються ускладненням взаємозв'язків і відносин у соціальній структурі українського суспільства.

Зі студентством у суспільстві традиційно пов'язують конкретні напрями і темпи соціальних змін, у яких студентство бере найактивнішу участь. Студентство має високий інтелектуальний потенціал і почуття соціального альтруїзму, що робить його своєрідним “соціальним ліфтом” між різними групами.

Вищу освіту як складову частину освітньої системи будь-якої країни слід розглядати не тільки з утилітарних позицій підготовки висококваліфікованих кадрів. Не менш важливого значення набуває соціалізаційний аспект її функціонування, в якому відображається розуміння вищої освіти як соціогенетичного механізму, який відтворює певний соціотип особи. Саме про такий відносно новий нюанс у розумінні ролі вищої освіти в сучасному світі пише В. Кремінь, відзначаючи, що “вища освіта – обов’язковий етап у розвитку людини в тій чи іншій країні. Завдяки цьому ці країни стають розвинутими. Це відбувається в умовах переходу від індустріальних технологій до науково-інформаційного виробництва, де в кінцевому підсумку успіх або невдача визначаються рівнем розвитку особи, рівнем інтелектуалізації нації”.

Вища школа, розв’язуючи завдання професійної підготовки, продовжує залишатись єдиним соціальним інститутом суспільства, який за межами повноліття професійно реалізує виховні функції. У цьому відображена найважливіша теоретична засада вітчизняної педагогіки: освіта без виховання не здатна сформувати повноцінного професіонала й громадянина.

Система вищої освіти, яка розглядається крізь призму соціалізаційної теорії перш за все спрямована на розв’язання широкомасштабних соціальних завдань, які виходять за межі суто освітньої галузі. Система вищої освіти надає студентам не тільки широкі можливості отримання професійних знань, а й активно залучає їх до загального інформаційного потоку у найрізноманітніших галузях людської діяльності. Система Інтернету, сучасні комп’ютерні технології, новітня література з найактуальніших епроблем сучасності роблять студента одним з найпоінформованіших членів суспільства.

В сучасних умовах актуальними є проблеми, що виникають в процесі політичної соціалізації студентства. Перш за все це пов’язане з необхідністю додання стереотипних уявлень про політику як переважно боротьбу, протистояння, конфлікт. Політична і громадянська освіта дає змогу пізнати і використовувати інші суттєві риси політики, як засобу інтегрування соціальних об’єктів, досягнення громадянського миру, соціальної і національної злагоди, консенсусу. Таке розуміння політики завжди було притаманне політичній думці України. Воно конче потрібне сьогодні, коли в суспільстві зростає напруга, невіра в компетентність владних структур, партій, політичних і державних лідерів.

Сучасна соціально-політична ситуація в Україні характеризується глибокою соціальною дезінтеграцією, відсутністю консолідуючої ідеї та реальної програми, зрозумілих для всіх верст населення. Тому важливою складовою ланкою політичної соціалізації студентів сьогодні стають політична освіта та політична наука. Політична наука покликана виявляти закони політичного життя суспільства, принципи консолідації суспільно-політичних сил.

Необхідним є ретельний аналіз нових політичних реалій і процесів, що виникли останнім часом, глибоке професійне осмислення та оптимальне вирішення проблем політичної соціалізації, місця і ролі в ній соціально-політичних та державно-правових інститутів.

Нагальним є спільні зусилля політологів, юристів, соціологів та представників інших суспільних наук.

Більшість з помилок і прорахунків, що допустили в процесі трансформації постсоціалістичних суспільств, можна було б уникнути, якщо при вирішенні життєво

важливих питань менше покладалися тільки на здоровий глузд, ніж на науковий потенціал суспільства, різнобічні знання, політичну науку.

За роки розвитку постсоціалістичних країн відбувається інтенсифікація процесу накопичення політичних знань і досвіду викладання політичних наук, розробка її теоретико-методологічних і концептуальних основ з врахуванням світового досвіду.

В цих умовах для науковців особливо актуальними є проблеми розробки наукових узагальнень та рекомендацій про зміст трансформаційних процесів, про модернізацію політичних інститутів, забезпечення їх належного функціонування в сучасних умовах і перспективі, про гармонізацію взаємодії всіх складових державної політичної системи, інститутів місцевого самоврядування і громадян по забезпеченні послідовності здійснення принципу поділу функцій гілок влади, їх чітке визначення та взаємодія.

Особливої уваги потребує подальший розвиток теоретико-методологічних і концептуальних засад політичної соціалізації, мети і засобів її здійснення, деталізація складових елементів механізму політичної соціалізації, аналіз соціально-педагогічних умов ефективності формування політичної культури студентської молоді, необхідність зазначення ролі самовиховання в процесі політичної соціалізації особи.

Найважливішими шляхами вдосконалення політико-виховного процесу є знання та всебічне врахування об'єктивних і суб'єктивних факторів, що впливають на свідомість особи, систематичний аналіз якісних характеристик студентів, визначення джерел і засобів нейтралізації негативного впливу на процес становлення політичної свідомості і культури особи, вдосконалення всієї організаційно-методичної роботи, що забезпечує політико-виховний процес, оптимальне використання всіх засобів політико-виховного впливу, сполучення колективних та індивідуальних форм політичного виховання, що формують високу політичну активність студентства. Підкреслимо, що особливе значення у зростанні ефективності політико-виховного процесу набуває підвищення компетентності й професійної майстерності педагогічних кадрів, ріст їх методологічної і методичної культури, особистий приклад виконання службового обов'язку, суспільного і особистого життя.

Література:

1. Вебер М. Избранные произведения / Ред.-сост. Давыдов Ю.Н. – М.: Прогресс, 1990. – 808 с.
2. Вілсон В. Національна ідентичність в Україні // Політична думка. – 1999. – № 3. – С. 120-128.
3. Гегель Г.В.Ф. Конституция Германии // Гегель. Политические произведения. – М.: Наука. 1978. – С. 65-184.
4. Гончарук О. Раціональність та нераціональність в оцінці населенням України політичних та економічних змін // Соціологічний моніторинг. – 2003. Соціологічний моніторинг / За ред. д.е.н. В. Ворони, д.с.н. М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2003. – С. 77-88.
5. Збірник матеріалів про молодіжні об'єднання України. – К., 1991. – 180с.
6. Каган М.С. Философская теория ценностей. – СПб.: Петрополис, 1997. – 205 с.
7. Кремень В., Табачник Д., Ткаченко В. Україна: альтернативи поступу. Критика історичного досвіду / Філософія політики. Хрестоматія. Т. 4. – К.: "Знання України", 2003. – 429 с.
8. Мостовая И.В., Скорик А.П. Архетипы и ориентиры российской ментальности // Политические исследования. – 1995. – № 4. – С. 69-76.
9. Юрій М.Т. Етногенез та менталітет українського народу. – К.: Таксон, 1997. – 237 с.

Бебик В.М.,
доктор політичних наук,
професор кафедри політичних наук
НПУ імені М.П.Драгоманова

ТЕХНОЛОГІЇ, ПРОЦЕСИ, ТИПИ І ПРАВИЛА УХВАЛЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ РІШЕНЬ

Будь-яка політична система потребує не тільки вивчення та аналізу політичних структур, політичних відносин, політичної свідомості і політичної діяльності. Самі по собі дослідження цих секторів політичної сфери суспільства, які перетинаються і поєднуються завдяки функціонуванню інформаційно-комунікаційної сфери суспільства, звичайно, цікавлять нас з теоретичної точки зору. Але з точки зору політичної практики ці дослідження, насамперед, потрібні для ухвалення, реалізації і контролю за виконанням політичних рішень.

Політична система має політичні структури, які уповноважені правовим, легітимним шляхом (демократичне суспільство) чи санкціоновані силовими методами (тоталітарне або авторитарне суспільство) ухвалювати політичні рішення. Але варто відзначити, що в обох випадках в суспільстві функціонують ще й неформальні організації або групи людей, які визначають стратегічні і тактичні напрямки розвитку даного суспільства. В останньому разі їх виокремити доволі важко, оскільки ці суб'єкти політики перебувають у тіні.

Особи, які належать до формальних і неформальних політичних структур, є елітою політичної системи. А еліта, своєю чергою, є суб'єктом влади та впливу.

Окрім цього, варто зауважити, що сучасна політологія виокремлює в складі політичної еліти ще й правлячу політичну еліту. І, власне, процедури ухвалення і реалізації державних політичних рішень є прерогативою саме правлячого сегменту політичної еліти.

Політична практика має чимало прикладів, коли формальні політичні структури, які, на перший погляд, повинні нести відповідальність за процес ухвалення державних рішень, реально є маріонетками зовсім інших, неформальних центрів влади.

Найхарактерніший приклад — органи державної (Верховна Рада СРСР, Верховні Ради союзних республік) та місцевої влади (обласні, міські, районні, селищні та сільські ради народних депутатів) в колишньому СРСР, які де-юре вважалися повновладними, а де-факто лише дублювали рішення відповідних партійних комітетів правлячої комуністичної партії Радянського Союзу.

Це, до речі, і в ті часи породжувало певні конфлікти між згаданими вище структурами. Серед представників тогочасної політичної еліти був досить популярним такий жарг: якщо в області все добре, це заслуга обкому партії, а якщо є проблеми — погано працює облвиконком.

Отже, на поверхні висновок — відповідь на запитання щодо того, хто конкретно приймає ухвали, не може робитися лише на основі розгляду правових, в даному випадку - конституційних норм. Велику вагу тут мають соціальні і психічні норми-регулятори політичної сфери суспільства. Особливо слід зважати на це, аналізуючи авторитарні й тоталітарні політичні системи, де більшість регуляторних норм суспільно-політичного життя не є правовими.

Як приклад можна навести реальну політичний вплив „архітектора китайських реформ” Ден Сяопіна, який, не обіймаючи офіційних посад у державі або правлячій у Китаї компартії, тривалий час у 80–90-х роках ХХ століття визначав стратегічний курс розвитку своєї країни. Є й інша, конфесійна версія реалізації такої моделі ухвалення та здійснення політичних рішень. В Ірані, де домінує політична еліта, що сповідує ісламські політичні

цінності, формальні структури влади: президент, парламент та уряд фактично виконують рішення вищого духовенства цієї країни.

Таким чином, на перший погляд, такі різні суспільства як радянське, китайське та іранське, можна об'єднати в групу суспільств, де реальна влада належить не „класичним” політичним структурам, виписаним в конституції, а сегментам політичної еліти, яких об'єднує ідеологічний, релігійний або особистісний (харизматичний) чинник.

Чи можуть бути інші об'єднувачі чинники? – Безперечно! Реальний політичний досвід свідчить, що правлячі групи можуть бути побудовані ще й на принципах етнічних, племінних, родинних, земляцьких, бізнесових та інших зв'язків.

І ще одне. Наведені вище суспільства за типом політичної культури належать до східної (азійської) версії. Цьому типові політичної культури характерні, насамперед, харизматичні моделі політичного лідерства з відповідним, як правило одноосібним, типом ухвалення політичних рішень.

Проте й формальне політичне лідерство, характерне західному типові політичної культури, не існує у чистому вигляді. І в розвинених з демократичної точки зору західних суспільствах існують неформальні групи найбагатших фінансистів, бізнесменів, політиків та інших представників політичної еліти, які не входять до легітимних структур влади, проте опосередковано (додамо – дуже ефективно) впливають на ухвалення і реалізацію політичних рішень.

Тут варто було б згадати такі неформальні центри ухвалення глобальних політичних рішень як Римський клуб, Трьохстороння комісія та ін. Зрештою, й неформальні зібрання легітимних лідерів найбагатших країн світу – „великої сімки”, які не оформлені належним чином з точки зору міжнародного права, теж можуть бути зараховані до цієї ж групи неформальних політичних структур. Різниця – лише в статусі суб'єктів міжнародної політики. Що ж стосується моделі ухвалення та реалізації політичних рішень, то вона схожа: рішення ухвалюють неформальні структури, а реалізують їх за вказівкою перших легітимні владні структури

Західна політологія вже у другій половині ХХ ст. активно розпочала розробку проблем ухвалення політичних рішень. З'явився навіть термін — теорія ухвалення політичних рішень, в розвиток якої найбільший внесок зробили Г. Саймон і Р. Дал.

Г. Саймон вважав, що теорія ухвалення політичних рішень визначає не тільки політичну поведінку, а й визначає організаційну структуру суспільства, а Р. Дал визначив фактори, від яких залежать політичні рішення.

У будь-якому разі політологи єдині в тому, що **процес прийняття політичних рішень визначається послідовністю таких операцій:**

- постановка актуальної політичної проблеми;
- збір інформації про суб'єкти політики, політичні процеси, явища та події;
- виокремлення можливих альтернатив вирішення даної політичної проблеми;
- добір конкретної альтернативи розв'язання проблеми.

Процесу прийняття політичних рішень передують аналіз проблемної ситуації. Кожна політична система, відповідно до домінуючої в ній політичної культури, традицій та базових цінностей, виробляє певні процедури їх прийняття.

Скажімо, в авторитарних або тоталітарних суспільствах джерело влади — харизма лідера й засоби забезпечення підкорення підлеглих часто-густо ототожнюються безпосередньо з процедурами прийняття рішень. Хоча реалізація таких принципів та підходів до здійснення управлінських впливів абсолютно не означає, що в цих суспільствах не використовується раціональна техніка прийняття політичних рішень.

Навпаки, у чітко побудованій ієрархічній системі набагато легше формалізувати процес прийняття ухвал, принаймні на етапах постановки проблем і формулювання альтернатив. Наприклад, методологія складання і здійснення п'ятирічних планів у колишніх соціаліс-

тичних країнах була досить успішною спробою удосконалення та формалізації процесів управління суспільним розвитком.

Інша річ, що цей підхід доводився до абсурду, коли суто місцеві, локальні проблеми можна було розв'язувати лише за санкцією центральної влади. Найяскравіший приклад: будівництво в Києві Палацу культури “Україна” треба було “пробивати” у московських лабіринтах влади, а тодішній лідер республіки за самовільне будівництво був навіть покараний по партійній лінії за те, що не узгодив свого рішення з Політбюро ЦК КПРС.

Але варто згадати й досить успішне державне регулювання процесів суспільного розвитку, яке було використано в США під час „великої депресії” у 30-х роках ХХ століття, коли розбурхана стихія ринку майже вщент зруйнувала фінансово-економічну систему майбутньої глобальної імперії. У той час директивне регулювання з боку держави фактично витягнуло капіталістичну економіку та політичні структури однієї з найбільших держав світу із затяжної системної кризи.

Загалом з точки зору масштабів охоплення, часових термінів та правових форм реалізації виокремлюють **типи політичних рішень**:

- фундаментальні (стратегічні);
- законодавчі;
- адміністративні.

Фундаментальні рішення ухвалюються конституційним (правовим) або насильницьким (революційним) шляхом. Вони стосуються формально-правового статусу і функціональних повноважень основних суб'єктів політики: політичних структур та правлячої еліти (президента, монарха, парламенту, уряду, судових і прокурорських органів та ін.), стратегічних напрямків розвитку суспільства та моделей ухвалення політичних рішень.

Законодавчі рішення ухвалюються вже в межах конституційного поля або так званої революційної законності, декларованої як конституційної. Ці рішення торкаються статусу й прав більшості членів суспільства (інколи і всіх громадян), прийомів і процедур ухвалення рішень у співавторстві. До такого типу рішень належать закони, укази президента, постанови парламенту та уряду.

Адміністративні рішення стосуються відносно невеликої кількості людей і можуть видаватись у вигляді розпоряджень, інструкцій, наказів тощо.

До осіб, які ухвалюють рішення, належать індивідууми, котрі несуть державну або юридичну відповідальність за певні політичні рішення. Отже, це люди, які становлять собою правлячу еліту суспільства: парламентарії, урядовці, адміністративні керівники всіх рівнів державності та всіх гілок влади.

Але варто також зауважити, що адміністративні рішення приймають не лише державні службовці відповідного рівня. Якщо мова йде про такі політичні структури, як політичні партії чи суспільно-політичні громадські організації, то в середині цих суб'єктів політики також можуть ухвалюватися адміністративні рішення, обов'язкові до виконання, наприклад, штатними працівниками апарату цих організацій.

Правила ухвалення політичних рішень полягають у дотриманні формальних і неформальних критеріїв, що встановлюють процедури перетворення альтернативного проекту в ухвалене рішення, обов'язкове для виконання.

Виокремлюють такі види голосування й ухвалення політичних рішень:

- конституційною більшістю (двома третинами голосів);
- простою більшістю (50 % + 1);
- рейтинговим голосуванням (ухвалюється проект, який отримав найбільше голосів, але не набрав 50 %);
- консенсусне рішення (ухвалюється лише за умови згоди всіх осіб, які мають право голосу).

Під час аналізу ухвалених раніше політичних рішень дуже важливо знати політичну ситуацію, в якій вони ухвалювалися, сприйняття суспільною свідомістю та окремими

суб'єктами політики (колективними та індивідуальними) цих рішень, їх результативність. Це дасть змогу об'єктивно оцінити всі аспекти проблем, що аналізуються.

Наприклад, різні політичні сили Переяславську угоду 1654 р., що її підписав гетьман України Б. Хмельницький з московським царем, тлумачать абсолютно по-різному, не завжди враховуючи виснаження народу України тривалою війною з Ржеччю Посполитою та геополітичні обставини тогочасної загальноєвропейської військово-політичної ситуації.

Одні підтримують її, вважаючи, що у такий спосіб було забезпечено православ'я та збережено український народ як такий. Інші вважають підписання угоди з московським царем зрадою інтересів українського народу, оскільки за тим було знищено зародки української державності і проводилась політика тотальної русифікації і фактичного знищення українства як такого.

Але слід пам'ятати, що кожне рішення ухвалюється в певних політичних умовах. Скажімо, не всі знають, що той самий Б. Хмельницький розглядав цей договір як ситуативний і проводив політичні консультації і переговори з Туреччиною, Кримським ханством і та ін. Пізніше він збирався розірвати договір з Московією за порушення нею багатьох статей угоди і лише несподівана і загадкова смерть українського гетьмана перешкодила цьому.

Чи не тому й досі не можуть знайти у московських архівах автентичний текст цієї угоди? Можливо тому, що це зруйнує офіційний політичний міф „старшого брата” про так зване „возз'єднання братніх слов'янських народів”? (Ця теза виглядає доволі сумнівною, оскільки поляки теж належать до слов'янського етносу).

Чи, може, нам не хочуть показати, що на тексті цієї угоди московський цар поставив хрестик, бо був неписьменним, у той час як український гетьман знав кілька європейських мов?

Методи ухвалення політичних рішень

З точки зору технології розгляду винесених на розгляд альтернатив і послідовності ухвалення політичних рішень виокремлюють такі *методи ухвалення політичних рішень*:

- раціональний;
- послідовних порівнянь (або “метод гілок”);
- змішано-скануючий;
- теорії груп.

Раціональний метод спрямований на ухвалення раціонального рішення, що базується на розумінні домінуючих у суспільстві політичних цінностей та цілей і на чітких процедурах. Згідно з цією теорією виконавець або законодавець повинен чітко дотримуватися розроблених процедур на кожному етапі ухвалення рішень, що забезпечить найкраще використання наявних політичних, фінансово-економічних, матеріальних, людських, інформаційних та інших ресурсів у досягненні поставленої мети.

Цей метод (в ідеалі) передбачає, що особи або організації, які уповноважені на прийняття рішень, мають об'єктивну і неупереджену інформацію. Вважається також, що вони є об'єктивними й незацікавленими у прийнятті того чи іншого варіанта рішення. Крім того, мається на увазі наявність достатнього резерву часу для прийняття необхідних політичних рішень.

Однак життя набагато складніше, а політичні проблеми дуже часто важко адекватно формалізувати, не кажучи вже про „об'єктивність” і „неупередженість” тих, хто ухвалює політичні рішення.

Метод послідовних порівнянь був запроваджений як спроба подолання недоліків раціонального методу ухвалення політичних рішень. Його особливості полягають в послідовному здійсненні маленьких кроків для досягнення задекларованих політичних цілей. На всіх цих проміжних етапах ухвалення політичних рішень метод послідовних порівнянь передбачає зіставлення згаданих вище маленьких кроків, порівняння їх з реальними

суспільними потребами, настановами найвпливовіших політичних сил, суспільних груп і особистостей з метою оптимального врахування інтересів провідних суб'єктів політики.

Цей метод використовують з огляду на те, що політика є перманентним процесом, ніколи не робиться “раз і назавжди”, а безперервно перероблюється і вдосконалюється після ланцюжка коротких порівнянь і “маленьких” рішень. Кожний серйозний політик розуміє, що будь-яка стратегія сприяє реалізації лише частини поставлених цілей, що в цьому процесі можуть поставати й постійно постають певні непередбачувані проблеми і перешкоди. Як наслідок виникають нагальні потреби корегування політичного курсу, врахування нових умов ухвалення політичних рішень.

Недоліками методу послідовних порівнянь є певна фрагментарність і, як це не парадоксально звучить, непослідовність, коли окремі “маленькі” рішення можуть не “вписуватись” у загальну стратегію, коли ухвалюються зручні для певного моменту рішення, не завжди оптимальні з огляду на ефективність функціонування політичної системи загалом.

Змішано-скануючий метод покликаний поєднати фундаментальний процес ухвалення політичних рішень з подальшим доведенням їх якості до сформульованих вимог та відповідного удосконалення.

Такий метод уможливорює раціональний аналіз найвагоміших елементів проблеми і не таке прискіпливе дослідження другорядних аспектів. Він сприяє адаптації політичної системи до швидкоплинної ситуації в поєднанні з необхідною гнучкістю процесу ухвалення політичних рішень відповідно до конкретних умов політичного життя суспільства.

Метод теорії груп (А. Бентлі, С. Фрейд, А. Джордж, І. Джейніс, А. Семмел, Д. Мініх) ґрунтується на розгляді в якості об'єкта політичного аналізу не окремого індивіда, а сукупностей індивідів в контексті взаємного впливу їх один на одного.

Поняття “група” використовується тут як певна кількість громадян, котрі беруть участь у масовій діяльності, яка, втім, зовсім не заважає їм займатися іншими видами групової діяльності. Кожна група має свої інтереси, які вона прагне реалізувати.

Методологія теорії груп полягає в аналізі політики через призму зіткнення інтересів груп тиску в процесі прийняття політичних рішень. Проте це лише одна з форм групової діяльності. Крім неї досліджують проблеми політичного лідерства, неорганізованої суспільної думки, формальних та неформальних політичних інститутів, політичних партій і рухів, законодавства і т. ін.

Прихильники теорії груп оперують термінами “потенційні групи”, “приховані (неорганізовані) інтереси”, “мажоритарні групи (електорат)”, “офіційні групи (особи, які виконують формальні функції)” та ін.

Вплив груп на політичну діяльність і процеси в глобальному суспільстві може вивчатися в розрізі:

- глобального, цивілізаційно-територіального, державно-національного, регіонального та локального характеру груп;
- універсальності та специфічності кожної з них;
- характеру структури й членства (формальне або фіксоване чи неформальне);
- існуючих лідерів і підконтрольних їм ресурсів;
- використання методів мобілізації громадської думки;
- ступеня й характеру взаємодії з політичними партіями та іншими суспільними організаціями;
- рівня та ступеня автономії й характеру внутрішньої організації.

Загалом, використовуючи численні емпіричні дослідження, прихильники теорії груп істотно вплинули на розвиток політичних досліджень, особливо в межах політичного біхевіоризму.

Наостанку зауважимо, що використання методів ухвалення політичних рішень загалом сприяє цілісному й динамічному аналізу політичних процесів, явищ і подій (на

основі використання системного або історичного варіанту методу), дає змогу об'єднати інші методи, спираючись на аналіз раніше ухвалених політичних рішень.

Зазначена група методів використовує такі базові поняття:

- центр прийняття рішень (президент, уряд, парламент та ін.), що розглядається як суб'єкт політичної діяльності;
- процес (технологія) прийняття політичних рішень;
- політичне рішення або вибір способу політичної дії;
- реалізація обраної послідовності практичних дій з використанням відповідних засобів досягнення політичних цілей.

Від методів ухвалення політичних рішень багато в чому залежить ефективність управління політичною сферою суспільства, а відтак і стабільність суспільної системи як цілого.

Моделі ухвалення політичних рішень - з точки зору використання тих чи інших інформаційно-комунікаційних каналів надходження первинної інформації, технологій селекції та аналізу даної інформації, а також розгляду виокремлених альтернатив проектів політичних рішень безпосередньо у центрі прийняття політичних рішень розрізняють такі моделі ухвалення рішень:

- формально-ієрархічна;
- змагальна;
- колегіальна.

Формально-ієрархічна модель прийняття політичних рішень передбачає наявність жорсткої вертикалі надходження та обробки первинної інформації, висунення та аналізу запропонованих альтернатив.

Після послідовного проходження усіх ієрархічних рівнів влади на останньому етапі розгляду пропозицій щодо вирішення тієї чи іншої проблеми керівник апарату центру прийняття політичних рішень, наприклад президента, пропонує один або кілька проектів рішень.

Якщо жоден з проектів рішень не задовольняє особу, уповноважену на прийняття політичних рішень (того ж таки президента), процедура може бути повторена, хоча, можливо, і не з першого етапу, тобто не з момента збору первинної інформації.

Проте інколи може виникнути й потреба отримання додаткової інформації, необхідної для висунення і обговорення нових альтернатив. В такому випадку ітеративний цикл проходження інформації по владній ієрархії реалізується в повному обсязі.

Змагальна модель прийняття політичних рішень відрізняється від попередньої моделі тим, що надходження та обробка первинної інформації, висунення та аналіз запропонованих альтернатив відбувається паралельним шляхом.

При побудові такої моделі ухвалення рішень центр прийняття політичних рішень (в нашому випадку президент країни) отримує кілька проектів політичних рішень, які подаються на розгляд лідера різними членами його політичної команди.

Це відбувається, в більшості випадків, не обов'язково в один і той же час та в одному і тому ж місці. Таким чином, завдяки певній конкуренції відбувається незалежний розгляд різних підходів та варіантів до вирішення наявних політичних проблем.

Колегіальна модель прийняття політичних рішень характеризується участю у прийнятті рішень, як правило, більш розширеного (у порівнянні із змагальною моделлю) кола осіб. Останні користуються, зазвичай, інформацією з одних і тих же джерел, хоча можливі й варіанти надходження інформації з різних інформаційних та інформаційно-аналітичних структур.

Принципова різниця полягає у процедурі прийняття політичних рішень: альтернативи проектів політичних рішень в даному випадку формулюються й аналізуються безпосередньо на нараді у першої особи, уповноваженої приймати політичні рішення.

Якщо на цій нараді її учасники не доходять згоди, дане зібрання може бути зібране повторно, а висунуті альтернативи знову-таки прилюдно обговорені у присутності усієї політичної команди.

Таким чином, принципова різниця в усіх згаданих методах полягає в тому, якими інформаційно-комунікаційними каналами надходить первинна інформація, хто і як її аналізує та формулює остаточні проекти політичних рішень, що виносяться на затвердження центру прийняття політичних рішень.

Окремо зазначимо, що при ухваленні політичних рішень (за умов використання будь-якого методу чи моделі) надзвичайно важливе значення має *інформаційно-аналітична база їх підтримки*, яка потребує:

- оцінок рівня інформування учасників ухвалення політичних рішень та їх впливу на можливі рішення;
- політичного моніторингу і раннього передбачення небажаних сценаріїв розвитку ситуації;
- дослідження і аналізу політичного контексту (політичних позицій прихильників і противників даного рішення);
- прогнозування можливої долі цього політичного рішення тощо.

За наявних умов ми, в принципі, можемо говорити про потенційну (вірогідну) ефективність ухвалених політичних рішень, в чому переконатися можна лише через дослідження реальної політичної діяльності.

Література:

1. Аристотель. Политика // Соч.: В 4 т. — М., 1983.
2. Бебик В. Політологія для політика і громадянина. — К., 2004.
3. Бебик В., Бортніков В., Дегтерьова Л., Кудряченко А. Держава і громадянське суспільство: партнерські комунікації в глобальному світі (за заг. ред. В. Бебика) — К., 2006.
4. Бебик В., Шергін С., Дегтерьова Л. Сучасна глобалістика: провідні концепції і модерна практика. — К., 2006.
5. Бебик В. Інформаційно-комунікаційний менеджмент у глобальному суспільстві: психологія, технології, техніка паблік рилейшнз. - К., 2005.
6. Блондель Ж. Политическое лидерство. Путь к всеобъемлющему анализу. — М., 1992.
7. Бодуен Ж. Вступ до політології. — К., 1995.
8. Давид Р. Основные правовые системы современности. — М., 1988.
9. Дай Т. Р. Демократия для элиты. — М., 1984.
10. Даниленко В. И. Современный политологический словарь. — М., 2000.
11. Згуровский М. З., Доброногов А. В., Померанцев Т. Н. Исследование социальных процессов на основе методологии системного анализа. — К., 1997.
12. Матвиенко В. Я. Прогностика. — К., 2000.
13. Методы сбора информации в социологических исследованиях. Кн. 1, 2. — М., 1990.
14. Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії (у співав.) / за заг. ред. А.Кудряченка. — К., 2007.
15. Політологічний енциклопедичний словник. - К., 2004.
16. Політологія. Підручник / за ред. О.Бабкіної, В.Горбатенка. — К., 2006.
17. Саймон Г. Адміністративна поведінка. — К., 2001.
18. Себайн Дж. Г., Торсон Т. Л. Історія політичної думки. — К., 1997.
19. Теорія і практика політичного аналізу / За заг. ред. О. Л. Валевського і В. А. Ребкала. — К., 2003.
20. Философский словарь. — М., 1963.

21. Bebyk W. Jak sie wygrywa i przegrywa wybory. – Warszawa, 2004.
22. Bottomore Th. B. Elites and Society. — London, 1954.
23. Dahl R. A. The Analysis of Inflvence in Lokal Community Action. — East Lancing, 1960.
24. Freud Z. Group Psychology and the Analysis of the Ego. — London, 1955. — Vol. 18.
25. George A. Presidential Decision-making in Foreign Policy. The Effective Use in Information and Advice. — Col., 1979.
26. Mills C. W. The Power Elite. — N. Y., 1956.
27. Political Leadership in Industrial Societis / Ed. by L. Edinger. — N. Y., 1976.
28. Political Science: The State of the Discipline / Ed. by A. Finifter. — Washington, 1983.
29. Sclesinger A. M. Jr. Robert Kennedy and his Times. — Boston, 1978.

Булда А.А.,
*доктор педагогічних наук,
професор кафедри теорії та методики викладання
соціально-гуманітарних дисциплін
НПУ імені М.П. Драгоманова*

ЕЛЕКТРОННИЙ ПІДРУЧНИК В СИСТЕМІ СУЧАСНИХ ЗАСОБІВ НАВЧАННЯ

Впровадження в систему освіти сучасних електронних технологій навчання, сприяє підвищенню якісного рівня навчання, надання якісних освітніх послуг для молоді забезпечує розвиток освітнього простору в Україні. Доступ до мережі інтернет забезпечує не лише доступ до одержання інформації, а й для ефективної організації навчально-виховного процесу.

Відповідно до вимог Державної програми з інформатизації загальноосвітніх шкіл, позашкільних та вищих навчальних закладів про обов'язкове підключення комп'ютерного мультимедійного класу кожної загальноосвітньої школи до інтернету важливо значення набуває процес формування відповідних навичок роботи з новітніми інформаційно-комунікативними технологіями. Одним із головних завдань освіти в сучасних умовах розвитку інформаційного суспільства є завдання навчити учнів, студентів працювати з новітніми інформаційними та комунікативними технологіями, тому виникає потреба в розробці і впровадженні в навчальний процес ком'ютерної техніки, електронних посібників та підручників. Завдяки інформатизації навчального процесу з'являються можливості інтенсифікації спілкування вчителя і учнів, врахування індивідуальних особливостей школярів їх розвитку, формування творчих здібностей дітей.

Міністерством освіти і науки України з метою створення умов для впровадження у навчально-виховний процес загальноосвітніх та інших навчальних закладів сучасних інформаційно-комунікативних технологій, забезпечення їх електронними засобами розроблено ряд організаційних заходів для реалізації цієї проблеми.

Комп'ютерна техніка уже давно проникла і використовується в усіх сферах нашого життя. Особливого значення ефективно її використання набуває в освітній галузі в сфері формування навчальних компетенцій учнів на уроках гуманітарного циклу, особливо в пізнанні історичної минувшини на сучасності. Використання комп'ютерних програм при вивченні нового матеріалу, тренуванні для набуття умінь та навичок, застосуванні інформаційних технологій при здійсненні контролю за рівнем знань школярів є невідомою складовою сучасного уроку.

Важливим напрямом удосконалення сучасної гуманітарної освіти є її інформатизація, що забезпечує реалізацію психолого-педагогічних цілей і завдань навчання та виховання. Створення навчально-методичних комплексів для учнів з предметів гуманітарного циклу створює передумови для вирішення, багатьох проблем організації навчально-пізнавальної діяльності школярів. Одним із важливих напрямів запровадження нових інформаційних технологій в сьогднішній загальноосвітній школі є створення електронних посібників і підручників.

Більшість програм, які використовуються в сучасній школі це програми для тестування, тематичного та підсумкового оцінювання пізнавальних компетенцій школярів. На часі постає питання про створення і використання електронних підручників в тому числі і підручників з історії які б базувались на таких дидактичних принципах:

1. Науковості і сучасності;
2. Наочності;
3. Систематичності і послідовності;
4. Врахування вікових та індивідуальних особливостей школярів.

Як засвідчує досвід роботи шкіл, практичних працівників на сьогодні більшість електронних підручників, що використовуються в навчальному процесі – це копії традиційних підручників виготовлених на нових носіях.

Однією з проблем як організації так і методичного застосування електронних підручників є питання взаємозалежності і взаємоспівпраця загальноосвітньої школи і вищого навчального закладу. Рівень готовності випускників шкіл до роботи з електронними засобами інформації зумовлює їх поступальний усїх в навчанні у вищому навчальному закладі.

Вища школа нагромадила певний досвід створення на використання електронних посібників та підручників. Так, наприклад, в НПУ імені М.П. Драгоманова діє програма „Електронна педагогіка” основним завданням якої є створення електронних підручників для студентів різних спеціальностей. Нині у вищій школі відбувається осмислення й усвідомлення властивостей і ефективності використання електронних підручників в навчальному процесі. Адже працюючи в контексті Болонських новадій вища школа запроваджує нові інформаційні технології і звичайно сьогднішні учні загальноосвітньої школи, а завтра майбутні студенти повинні мати відповідні уміння і навички роботи в цьому напрямку.

Проблеми розробки сучасних шкільних підручників є предметом особливої уваги дослідників в галузі педагогічних і методичних технологій. Новим об'єктом уваги дослідників з питань підручникотворення стає електронний конкурент звичайного шкільного підручника. За останній час з'явилися електронні варіанти навчальних матеріалів відповідних тем шкільної програми з історії України та всесвітньої історії, які впроваджуються в навчально-виховний процес.

Концептуальні засади електронного підручника їх аргументація і розробка перебувають на етапі становлення. Дослідниками цієї проблеми пропонуються різноманітні варіанти визначення цього поняття, його основних ознак. На сьогодні існує багато різних підходів до класифікації електронних засобів навчання. В дисертаційних роботах, в наукових публікаціях зустрічаються такі назви електронних засобів навчання: педагогічні програмні засоби навчального призначення, електронні підручники, освітні електронні видання, програмно-методичні комплекси навчального призначення, інтернет-підручники, віртуальні лабораторії, комп'юерні тренажери, електронні бази знань, бібліотека електронних наочностей, контрольно-тестуючі комплекти комп'юерні підручники...

Аналіз дослідження даної проблематики дає підстави стверджувати про неоднозначність трактування поняття „електронний підручник”. Загалом, спільною ознакою даного підручника є навчальний матеріал, що міститься на електронних носіях у

вигляді тексту, малюнків, таблиць, портретів, схем, карт тощо та методичних матеріалів до них.

Головним критерієм надання даному засобу навчання статусу підручника має бути не носій інформації ряду, а дотримання в його змісті і конструції ряду педагогічних вимог. Створення і визначення педагогічної ефективності електронних підручників присвячено чимало досліджень. Більшість підходів до визначення сутності підручника і основних вимог акцентуються на загальнопедагогічних, структурних, змістових, фізіологічних, оздоблювальних та інших аспектах.

Підручник може бути на електронних носіях, але відповідати вимогам, що притаманні традиційним підручникам. Як правило, на сьогодні більшість електронних підручників як для предметів загальноосвітньої школи так і вищої являють собою варіант скасування традиційних підручників чи посібників.

Електронні підручники повинні задовольняти навчально-методичні, дизайн-ергономічні та технічні вимоги. Дизайн-ергономічні та технічні вимоги до електронних підручників базуються на критеріях до електронних навчальних видань. Навчально-методичні вимоги до електронних підручників традиційні, хоча мають певні особливості. Серед них важливо виділити науковість змісту електронного підручника. Зміст текстового навчального матеріалу повинен розкривати ту домінуючу концепцію, яка визнана серед науковців-істориків, одночасно подаючи альтернативні теорії. Слід зауважити що текстовий матеріал повинен бути лаконічним, конкретним, не дублювати матеріал традиційного підручника. Електронний підручник має містити творчі, навчально-пізнавальні завдання.

Електронні підручники повинні відповідати дидактичним принципам організації навчання, добору і використання навчальної інформації що включаються у його зміст.

Це перш за все науковість змісту і відповідність навчальній програмі з можливостями реалізації інваріантних та варіативних пізнавально-інформаційних та операційно-діяльнісних компонентів.

Електронний підручник повинен забезпечувати стимулювання пізнавального інтересу користувача до опрацювання змісту електронного підручника, виконання поставлених завдань.

Електронна книга повинна будувати на основі принципу поетапності формування знань, умінь і навичок користувача, принципу відкритості і варіативності навчання та інші.

Досвід роботи вчителів засвідчує що компонентний склад електронного посібника має відповідати змісту програмно-методичного комплексу і може замінити не тільки різні методичні рекомендації для вчителя (на друкованій основі), а й підручник у традиційному його розумінні.

Електронні книги мають такі форми: текстова книга; статична ілюстрована книга; книга зі звуковим супроводом; мультимедійна книга; інтелектуальна електронна книга; книга-макросвіт; телемедіа-книга.

Структурний аспект поняття і сутності електронного підручника пов'язаний із визначенням різного рівня складності навчальної інформації, розгляду основних теоретичних положень, застосування їх на практиці, виконання завдання в інтерактивній формі. Електронний підручник має містити різнорівневі завдання, вправи, тести, презентації тощо.

В електронному підручнику мають бути представлені різні рівні дидактичного матеріалу за складністю, що забезпечує доступність засвоєння навчального матеріалу. Різнорівневі завдання для учнів, створення умов для реалізації особистісно-орієнтованого навчання важлива вимога до електронного підручника. Разом з тим підручник має оптимально і раціонально застосовувати мультимедійні форми подання навчального матеріалу. При виконанні завдань має бути забезпечено інтерактивність та зворотній зв'язок, що сприяє розвитку самостійності.

Важливою вимогою до електронного підручника є створення відповідного навчально-методичного апарату.

Дослідники цієї проблеми визначають, що в електронному підручнику має бути передбачено подання певних методичних рекомендацій. Доцільно щоб підручник містив розвиваючого завдання що допомагають формувати певні ознаки уявлень та понять, удосконалюють уміння та навички розвивають способи мислення, забезпечують реалізацію міжкурсових та міжпредметних зв'язків.

Для старшокласників, які вивчають новітню історію, події сучасності, доцільно включати дослідницькі та проблемні методи – методи проектів, навчання в проблемних групах, пошук інформації в інтернеті, використання можливостей електронної пошти, обміну інформацією між учнями. Диференційовані в різнорівневі, індивідуальні завдання повинні забезпечувати самоконтроль, корекцію знань, зворотній зв'язок. Електронний підручник має містити пошукову систему, ілюстративний матеріал, як статичний так і динамічний з звуковим супроводом.

Розмір шрифтів тексту має відповідати вимогам що забезпечують збереження зору школярів.

Концептуальні засади електронного підручника засвідчують, що зміни, які характеризують нову парадигму освіти диктують нові вимоги до інформаційного забезпечення навчально-виховного процесу, як важливому засобу активізації пізнавальної діяльності молоді. Зростання об'єму і якості електронного ресурсу навчальних засобів передбачає оптимальне поєднання традиційних і новітніх форм пізнання інформації з метою досягнення високого рівня навчальних можливостей школярів і студентства.

Література:

1. Будкевич Т. Використання інформаційної техніки, як засобу підвищення ефективності традиційних форм навчання // Рідна школа. - 2007. - №10. - С.64-69.
2. Волинський В. Дидактичні призначення і характеристики комп'ютерних електронних навчальних посібників і підручників. // Українська мова і література в школі. – 2006. - №4. – С.55-59.
3. Левшин М. Електронний підручник в системі навчально-методичного забезпечення ВНЗ. // Вища освіта України. – 2007. - №1. - С.60-67.
4. Морзе Н. Як визначити педагогічну цінність електронних засобів призначення? // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2007.-№4. - С.31-36.
5. Саражинська Н. Електронні засоби навчання: міри та реальність. // Школа – 2007. - №12.- С.80-86.

Варзар І.М.,
доктор політичних наук,
професор кафедри політичних наук
НПУ імені М.П. Драгоманова

ПРОБЛЕМА СПІВВІДНОШЕННЯ ЕТНОІСТОРИЧНОЇ НАЦІЇ, ПОЛІТИЧНОЇ НАЦІЇ І ПОЛІТИЧНОГО КЛАСУ В ІСТОРІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ ЄВРОПИ НОВОГО ТА НОВІТНЬОГО ЧАСІВ: ТЕОРЕТИКО-ІСТОРІОЛОГІЧНІ СИНТЕЗИ

Теми етноісторичної нації, політичної нації та політичного класу в нашій науковій літературі висвітлюються так само кволо та епізодично, як неврозумливо, несподівано та дещо інфернально „звучать” теми англійського ріжка, тромбона і гобоя у симфонічній п’єсі провінційного композитора з ліричної повісті „Безіменна зірка” румунського класика **Міхая Себастьяні**. До того ж, для наших етнополітичних та етатолого-правових реалій і „мрій на перспективу” усі ці три феномени – як шляпа з чужої голови, як жупан з дядькового плеча, як краватка „не до тієї сорочки”. Коли ж саме мені доводиться торкатися цих тем, – навіюється романтичний смуток великого поета: „...Напоминают мене оне чужую жизнь и берег дальний”.

Так-так, – аналогія майже повноситуаційна: у зрілому стані усі три феномени з’явилися світові за умов „чужого життя” на берегах Англії, на зламі Середньовіччя і Нового часу та в контекстах динамічного транзиту від „жорсткої революції” **О. Кромвеля** 40 – 50-х років до „Щасливої революції” 80-х років того ж XVII ст. та у напруженому пошуку доцільної часові і перспективі форми політичного правління країною. Усі три феномени – у взаємовпливах та взаємодіях – саме у Великобританії створили малозрозумілий сучасності соціотейоретичний сплав, який я назвав „**націокласополітичним феноменом**”. Цей сплав дав про себе знати у той переломний час, коли політична історія Об’єднаного королівства, як зазначають сучасні британські вчені, виявилася „серією політичних напружень між короною і політичною нацією” (**Б. Коуард**) [2, с.36], а „батьора [етноісторична] англійська нація”, яка дозрівала на очах у всього світу у взаємодіях із політичною нацією, уже з середини XVII ст. „почала формувати таку країну, яка неначе складалася з одноцілісного [політичного] класу” (**П. Леслітт**) [2, с.86]. Гадаю, завдяки їх гарній, творчо-взаємоплідній роботі ця країна вже четверте століття прогресує розвивається та зразково процвітає, –на задрість усьому світові.

Чи не тому і у нас стали проявляти до цих матерій інтерес? Гадаю, що так. Ствердно відповідаючи на своє ж запитання, формулюю три основні пізнавальні завдання статті.

По-перше. Маю намір *відтворити історіологію складання концепцій і етноісторичної нації, і політичної нації, і політичного класу*, відслідкувавши на досить широкому європейському політичному просторі певно контекстові (чи просто „подібні”) паралелі між означеною британською епохою другої половини XVII ст. і деякими щаблями наступної європейської політичної і політолого-теоретичної історії. В історіолого-концептуальному аспекті тут відштовхуюсь від ремарки **М.І. Карєєва** (1915 р.): пізнаючому суб’єктові теоретична історіологія дає „наукове розуміння того, *як відбувається будь-яка історія*, де б та коли б вона не відбувалася” [17, с.16]. Отож і маю на меті з’ясувати бодай пунктирну історію виникнення не лише самих по собі трьох означених феноменів, а й їхніх основних понятійних супутників.

По-друге. Нещодавно дещо переосмислений **Н. Макіавеллі** відкрився мені з неочікуваного сентенційно-виховного боку. У роботах „Державець”, „Роздуми про першу декаду Тита Лівія” та ін. (30-ті роки XVI ст.) він вказував на консолідаційно-виховну дію фактора „поєднання політичної сили і розумного таланту” у складі великомасивних

людностей, що й слугує відповідній країні своєрідним „виховним ферментом, який викликає у людській сутності силу політичного об'єднання і уяви” [40, с.140]. Отже, можна умовиводити: політична нація та політичний клас у лоні етноісторичної нації – це і є саме ті „політичні об'єднання”, які в нормальному суспільстві стають соціальною базою влади, цивілізуючи її та й усю країну. Триста років опісля даний політико-виховний ефект **Гегель** назвав „соціалізаційно-цивілізаторським явищем”, зазначаючи: „...Без цивілізованої влади не виникає й цивілізованого народу” [13, с.35]. У цьому аспекті мені у статті хотілося б виявити бодай контури „виховного ефекту” взаємовпливу етноісторичної нації, політичної нації та політичного класу одне на одного та усіх трьох – на правлінсько-управлінські „верхи” і на підурядовувані ними народні „низи”.

По-третє. Зазначений „ефект виховного взаємовпливу” колись був названий мною „своєрідним каналом зв'язку держави і суспільства, ...влади і народу” [5, с.263]. Цієї ж думки дотримуюся і понині. Але сьогодні – у призмі націокласополітичної проблеми – ясніше за попереднє мені видно, наскільки у гносеолого-політико-правничому сенсах у нас „збруднено/замулено” отой „канал”. Ще ширше цю реалію розкрив мені геніальний **Гьоте** (у бесіді з **Еккерманом**): „Чого не розуміють, тим не володіють” [41, с.276]. На цьому фоні й відкрystalізується третє завдання статті: спробувати з'ясувати, в силу яких пізнавально-політологічних „затуманеностей” протягом усієї доби Незалежності у нас – в політико-офіційних документах, в законодавчих актах, у політичному мовленні лідерів країни та на шпальтах і хвилях ЗМІ – панують розум і лексикон **Баби Параски** та **Верки Сердючки**, не властива європейському *Homo Sapienticus*-у плутанина в інтерпретаціях четвірки потрібних споріднених сутностей: (1) людина – особа – громадянин; (2) група – клас – маса; (3) населення – народ-етнос – нація; (4) політика – правління – управління. Вищенаведеною максимою **Й.В. Готе**, здається мені, ситуацію вже прояснено: наші політики, не відірвавшись від „підвождівських” і кланових кокусів радянських часів, і досі неадекватно розуміють соціально-політичний „зміст” названих (дев'яти) понятійних одиниць, – а якщо так, – смію констатувати, – то й над їхніми живими носіями реальної влади не мають. Коли ж узяти до рахунку, що в усіх країнах перелічені людські суб'єктності – у різносенсових комбінаціях – і складають і етноісторичні нації, і політичні нації, і політичні класи, – для усіх нас самопроясниться „**перша проблема політики**, – яким чином громадяни можуть перешкоджати своїм правителям та управлінцям ставати тиранами” [44, с.53].

Повернуся до початку досліджуваного сюжету. І нагадаю: „у факті” етноісторична нація, політична нація та політичний клас народилися в Англії в „міжреволюційну епоху смуту” 40 – 80-х років XVII ст., але поймавали їх сучасною мовою і „навантажили” відповідним змістом пізніше, – у Франції 1793 р. та 1840 р і довершили те „навантаження” в Угорщині 60-х років XIX ст. Сутнісне ж „дозрівання” усієї тріади в Англії XVII ст. історіологічно зафіксовано 1701 року формулою „Акта про подальше обмеження **влади монарха** та найліпшу охорону **прав і свобод підданого**” (виділено мною. – **І.В.**). Кратологічною серцевиною Акта є фраза „Король царює, але не править”, що перетворилася на „максиму, яка будь-кого з урядовців в усьому світі має навчати логіці владарювання у післяреволюційному суспільстві та лише за умов співпраці двох велетнів – політичної нації і політичного класу” [42, р. 68–69].

Коли ж, як говорили відомі класики-вожді, „цілі ясні і завдання визначені”, – залишається скомандувати собі: за роботу! Ставлю собі за кінцеву мету виявити подальший внесок європейських мислителів з початку XVIII ст. і до наших днів у справі „донавантаження” змістом понять „етноісторична нація”, „політична нація”, „політичний клас” та їх понятійних супутників. Першою ж словесно-сенсовою передумовою початку цього нелегкого шляху стає самопрояснення логіки співвідношення квазі-пар „етноісторична нація – політична нація” і „соціально-економічний клас – політичний клас”.

Виявляється, що й тут вихідні пріоритети – за англійцями. Перше, що впадає в око, – ані якого снобізму чи самозакоханості, ані зайвої героїзації власної історії чи зумисного

приниження самочеснот сусідів та взагалі інших народів. „Чорних гумористів” в Англії завше вистачало. Усіх тут перевершив знаменитий Д. Дефо. 1701 року у памфлеті „Чистокровний англієць” він доводив, що генези обох цих етнополітичних феноменів (не користуючись автентичними понятійними назвами) – у надрах тої етнометисизаційної мішанини із греків і римлян, саксів і норманнів, італійців і кимерійців, варягів й ісландців, іберійців і валійців, і т. д. і т. п., яка (мішанина) почала утворюватися з перших років нової всесвітньої ери та тривала аж до часів „Великої хартії вольностей” (1215 р.). Та що у підсумку? „...Потомство, брошенное этим сбродом, перемешалось с коренным народом, с исконными британцами... *Как результат смешенья всякой рвани и мы возникли, ... англичане*” [1, с.37].

Мало-помалу – від початку XIII ст. („Велика хартія вольностей”, 1215 р.) до кінця XVII ст. („Щаслива революція”, 1688 – 1689 рр.) – ця етнометисизаційна маса („великобританський народ”) зазнала кардинальної диференціації на чотири парні націополітичні одиниці, – на етноісторичні і політичні нації 1) англійців, 2) шотландців, 3) валійців, 4) ірландців. (Порядок перелічення цих різнісних політолого-етнологічних окремішностей, звісно, довільний.) З усього судячи, з тих же пір (з початку XIII ст.) „став рити ґрунт” *специфічний політолого-етнологічний закон*: етноісторична нація стає цілісністю, лише послідовно проходячи етносоціоцивілізаційні стадії роду, племені і народності та консолідуючись на об’єктивних підставах „спільної крові” („*jus sanguinis*”). А політична нація, синтезуючи свідомо активні у політичному житті відповідного поточного часу верстви та групи усіх споріднених/етночужинських родів, племен і народностей, консолідується уже на об’єктивних підставах території („*jus soli*”). Ось чому, напевно, **П.О. Сорокін** (у 30-х роках XX ст.) називав етноісторичну націю „соціальним тілом”, політичну націю – „політичним тілом”, обох же феноменів – „органічними зрізами одного й того ж народонаселення” одної і тої ж країни [35, с.247, 248, 250].

На продовження сюжету напрошується, за **Гегелем**, одна „паралель діалектичного сумніву”... Не пригадую точних дат, але пунктирно пам’ятаю про одну стійку етнодержавну тенденцію-дисфункцію у житті „Великобританської співдружності націй” останнього півстоліття: спочатку зі складу співдружності „відпрошувалася” Ірландія (суверенітет отримала, але „в заручниках” у метрополії залишився Ольстер), з тим – Уельс (антиспівдружницькі/просувереніабельні настрої я особисто спостерігав у 1990 – 1992 рр., епізодично перебуваючи саме в Уельсі [5, с.375–378]), буквально нещодавно – Шотландія. У даній колізії цікавить не історико-обставинна конкретика, а політолого-етнологічний принцип, що тою конкретикою дещо приховано оприлюднюється світові.

Гадаю, в теоретико-принциповому сенсі, йдеться про наступне. Думку про те, що Великобританія – „специфічна федерація, – не за правовою логікою, а за політичним змістом”, я висловив ще у жовтні 1995 р. [5, с.375]. В середині усіх чотирьох суб’єктів великобританської федерації свого часу сконституювалися відповідного рівня зрілості (1) етноісторичні нації, (2) політичні нації та (3) політичні класи. (Про те, що „процес пішов” спочатку і головним чином в Англії – серцевині специфічної етнофедерації – вже сказано.) Останні два політичні суб’єкти, говорячи мовою **Н. Макіавеллі**, свого часу виховували і довиховали і „низи”, і „верхи” своїх країн, і настав час поставити перед всебританським правлячим політикумом свою дистрикт-сувереніабельну вимогу, – приблизно так самодостойницьки, як це зробили ефіопські полонені перед Радамесом в опері **Дж. Верді** „Аїда”, або як прибалтійські партлідери на XIX конференції КІРС у 1989 р.: „Дайте нам свободу [самовизначення], – бо ми такі ж вільні люди, як усі інші”...

І знову – до кореляції „етноісторична нація – політична нація – політичний клас”. Якщо на політичну націю найбільш ефективно „працює”, як уже сказано, етнополітична свідомість, етнічна територія країни та етносклад її населення, то на політичний клас радше „працюють” економічна політика центру країни, торгівля та уся господарська динаміка, аніж статична геополітика. Найсуттєвіші акценти у рамках цього корелятивного контексту поставив

англієць **У. Петті** („батько” науки політичної економії) у ті ж буремні „міжреволюційні часи” другої половини XVII ст. (книга „Політична арифметика”, 1669 р.). Багато в чому йому вторив сучасник і співвітчизник **Д. Норт**, який дещо зміщував грані між цими (на той час наукою ще не сформульованими) поняттями та який, здебільшого, акцентувався на факторах біржі, банків і торгівлі, – внаслідок чого й уся Великобританія того часу йому уявлялася „одною [політичною] нацією” та „одним народом” [1, с.22]. На цій „ноті” – на півторасти років – навколо даного питання настала тиша...

І аж у першій третині XIX ст. до питання звернувся француз **А. де Сен-Симон**. Він теж не вживав автентичних понять, але „політичність” усіх трьох феноменів чітко відчував і на письмі відображав оригінальним чином. На дозрівання усіх цих феноменів, вважав він, ситуаційно та диференційовано „працюють” три фактори: промислова економіка, політична наука та громадська етика. 1802 р. у „Листах женецького жителя до сучасників” політичну спільноту яacobінців, яка у роки Великої Французької революції цілеосмислено домагалася „політичної суверенізації народу і країни”, він називав „*верхнім класом*” людей, який крокує під прапором прогресу людського духу і складається із вчених, художників та усіх інших людей, які поділяють ліберальні ідеї”. Завдання політичної нації та політичного класу – домогтися того, аби у суспільстві встановився такий соціально-політичний лад, за якого „духовна влада перебуває в руках вчених, світська – в руках власників”, а ось влада обирати правителів, управлінців, адміністраторів і суддів „має перебувати в руках [етнічної] нації, тобто усього народу” [38, с.215, 216]. Верхньою та „більш-менш мислячою” верствою народної маси **Сен-Симон**, контекстуально судячи, вважав політичну націю. Це – підсубстрат політичного класу, у свою чергу, – теж „світлий головою та ділами клас” [38, с.219]. Будучи ліберальним просвітителем, у „Катехизисі промисловців” (1823 – 1824 рр.) **Сен-Симон** підкреслював: обидві політичні спільноти кадрово обов’язково мають комплектуватись інтелектуалами із середовища просвітної етнічної нації, – вченими, літераторами, митцями та інженерами, об’єднуючи усіх їх одним словом: „промисловці”. В обох феноменів у відповідній країні одна кратологічна місія – науково-етичне урядування громадськими справами народів з тим, аби урядування обходилося суспільству якомога дешевше та ще й „у такий спосіб, щоб будь-що забезпечувався суспільний спокій” [38, с.230–231].

Відомий факт: усіх мислячих людей з початку XIX ст. і дотепер Велика Французька революція кінця XVIII ст. надихала на новаторчість. На новаційне осмислення і переосмислення світу політики та явища „політика і людина” надихала не стільки сама революція як сукупність політичних процесів, скільки її соціально-політичні документи та політичні наслідки. Скажімо, кого й досі не схвилює „Декларація прав людини і громадянина” та із неї – креативна тріада „свобода – рівність – братерство”; „Цивільний кодекс” („Кодекс Наполеона”); „Інститут ідеології”; понятійні новели „вільна нація”, „політичний режим”, „народ-суверен”, „політичний суверенітет”, „легітимація політичної влади”; широкосмислове розщеплення феномену людини на різносенсові поняття „особа”, „соціальний активіст”, „політичний громадянин” та ін.? Зрештою, не можна не вважати „новацією в темі” і пойменування **Л. Сен-Жюстом** (1793 р.) „свідомо активних у політиці людей” і серед „верхів”, і серед „низів” – „верствами *політичного класу* (виділено мною. – **І.В.**) – творця нового, завтрашнього політичного порядку...” [20, с.201]. Отже, „політичний клас” – понятійна новела епохи Великої Французької революції.

Мало відомий у нас італієць **Антоніо Росміні** особливо небаїдує поставився до двох понять із „Декларації...”, – до „нації” та „громадянина”, яких він одразу ж „навантажив” політичним сенсозмістом. На формулювання понять „етноісторична нація” та „політична нація” він не наважився, а про існування поняття „політичний клас”, напевно, й не віддав. Внесок же той у словесному плані досить лапідарний, а в теоретико-концептуальному аспекті досить вагомий. Виділю лише три концепти:

– *По-перше*. Співставляючи економічну і політичну сфери крізь призму свідомісного фактора, **А. Росміні** дійшов висновку: в етнічній та економічній сферах життя людини більшою мірою протікає стихійно, аніж свідомо, а в політичній сфері – ледь не навпаки. Оскільки люди у цих трьох сферах „взагалі формують образ країни”, важливо виокремити серед них дві групи, – а) тих, що живуть, „як травинка на вітру”, – спонтанно, несвідомо, та б) тих, що бодай в якійсь мірі свідомо проживають свої дні на землі. Останні й мають бодай якесь моральне право називатися „громадянами”, усі інші – „просто жителі” або „пересічні мешканці”. (Ось так „у них” і досі. А „у нас”? Де-юре – усі „громадяни”, з пелюшок і до цвинтарного дня, а де-факто, як у радянського письменника **А. Платонова**: усі – „державні жителі”.)

– *По-друге*. „Суто політичними”, на думку **А. Росміні**, є дві категорії громадян, – а) ті, які усвідомлено та компетентно беруть участь у політичних виборах будь-якого рівня, та б) ті, які є свідомими платниками податків. І – найдивніший висновок-рекомендація і очільникам політичного класу, і політикуму країни: саме на ці дві верстви політично активних і економічно самодостатніх людей „уряд *мусить* спрямовувати своє служіння в громадянському суспільстві” [16, с.282-313]. Стосовно політичних виборів і стану нашого політичного громадянства ситуацію адекватно істині оцінити можна хіба що за допомогою залізного російського матюка. А ось щодо фактора „свідомого оподаткування громадян” днями „блідий промінь темінь освітив”... Заступник голови ДПАУ **С. Лекар** повідав про два позитиви поточного моменту, – (1) про те, що „починає зростати податкова культура громадян України” та (2) про те, що держава „ініціює процес налагодження партнерських відносин із платниками податків” [25]. Що, – „крига скресла”?..

– *По-третє*. Оригінально вирішував **А. Росміні** і питання про логіку комплектації лав політичної нації і політичного класу представниками обох груп політичних громадян, рекрутованих із самих підвалин етноісторичної нації. Вказівок щодо того, „хто – куди?”, ніхто не має виробляти, – усе вирішує динаміка поточних політичних процесів та соціумо- і державотворчих подій у країні та в її зовнішньополітичному оточенні. І все ж, політична держава осторонь питання не має залишатись. Навпаки, – вона має стимулювати кількісно-якісне зростання лав обох груп політичних громадян, а отже, – самих лав політичної нації і політичного класу. Це досить близько до позиції **К. Маркса** (1859 р.): в буржуазній країні уряд є „нічним охоронцем” капіталістів, які вночі сплять, а вдень „водять політичною рукою уряду по мізках трудящих класів, беззахисних і вдень, і вночі” [21, с.301]. Разом же **А. Росміні** з **К. Марксом** „рикошетом” прояснюють і один парадокс наших днів. У багатьох розвинених країнах існують солідні верстви людей небідних (!), але офіційно позбавлених права голосу на політичних виборах. Постає низка запитальних „чомуток”: – А чому так? – Тому що вони не є власниками належного цензового рівня, а отже, і не є платниками податків. – А це чому? – Це тому, що до лав політичної нації і політичного класу „пускають не всіх бажаючих”, а лише майновитих та лояльних до легітимних політичних властей, „свідомих собі” конформістів. – А це хто ще такі? – Це... І так далі дискурсивним колом...

Викладена концепція **А. Росміні** мала аплікацію до абстрактно взятої країни і найголовніше, – його концепцію сконструйовано поза етномоделним контекстом. Певну „компенсацію” прецеденту знаходимо у книзі „Народ” француза **Жюля Мішле** (1840 р.). Не вживаючи автентичних понять, але чітко пам’ятаючи про політичний характер і зміст досліджуваних феноменів, він виказав розуміння того, що є дві етномоделі країн, – моноетнічні (сьогодні їх у світі наберемо ледь зо дві дюжини країн) та поліетнічні, в яких ці феномени „по-різному” можуть побутувати, і сконцентрувався на другій етномоделі. Концепція **Ж. Мішле** базується на трьох засадах [22, с.83–85, 102–104].

– *По-перше*, йдеться про одночасність чи різночасність складання у даній поліетнічній країні спочатку „кількаступінчастої” етноісторичної нації, а в її лоні – і політичної нації, і політичного класу „на базі” того або іншого рівня її соціально-економічного та політико-культурного розвитку. **Ж. Мішле** першим поставив питання про „аграрні [політичні] нації”

та про „переважання у структурах правлячого [політичного] класу індустріальних і фінансово-торгівельних елементів”. А вже на цих підставах зробив спробу *дефініціювання самої етнічної нації*. Вона є „історичною сумою родів, племен і народностей, які об’єднані єдиними територією, мовою та культурою спілкування”.

– *По-друге*, наскільки відомо, **Ж. Мішле** першим поставив питання про те, що „більшість країн – багатонародні” та що серед множини народів є „провідні та субпровідні”. На цьому фоні він вирішив і питання про „провідні народи – комплектантів лав” і політичної нації, і політичного класу. Оскільки у рамках одної і тої ж країни є різнорозвинені народи, в окремих її регіонах виникають і „досить часто йдуть наперекір центру” „місцеві провідні клани і групи ситуативних пріоритантів”. (Ці формації чимось нагадують сьгоднішніх „регіональних сепаратистів” та „периферійні неформальні центри прийняття політичних рішень”.)

– *По-третє*, слідом за **А. де Сен-Симоном** **Ж. Мішле** ставив питання про комплектацію якщо не усього фізичного масиву і політичної нації, і політичного класу, то хоча б „мінімум провідних її верств та максимум – їх керівних кіл” інтелектуально розвиненими лідерами кількох верств усього народонаселення поліетнічної країни. Чому це так важливо? – запитував він і сам же відповідав. – Це тому важливо мати на увазі, що „не виключені ситуації переходу окремих національно-політичних провідних осіб і груп із стану пасиву в активний стан опозиції до політичного центру країни”.

Після короткотривалої мікроєпохи „весни народів” середини XIX ст. – серії буржуазно-демократичних революцій у двох третинах країн тодішньої Європи (у тому числі і в західноукраїнських землях), – на дослідницькому полі нашої проблеми, років через п’ятнадцять, настала мікроєпоха політолого-етнологічного „прориву”. Попереднє термінологічне „відкриття шляху” для новаторського викладу теоретичного матеріалу на той час уже відбулося: як уже зазначалося, поняття „політичний клас” ввів до обігу француз **Л. Сен-Жюст** (1793 р.), „етноісторична нація [спільність]” – француз **Ж. Мішле** (1840 р.), а „політична нація” – трансільванський румун **І. Маніу** (1861 р.) [52, р.86]. Той новаторський прорив відбувався протягом 1866 – 1871 років. Трійка до того часу маловідомих угорських вчених і політиків – **Ференц Деак**, **Йолонт Йотвьош** та **Ласло Телекі** – здійснила вельми значущі посування у справі сутнісного потрактування усієї теоретичної площини націокласополітичної проблеми, і, – що є найзначущим, – саме в аплікаціях до „багатонародної, нехай і штучно скроєної, країни” (**Л. Телекі**).

Документально-першоджерельна база „концептуального прориву” названих угорців досить обмежена. Це – проект „Декларації про об’єднання [Австрії та Угорщини] рамками дуальної монархії”, пізніше більш відомої як „Угода про дуалізм” (1866 – 1867 рр., автор – **Ф. Деак**); законопроект „Про рівноправ’я національностей” (1868 р., автори – **Ф. Деак** і **Й. Йотвьош**); законопроект „Про гарантування державних національностей і мов в Угорщині” (1868 – 1869 рр., автори – трансільванський румун **А. Моціоні** та серб **С. Мілетич**); законопроект „Про національні та етнічні меншини” (1870 р., автор – **Л. Телекі**); численні у 1868 – 1871 рр. протокольні зафіксовані парламентські та судово-адвокатські промови трьох названих угорців.

Наскільки відомо, усі ці документи у тих же 60 – 70-х роках XIX ст. зафіксовано у вигляді „протокольні-робочих манускриптів” лише двома мовами – угорською та німецькою. Усі відомості та нижче наведені у лапках концептуалізму мною узяті із кількох румунських джерел. Хоча у посилочному апараті статті я наводжу і два суто угорських першоджерела, 1952 і 1954 рр. видання, в яких йдеться про ці ж політичні події та аналогічні теоретичні матерії. (Звісно, можна запитати: Чому націокласополітичні матерії угорського оригіналітету детальніше осмислено в румунських, аніж в австро-угорських джерелах? Відповідь має „подвійне дно”. *По-перше*. Румуни двічі переживали юніоністські процеси, „начинені” націокласополітичним змістом, – 1859 р., коли виникла сучасна Румунія, але ще до укладення австро-угорського дуалізму, і 1918 р., коли виникла так звана „Велика

Румунія”, але вже після розпаду того дуалізму. І, природно, їм було дуже важливо рахуватися з чужим та ще й сусідським досвідом. *По-друге*. Взаємини молдаван і волохів, – які „стали румунами” лише після 1859 р., – з угорцями, ще починаючи з „Золотої булли” короля **Ендрю Арпада II**, 1222 р., ускладнювалися через суперництво на потрійній етногеополітичній сутності Трансильванії, – завше населеної і романцями, і угорцями, і німцями. І в цьому сенсі румунам завше слід було рахуватися із теоретико-ідеологічними рефлексіями цього „недобросусідського досвіду”.)

Теоретичну новизну, що у названих документах міститься, коротко можна просинтезувати у трьох (основних) положеннях.

По-перше. Феноменам політичної нації та політичного класу вперше в політичній літературі дано сучасні „робочі дефініції”. У проекті „Декларації про об’єднання...” **Ф. Деак** зазначав, що політична нація – „це стихійне та доцільне об’єднання неформальних груп політичних однодумців, що ситуаційно консолідується та діють поза межами правових дозволів/заперечень офіційних політичних властей” [43, р.106]. У вступі до законопроекту „Про рівноправ’я національностей” **Ф. Деак** і **Й. Йотвьош** акцентувалися й на політолого-етнологічному аспекті питання: „Її [політичної нації в Угорщині] рівноправними членами є усі громадяни вітчизни, до якої б національності вони не належали” [15, с.247]. Політичний клас же, зазначав **Л. Телекі** у названому законопроекті, – „це сукупність політично активних верхніх верств усіх заможних суспільних класів і груп, у певних ситуаціях офіційно покликаних до участі у здійсненні владних функцій на усьому політичному полі країни” [52, р.82–83].

По-друге. Названі лідери румунської та сербської меншин **А. Моціоні** та **С. Мілетич** у „Записці” до свого законопроекту визначали й тонкі політико-кратологічні грані між досліджуваними феноменами: політичний клас за своєю природою „ближче до механізмів урядового управління соціально-економічними справами суспільства”, натомість політична нація „ближче до парламентського діла, але найчастіше може бути покликана до практичної урядової роботи і, здебільшого, на місцево-регіональному рівні”. А ось під час кризових ситуацій (війни, антидержавні заколоти, урядові та парламентські кризи тощо) „ці грані стають досить умовними”, і „політики усіх мастей повертаються у лоно своєї національності” [43, р.111–112].

По-третє. Вперше поставлено до вивчення партологічний аспект досліджуваної проблеми. **Ф. Деак** (творець і лідер ліберальної партії Угорщини) та **Л. Телекі** (етнолог, дипломат, автор концепції релігійно-політичної партії та знавець західноєвропейського парламентського і партологічного досвіду) виділяли, відповідно, два сутнісних акценти питання: (а) низові та регіональні осередки політичних партій „логічно тяжіють до базових сегментів [всєкраїнової] політичної нації”, а (б) партії, що домоглися обирання до парламенту або й виділення своєї репрезентації до урядово-виконавських структур, – ці партії, „як правило, тяжіють до активницьких кіл правлячого політичного класу” [52, р.181]. Як видно, вперше поставлене й питання про співпадання понять „політичний клас” і „правлячий клас”.

Наступний після угорців неповторний концепт у теорію обговорюваної проблеми вніс німецький соціолог **Ф. Тьонніс**. Пильно вивчаючи соціумо- і державотворчий досвід **О. Бісмарка** у справі політичного об’єднання понад двох сотень пангерманських крихітних країн в одну Велику Німеччину, він дійшов висновку: у кожній з них століття конституювався „свій мікросоціум”, який, у свою чергу, нібито складався з двох „хвилясто взаємонапластованих верств”, – із (1) „етноспільнот” та (2) „соціосвітських суспільств”. Кілька років **Тьонніс** шукав для них адекватних понятійних назв. І знайшов: це – „нація-спільнота” (*Gemeinschaft*) та „нація-суспільство” (*Gesellschaft*). Що й відобразив у незвичній назві основної праці усього життя: „Спільнота і суспільство” (1887 р.).

Сам **Ф. Тьонніс** вважав, що ним знайдено „ключ” до розуміння найприхованішої пружини соціально-політичного життя у будь-якій країні. В його інтерпретації, „нація-

суспільство” – це етноісторичний субстрат населення країни (у ньому домінують інстинкти, почуття та органічні відносини людей), а „нація-спільнота” – це соціально-політичний субстрат (тут домінує „раціонально організоване соціальними інститутами начало”). Обидва ж субстрати у взаємодіях пронизують дві різносенсові субстанції, – „логічне мислення” та „політична воля”. Синтезний же результат тої нескінченної взаємодії думки та волі перевтілюється в „органічне та стихійне здійснення історії даної країни” [30, с.125].

Це було написано у 80-х роках XIX ст., але й за сто років потому єдиноконцептуального „прочитування” цих матерій серед дослідників досі не досягнуто. Наприклад, француз **Р. Пенто** (1960-ті роки) просто збентежено поставився до цієї „натуралістичної концепції”, – бо ж вона „носить містичний характер, виходить за рамки наукового пізнання та таїть у собі небезпечні політичні можливості” [30, с.125–126]. Українець **М.В. Попович** (2006 р.) подібних небезпек не презумує, а тому формулює наступну пізнавальну позицію. **Ф. Тьонніс**, мовляв, дав нам модель вертикальної кореляції етнобазису та політичної надбудови. Інакше кажучи, етноісторична нація („нація-суспільство”) виявилася підвалиною для надбудовної політичної нації (для „нації-спільноти”). Що ж тут дивного? І сам висловлює свій сум: „Власне, саме поняття „політична нація” двоїсте: чи це сукупність інститутів, чи то харизма, ім'ям якої інститути благословляються на владу?” [28].

Погоджуючись – „у цілому” – із судженнями колег, тим не менш сумую з того, що у роздумах обох так і не знайшлося місця для політичного класу. Я ж його у **Ф. Тьонніса** наводжу, керуючись його ж критерієм співвідношення мислительських і вольових начал у процесі конституювання не двох, а трьох націокласополітичних феноменів. Але невеличку „рокіровку” елементів у конструкції класика все ж слід зробити. Наприклад: якщо у процесі конституювання „нації-спільноти” свідомісно-суб’єктивні фактори переважають „стихії” та „інстинкти”, то перед нами – етноісторична нація; якщо ж у процесі конституювання „нації-спільноти” об’єктивне начало переважає „раціонально організовані інститути”, – то перед нами уже й не політична нація, а політичний клас.

Як на мене, лише подібне „перехресне” корелювання не двох, а трьох етносоціополітичних начал у сучасній Україні – етноісторичної нації, політичної нації та політичного класу – допоможе зрозуміти, чому на другий день після Майдану „зненацька випарювалися” його (так ніким і не зартикульовані) „ідеали”; чому на третій день розпалася „помаранчева команда”; чому сьогодні дві фаланги ще юнацького віку політичної нації розсегментовано по регіонах кризуючої країни, в якій ніяк не сформується єдиноцілісний політичний клас. Тобто нашим очільникам слід було б добре вдумуватися у наступні рядки **Ф. Тьонніса**: „...Слід цінувати волю лише остільки, оскільки у ній міститься мислення, а мислення, – оскільки у ньому міститься воля” [39, с.346]. Бо ж країна, яка є вмістилищем недозрілих усіх трьох націокласополітичних формацій, дедалі предметніше нагадує Кайдашеву сім’ю, і „маленьким українцям” чимдалі у ній неміч жити стає.

Однак, повернемося до класичної спадщини, яка – для прогресування людських соціумів – роки й роки до нас виробила численні націокласополітичні установки. Після угорців і **Ф. Тьонніса** найрельєфніше проявився австріяк **К. Реннер** (він же й **Синоптикус**, і **Р. Шпрінгер**). На початку 90-х років XIX ст. в епізодичній статті в партійній, соціал-демократичній газеті „Кампф” він позаконтекстно торкнувся наведеної вище фрази **Л. Телекі** про „активницькі кола правлячого політичного класу” [52, р.183]. З того моменту дуалітет „політичний клас – правлячий клас” вже не давав йому спокою. 1899 р. у книзі „Держава і нація” **К. Реннер** вже чітко акцентувався: за будь-якої форми правління країною „правлячий клас і політичний клас не співпадають. Правлячий клас – це *політикум*, – сукупність правлінських і управлінських елементів і від політичної нації, і від політичного класу...” [51, с.69-70].

У другій своїй, теж відомій книзі „Нація і держава” (1918 р.) ці верстви **К. Реннер** уже називає терміном **В. Парето**: „політичні еліти”. У другому виданні цієї ж книги (1937 р.) він

надавав питанню і політолого-етнологічного забарвлення: в поліетнічній країні соціально-політичний прогрес можливий лише за умови, що найбільш зрілі та культурно розвинені меншинські народи здатні „делегувати своїх елітних професіоналів до верхніх верств і політичної нації, і політичного класу”. Найважча тут справа – „конкретні для конкретної країни” „способи” та „канали” того делегування. „Найліпшим каналом ... є виборча воля низів тих [меншинських] народів, а також рекрутування політикумними інституціями їх представників на державну, військову та дипломатичну службу” [43, р.112].

В обох виданнях книги „Нація і держава” **К. Реннер** дуалітет „нація – держава” вперто корелював у дискретно-антагоністичному сенсі, формулюючи знамениту етноміфологеми: „Постулати нації і держави відносяться один до одного як квадрат до кола, а квадратури кола ніким ще не знайдено. Так само ніколи не буде знайдена чудодійна формула, що усуне тертя між державою і нацією” [18, с.445]. Про це часто згадують і пишуть у нас і за кордоном. Дивна річ: ніхто не ставить перед собою запитання, а про яку ж націю йдеться, – про етноісторичну чи політичну? Я стверджую: у **Реннера** йдеться про політичну націю.

Міркую собі так. Мова може йти про таку політичну націю, яка побутує у кризуючій країні та з об’єктивних причин і – особливо в надзвичайних обставинах! – не може продовжити кратологічну співпрацю з титульною етноісторичною нацією та політичним класом, – як це відбувалося у контекстах попереднього політичного етапу. Варто нагадати, що за умов австро-угорського дуалізму з 1867 по 1918 рр. усі три націокласополітичні суб’єкти були достатньо зрілими і „подвоєними”. Тобто в Австрії та Угорщині вже напередодні 1867 р. – у кожній окремо! – були у зрілому стані усі три „свої” націокласополітичні суб’єкти. Чи була надалі потреба у тому, щоб створити ще „дуалістичну політичну націю”? А щодо „дуалістичного політичного класу” що можна сказати? Чи не про тертя між цими „дуалізмами” та об’єднаною державою йдеться у **К. Реннера**? Гадаю, що йдеться саме про останню колізію.

Може йтися й взагалі про ситуацію катастрофного характеру, коли сама багатонародна країна перебуває на екзистенціальній межі, і жоден з трьох націокласополітичних суб’єктів, – навіть і найавторитетніший з них – політична нація – не в змозі налагодити конструктивний діалог з державою. Саме подібні колізії розігрувалися перед **К. Реннером** і 1918 р. (крах австро-угорського дуалізму – як побіжний ефект закінчення Першої світової війни), і 1937 р. (друге видання книги здійснювалося буквально слідами аншлюсу Австрії гітлерівською Німеччиною). Більш ніж упевнений і у тому, що у майже подібній міжтиповій колізії ця етноміфологема й розігрується в суверенній Україні початку XXI століття. Міжтиповість нашої колізії посилюється двома обставинами, – (1) незрілістю усіх трьох націокласополітичних суб’єктів та (2) загрозливим зростанням авторитаристських тенденцій всередині самої політичної держави. Ось і найадекватніша ілюстрація до реннерівської „квадратури кола”!..

Після викладених реннерівських „проривів” (нагадаю: остання „відмітина часу” – 1937 р.) націокласополітична проблема „залягла в пасив” на 12 – 15 років. Уже 1954 р. британець **К.Б. Макферсон** фіксує феномен падіння інтересу до проблеми як „світову тенденцію поточної післявоєнної епохи” [49, р.518]. Ще через десяток років француз **Р. Пенто** констатує вже похваллення пізнавального інтересу до одного з її компонентів, – до політичного класу. І сам дає йому, як на мене, одну з найстрункіших дефініцій. Політичний клас – „це різновид політичної спільноти, що посідає проміжне місце між суверенною владою та масою національно збуреного населення” [30, с.113]. Його сучасник, американець **Г. Ленські** цю дефініцію конкретизує так: політичний клас – „це сукупність людей, які займають у суспільстві окремішні позиції щодо форм влади, привілеїв і престижу” [47, р.74–75]. Складається враження, що обидва політологи, певно ототожнюючи політичну націю і політичний клас, адресували свої теоретичні узагальнення двом групам країн, – країнам розвиненим та слаборозвиненим, країнам так званого „третього світу”, що у ті роки лише формувалися.

Ще кілька років потому, у другій половині 60-х років, – на фоні підсумків „молодіжних мікрореволюцій” у кількох країнах Західної Європи, „празької весни” 1968 р. та Міжнародної наради компартій світу 1969 р., – французькі політологи **Р. Пенто** та **М. Гравітц** доходять висновку: політико-державні кратологи розвинених капіталістичних країн починають „методично переорієнтовувати політичних суспільствознавців” з теоретичної площини аналізу нашої проблеми на праксеологічну, приділяючи більше уваги „питанню про те, *що* надає сили урядуючій владі, аніж питанню про те, *як* вона фактично урядовує”, пильніше вивчаючи „механізм здійснення влади та особливо те, *що виходить від уряду*, а не те, *що ззовні впливає на уряд*” [30, с.193]. Складається враження, що в розвинених англійських країнах ця проконформістська установка набула хрестоматійного статусу. Ось доказ. Політичний клас, констатували 1990 р. знані британські вчені **М. Доган** та **Д. Пелассі** у своєму підручнику з порівняльної політичної соціології, – „це керівний клас, що консолідує державу і суспільство через сприяння розвиткові бюрократичної верстви у владі, поділяючи з нею, а також з діловими людьми та політичними елітами свої соціальні, владні та майнові позиції” [45, р.53].

У питанні про соціумо- і державотворчі ролі трьох націокласополітичних суб’єктів, – етноісторичної (здебільшого, титульної) нації, політичної нації та політичного класу, – від **Н. Макіавеллі** 30-х років XVI ст. до тільки-но названих франко-американо-британських політологів 60 – 90-х років XX ст., – на цих теоретичних позиціях стоїть і нині весь цивілізований світ. Окрім нашого попередника, СРСР, та й нас самих, сьогоденних. Процитований уже **П.О. Сорокін** виявився останнім російським дослідником націокласополітичних феноменів. Про одного з них, про політичну націю, він, зокрема, говорив, що це – „така філософська ідіома, в яку можна втиснути будь-який зміст, – ... і Бога, і сатану” [35, с.256]. Діалектичного аналізу цих трьох феноменів в СРСР майже півстоліття не піддавали, – їх просто „обходили, як сатану”. Доки не пролунали „витверезвляючі постріли” зі Сходу (випуск у Пекіні збірки статей „Хай живе ленінізм!”, 1960 р.) та із Заходу (випуск у Парижі книги **Р. Гароді** „Великий поворот соціалізму”, 1969 р.). „Шлюзи прорвано...”

В СРСР „епохи зрілого соціалізму” (70 – 80-ті роки) націокласополітичну проблему „розщепили” на два блоки, – 1) партійно-політичний та 2) етнополітичний. Перший блок, прояснював одного разу питання **М.А. Суслов**, складають „кадри керівних кіл на усіх рівнях радянсько-партійного життя, – згори до низу і навпаки”. Оскільки КПРС об’єктивно являла собою „партію-державу”, – її кадри, будучи і „державними службовцями”, і „громадськими діячами”, і „соціальними працівниками”, і „професійно-територіальними адміністраторами”, – вони ж і складали на тих „усіх рівнях” „*політико-правлячий клас* новітньої радянської епохи” [29, с.62–64]. Про другий, етнополітичний блок, – тобто про етноісторичну націю, точніше, про соціальну зрілість п’ятисот народів-етносів найбільшої у світі країни, й питання не стояло. Бо ж уже при святкуванні 50-річчя Жовтня (1967 р.) було констатовано, що усі вони „вже складають єдинорадянський народ – нову етноісторичну і соціально-політичну націю”, тобто усі вони „злилися” в ерзац-політичну націю [24, 12, 18]. А тому й „революційна перебудова” другої половини 80-х років об’єктивно не виявилася „масштабною соціальною реформою підвалин багатонародного суспільства”, а всього лише мікропереструктуризацією того ж таки політико-правлячого класу.

Долаємо рубіж 80 – 90-х років і спробуємо скорелювати теоретичну експлікацію націокласополітичної проблеми на політолого-наукознавчому полі лише двох екс-„рідних сестер”, Росії та України. Нинішня Росія і у досліджуваному сенсі виявилася „справжньою наступницею” СРСР: після отримання суверенітету (від кого? задля чого?) про долю тих же п’ятисот народів-етносів та буцімто давно вже зрілої політичної нації геть-чисто забули і сконцентрувалися на поточному дні та перспективах створення і буття політичного класу. 1993 р. його назвали „правлячою верствою”, „*стійким неформальним об’єднанням* (виділено мною. – **І.В.**), що веде боротьбу за державну владу” [26, с.293].

До питання повернулися аж на початку XXI ст., – і у тому ж методологічному ключі: якщо політичний клас є „неформальним об'єднанням”, то уважніше слід розрізняти серед „політпретендентів на владу” реальних та вагомих „політичних *суб'єктів*” [33, с.127] (постановка питання 2001 р.) і „самодіяльних протополітичних *акторів*” [33, с.131] (постановка питання 2005 р.). Три постановки питання про сутність та „функціональні перспективи” політичного класу в Росії (1993, 2001 і 2005 рр.) цікаві у теоретичному сенсі та дещо загадкові у суб'єкт-інституційному сенсі. Елемент „загадковості” полягає у наступному: хтось не „збоку”, а „зверху” немов пильно дивиться за тим, а хто ж то саме „бореться за державну владу”? Якими силами та ресурсами він володіє? Якими є його реальні перспективи? Останні (березня 2008 р.) президентські вибори в Росії оприлюднили у цій колізії лише деякі гіпотетичні „шахові ходи”.

Постановка ж питання про політичну націю в сучасній Росії залишається поки що у певному концептуальному тумані... Початок дискурсу на полі цього питання я вбачаю у контекстах відомої формули диференціації/уніфікації трьох сотень німецьких князівств (королівств, царств, ландграфств тощо) після Вестфальського миру 1648 р. та перед актом перейменування „Священної Римської імперії” на „Священну Римську імперію німецької нації”: *Quius popoli – unius statio, quius regio – unius natio* (кожному народу – свою державу, кожному королю – свою націю). Звідси умовиводився концепт: тільки зріла та владоспроможна у кожному князівстві (королівстві, царстві, ландграфстві тощо) політична нація може претендувати на очолювання певної мікрокраїни із макропангерманського світу.

Перекинемо „місток” від пізніх **Каролінгів** середини XVII ст. до **Б.М. Єльцина** початку 90-х років XX ст. Згадаймо його „летючу фразу”, адресовану етносуб'єктам федерації: „Беріть стільки суверенітету, скільки зможете проковтнути!” Про цю максиму подекуди різне. Однак, мало хто звертав увагу на етнополітичну „сирячинну істину”, яка у ній міститься: далеко не кожний народ-етнос об'єктивно здатний „володіти” своїм політичним суверенітетом, „проковтнути” його... Ось чому, гадаю, „нові російські правителі” – після **Єльцина** – більше й не порушують це доленосне питання. Вони, напевно, міркують у координатах квазі-ліберальної контроверзи: *laissez faire – laissez passer*, – але під нашим наглядом, і не дай Бог, щоб „в якійсь” Якутії (Евенкії, Бурятії, Чувашії і т. д.) „повз нашого дозволу” дозріла своя, „місцева” політична нація, або ж „місцевий політичний клас”...

Можна сформулювати теоретичний концепт: зріла тріада – „етноісторична нація – політична нація – політичний клас” – є достатньою підставою для створення в абстрактно взятій країні нового соціуму політично вільних і соціально щасливих людей, які віднині ладні прямувати у геополітичному просторі будь-яким вектором. Напевно, від цієї позиції відштовхувалися перші політичні суверенізатори України початку 90-х років, **ліберальні романтики**: мовляв, усі компоненти тріади зрілі, і країна може прямувати до євроатлантичних горизонтів невпинним та досить швидким кроком... Насправді ж, етносоціополітична ситуація в країні виявилася романтикам (як і їх наступникам) просто незрозумілою. На відміну від росіян, українці приступили до нашої проблеми з етноісторичного боку.

По-перше, стосовно етноісторичної нації. Як уже сказано, у багатонародній країні кожна етноісторична нація має послідовно пройти соціоцивілізаційні стадії роду, племені та народності. У перших же політико-суверенізаційних документах – Декларації про державний суверенітет України (16 липня 1990 р.), Декларації прав національностей України (1 листопада 1991 р.), Законі „Про національні меншини в Україні” (25 червня 1992 р.) та ін. питання викладено так, ніби українська титульна нація здавна вже їх пройшла і всебічно розвинена, а нині „навколо неї” побутує „маса етночужинців”, що звідкись взялася, – якась сотня „національних меншин”, кілька „корінних народів” і понад десяток малочисельних „етногруп” (про міру стадіальної соціоцивілізаційної зрілості усіх тих нацменшин, корнародів і етногруп нічого не говорилося, а втім, – і досі нічого достовірного про них невідомо). Увесь цей етноконгломерат романтики назвали „п'ятидесятидвохмільйонним

народом України”. А в Конституції 1996 р. етноконгломерат уже названо „Українським народом” (з великої літери!).

По-друге, стосовно політичної нації. Над означеним народонаселенським масивом чи посередині його (ці „нюанси” так досі й залишилися непроясненими) перебуває не досить зрозумілий фантом, – „*єдинокраїнова політична нація*”. Яким чином вона виникає? Яким темпом вона розвивається? Що та як відбувається з її етнокомпонентами протягом того „процесу саморозвитку”? Ці запитання просто ніхто і не ставив. Цілком ясною видавалася лише „принципова конструкція” політичної нації: її „стрижень” – титульна нація, а „периферію” складають згадані нацменшини, корнароди та етногрупи. Так про це сповістив світові **Л.М. Кравчук**. Виступаючи 12 січня 1993 р. в ізраїльському парламенті, він зазначав: „Кожна етнічна спільнота на Україні розвивається за своїми внутрішніми закономірностями, живе за своїми традиціями, звичаями. Але водночас усі вони ... становлять собою *одну політичну націю – український народ*” [11]. З місяць потому, у лютому 1993 р., я наважився презумувати таку перспективу: „Президент створює прецедент, і ...саме у подібній тональності і будуть віднині співати серенади буцімто вже сформованій у країні „одноетнічній політичній нації” [5, с.224]. На жаль, я не помилився, – як стосовно пересічних та знаних суспільствознавців [14, 19], так і перших лідерів країни: у цій же, „масовоподібній манері” розглядали питання про логіку конституювання політичної нації і **Л.Д. Кучма** [27, с.14-15], і **В.А. Ющенко** [36].

Чому це так діється? Гадаю, з двох гносеологічних причин: беручи до уваги фактори „масової політичної участі еліт” та „кратологічні функції еліт”, *одні* (тут я нікого не ділю на „лідерів країни” і на „знаних/пересічних учених”) ототожнюють верхні верстви етноісторичної нації з деякими елітними групами зі складу політичної нації (якась-то політична нація у нас же є!), а *інші* ототожнюють останні елітні групи з усім складом не політичної нації, а політичного класу. А чи могло б бути інакше? Навряд чи...

Звернімо увагу на теоретичний бік питання. І політична нація, і політичний клас – різновиди політичної або соціальної спільнот (як свого часу встановив ще **Ф. Тьонніс**), і якщо у формалізованих та правом легітимованих спільнотах (таких, як парламент, уряд, правоохоронний корпус та ін.) не мислять і не діють теоретично- і політологічно відповідним чином, – звідки ж „об’єктивна впорядкованість” візьметься в неформальних спільнотах?! І – „додатковий політичний фактор”: держава намагається (і реально того спромагається!) „керувати усім і вся” в такій країні, в якій „суспільство водночас є й державою” та в якій „немає жодної позадержавної сфери діяльності, ... і усі соціальні процеси можливі лише як державні, а всі державні стосунки ототожнюються із суспільними” [12, с.436]. У такій країні куца політична нація майже „злипається” з етноісторичною нацією (яка, у свою чергу, теж ледь животіє), а нічий політичний клас „побутує біальтернативно”, – або заганяється у кут „регіонально-місцевої опозиції”, або ж самою ситуацією примушується до сервілізму правлячому політикуму.

По-третє, стосовно політичного класу. Перша згадка про даний феномен в українській науці, – та й то з посиланням на „закордон”, – відноситься до 1997 р. У короткій словниковій статейці анонімний автор зазначав: політичний клас – „це поняття західної політології, яким визначають *сукупність усіх, хто має будь-яке відношення до політичного життя*” (виділено мною. – **І.В.**). Дана „політична участь” здійснюється „у межах” (1) політичних партій і рухів, (2) законодавчої та (3) судової гілок політичної влади. Це, так би мовити, – офіційно-посадовський рівень репрезентації. Громадсько-політичний, напівнеформальний рівень репрезентації складають „політичні діячі” та „представники підприємницьких груп, які розвиваються на фундаменті власних економічних інтересів...” [34, с.283–284]. Таким чином, серцевина кадрового складу політичного класу – це формальні та неформальні політичні спільноти.

Через шість років, 23 серпня 2003 р., відгукнувся Президент **Л.Д. Кучма** із солідним проектом політичної реформи, „начиненим” проблематикою політичного класу.

Переважаючий аспект – етатолого-кратологічний. На заміну західноєвропейського терміну вживалися варіативні сленги: „вище державне керівництво”, „професійний політикум”, „рівні та гілки влади”, „цілісно єдине державне дерево”. У тому проекті своєю теоретичною ясністю примітні три концепти: 1) „*професійний політикум* – ...це персональний склад політичної влади на усіх її рівнях і гілках”; 2) усі гілки влади „мають становити цілісне та єдине державне дерево”; 3) гуманістична результативність політичного владарювання країною полягає у наступному: „За життя людей повинні відповідати всі гілки влади, оптимально розподіливши між собою обов’язки...” [23]. Відтоді більш чіткої, методологічно осмисленої теоретичної думки з Печерських пагорбів щодо цього не чуто було. І ще на кілька років – мовчання.

2007 року відгукнулися політологи-фахівці. Висвітився вже інший аспект, – внутрішньоелітичний. Для аналізу виділялися два зрізи еліт, – 1) правлячі та 2) неформальні контреліти. На ці матерії кваліфіковано акцентувався молодий дослідник **М. Сидоренко**. Порівнюючи характерні риси політичних еліт – складників політичних класів Росії та України, він виявив їх „цілковиту невідповідність” жодним вимогам професійного, ціннісного та етичного вимірів і дійшов висновку про те, що вони „об’єктивно не здатні розробити єдиний політичний курс” розвитку обох країн [33, с.129].

У сучасну теорію досліджуваної проблеми найбільш вагомим виявився внесок політолога-ветерана **Ф.М. Рудича**. У двох статтях 2008 р. він досить просторово висвітив два аспекти проблеми з урахуванням її етноісторичних і соціально-політичних характеристик. *Перший аспект – структурний*. Фундаментом націокласополітичного феномену є *громадянське суспільство*. В його лоні та навколо *титульної нації* розвиваються *інішоетнічні спільності*; у свою чергу, усі вони виділяють зі свого середовища численні та *різнопрофільні еліти*, найдинамічнішими з яких є *політичні еліти*. Низка етноспоріднених політичних (і не лише „чисто” політичних) еліт поступово синтезується у *політичну націю*. У лоні останньої та дещо підносячись над нею, побутує *політичний клас* – сукупність політичних осіб, груп і верств, „які володіють атрибутами впливу і зосередили в своїх руках реальну владу в основних сферах суспільної життєдіяльності” [31, с.3, 11; 32, с.6, 14]. Дана формула може слугувати і одною з робочих дефініцій самого феномену політичного класу.

Другий аспект – функціональний. У кадрово-людському сенсі і політична нація, і політичний клас складають депутати усіх рівнів, адміністративно-управлінські працівники, судді і правоохоронці, лідери політичних партій і громадських організацій, дипломати і військові, фахівці політологічних центрів і фондів. Але функціональна диференція між двома феноменами зумовлюється фундаментальною етнополітичною колізією: політична нація спирається на поліетнічне громадянське суспільство, а політичний клас – на професійно-культурні характеристики того ж суспільства. У кінцевому підсумку політична нація „єдино спроможна об’єднати країну”, а політичний клас – „запропонувати суспільству ... проект його розвитку, адекватний викликам сучасності і геополітичному виміру країни” [31, с.10, 12; 32, с.5, 13, 14]. Повніших та ясніших міркувань щодо змісту досліджуваної проблеми в науковій літературі мені зустрічати не доводилось.

Оскільки у цій статті я не виступаю лише історіографом, – час сформулювати кілька позицій і щодо свого внеску в теорію націокласополітичної проблеми. Артикулююся у чисто констатаційному (а не аналітичному) плані. Підхід – той же: історіологічний. Попереднє чистосердечне зізнання: відносно „по-крупному” бачу себе у галузях загальної етнології та започаткованого мною ж політолого-етнологічного напрямку; скромнішою „міркою” оцінюю себе теоретиком політичної нації та відверто почуваюся „початківцем” на теоретичному полі політичного класу.

Проблематика загальної етнології та політичної етнології. Відродив (відштовхнувшись від **Л. Моргана**, 1857 р.) родолюдську генезу за чотирма соціоцивілізаційними стадіями: рід, плем’я, народність, нація. В поліетнічній країні усі

народи-етноси (поняття належить **Ю.В. Бромлею**, 1978 р.), що перебувають на стадіях роду, племені та народності, складають групу „етнічних меншин”, а ті, що перебувають на національній стадії, – групу „національних меншин”. Ввів до обігу поняття „геолокусне переміщення народів-етносів політичною мапою планети”, а „під ним” – субкатегорії „етноплацента”, „етнооюкумена” та „етнокультурний ареал”. Волею різносенсових обставин та політичних подій усі народи-етноси колись „зупиняються на проживання” в одному із зазначених геолокусних місць. Не виключено, що якісь нові обставини та події знову „зженуть” їх з цих насиджених місць. У цьому зв’язку підкреслюю теоретико-етнологічну волонтарність (термін **Ф. Тьонніса**) квазі-наукових понять „корінний/некорінний народ”, „етнічна територія”, „історична батьківщина” тощо. **Політолого-етнологічна закономірність**: у зазначених геолокусних місцях народи-етноси встановлюють свої населенські ойкумени – **країни**, а в них – відповідні форми політичної держави, типи політичного режиму, моделі громадянського суспільства; стратифікуються на класи, соціальні групи та верстви; диференціюються на інститути, партії, релігійно-культурні формації тощо.

Кожний народ-етнос у своєму геолокусному місці поступово створює „власний світ” – **соціум**, в якому, за наведеними словами **Л.М. Кравчука**, він „розвивається за своїми внутрішніми закономірностями” в усемислимих сферах і галузях життя. Міркую собі так: насильно „надягаючи на голову” угорцю, греку, молдаванину, татарину etc. „київсько-запорізькі правила політичного життя”, – чи цим наші очільники не порушують давньокиївську сентенцію „не ходити в чужий монастир зі своїм статутом”?.. Маємо зрозуміти, зрештою, що багатонародна країна – це „сума соціумів”. Закономірності плину політичного життя в отих соціумах із урахуванням всеукраїнового політичного контексту, – ці закономірності вивчає засадована мною **наука політичної етнології**. З її проблематики опублікував понад триста різноформатних робіт. Останні за часом роботи, які синтезують мій етнологіко-історичний та політолого-етнологічний внесок у концепт-потенціал досліджуваної проблеми, опубліковано 2007 року [9, с.59–100; 10, с.84–86].

Проблематика політичної нації. Націополітичні концепти – складові елементи об’єкт-предметного поля науки політичної етнології. (1) Політична нація корелюється із етноісторичними спільнотами не кількісно-населенським, а якісно-політичним чином. Концептуальні штрихи 2005 року: „...У звивах політичної історії усіх країн і народів політична нація – не константна, а досить динамічна величина”; політична нація – „це політичний, а не демографічний феномен”; „гарант політичного суверенітету країни – політична нація, а ... не „просто” її населення...” [7, с.82–83]. Ці констатації є моїми рефлексіями на летючу тезу про „політичну націю Майдану – 2004” з її гринджолівським „масовоподібним” титлом „Нас багато – нас не подолати!..” (2) Великомасивне народонаселення якоїсь країни може „продукувати на-гора” одну відносно велику, або ж кілька відносно маленьких політичних націй. Як правило, це – атрибуція багатонародної та різнорівнево розвиненої країни та такої, що населяється різностадійно зрілими – у соціоцивілізаційному сенсі – меншинськими народами-етносами. На початку 90-х років я встановив для себе, що будь-яка із зазначених вище чотирьох соціоцивілізаційних стадій (роди, племена, народності, нації) може мати свою різнозавелику та різносенсово зрілу політичну націю [3, с.101, 134, 135, 136–138]. Цю ідею років десять потому довів до певної досконалості **М.Т. Степико** [37, с.42-43]. (3) Як і будь-який інший політичний феномен, політична нація прагне до виконання у суспільстві політико-кратологічних функцій, ролей, завдань, – як на державно-центральному, так і на місцево-регіональному та муніципальному рівнях. Її кратологічний інструментарій прозорий: це – висунення правлячому політикумові політико-правлінських ідей і державно-управлінських концепцій, а найпаче – делегування у центр і на місця груп елітних кадрів [6, с.40-41]. (4) У багатонародній країні специфічними є усі атрибуції буття політичної нації, – кадровий склад, організаційна структура, геополітичне розташування, кратологічні аплікації тощо. А коли так, – і сама вона має і називатися, і

фактично бути *етнополітичною нацією*. У багатонародній країні об'єкт-носіями етнополітичної нації є, головно, *етноменшинські народи*, а суб'єкт-репрезентантами у політичній та соціальній системах суспільства – *етнополітичні партії* [9, с.97–98; 10, с.86–89].

Проблематика політичного класу для мене є відносно новою галуззю наукового інтересу. Вперше на даний феномен „натрапив” 1995 р., пізнавально корелюючи політико-урядовуючі функції політичної та етнополітичної націй у регіонах багатонародної країни [4]. Лише через десять років потому рішився дати йому назву: „політично зорганізований клас” [7, с.83]. Кратологічні функції і політичної нації, і політичного класу стали більш-менш відчутним предметом мого інтересу лише в аплікації до основної, як на мене, області державної політики в багатонародній країні, – до області етнополітики [8, с.108–109,113–115; 9, с.88–89].

Нині, здається, я дещо ширше і глибше, ніж учора, дивлюся на ці матерії „гарячого сьогодення”. У триадному контексті досліджуваної проблеми політичний клас найближче стоїть до „політичного центру” багатонародної країни, а політична нація найвідчутніше корелюється із етноісторичними спільнотами, які населяють дану країну. Міцність же самої країни, писав ще 1924 р. французький політолог **Мішель Мосс**, залежить від „двох факторних обставин”, – (1) від „міцності інтелекту кадрового складу правлячого політикуму” та (2) від „природних силових тяжінь” між провідною етнічною спільнотою країни, політичною нацією і політичним класом. Француз заінтригував, і я зацікавився „політико-пізнавальною вартістю” першої, згаданої ним „факторної обставини”. „Ці люди, – писав він неначе про український політикум поточного моменту, – гадають собі, нібито вони усе знають про суспільство, оскільки саме те суспільство уявляється їм таким, що складається тільки з них самих чи тільки з їхніх волювань” [48, р.32–36]. Ні додати, ні відняти, – француз має рацію.

Щодо другої „факторної обставини” міркую собі так. Дистанції між соціальними класами „вимірюються” внутрішньо ієрархічними економіко-розподільчими відносинами людей – власників/не власників; дистанції між політичною нацією та політичним класом же – можливостями їх лідерських кіл впливати на процеси прийняття рішень формальними/неформальними „політичними центрами”. А коли так, можна припуститися й такого: у рамках нашої тріади політичний клас „відображає” політику правлячого політикуму, а політична нація – розстановку сил та етнополітичних акторів на усьому просторі багатонародної країни. Коли ж з'ясовано, що наша націокласополітична тріада – це і є „зліпок” з нашого „суспільства”, яке так і невідоме нашому політикумові, – треба його й цементувати. Інакше кажучи, треба щосили зміцнювати соціальні підвалини усіх суцях в країні етноісторичних спільнот, із надр яких виходять кадрові корпуси і політичної/етнополітичної націй, і політичного класу.

У цілому ж, на завершення, мав би сказати таке. До вивчення і самопрояснення бодай матричних контурів націокласополітичної проблеми ми лише приступаємось. Її пізнавальна та праксеологічна „корисність” ще мало кому зрозуміла та відчутна, – вона ні „на око”, ні „на зуб” мало ще ким апробована. А тому усе викладене вище може бути акцептоване словами **К. Поппера**: „Це – не система безперечних та стійких тверджень, а лише ряд презумувань, які мають пройти випробування методологією, досвідом і практикою” [50, р.126]. Усіх зацікавлених кличу до того випробування. Я намагався довести, що Захід давно вже для себе це зробив. Тут він нам „не допоможе”, – наша справа залишається за нами!

Література

1. Англия в памфлете. Английская публицистическая проза начала XVIII века / Пер. с англ. – М., 1987.
2. Барг М.А. Великая Английская революция в портретах её деятелей. – М., 1991.

3. Варзар І.М. Політична етнологія як наука: історіологія, теорія, методологія, праксеологія. – К., 1994.
4. Варзарь Иван. ...В противном случае Украина перестанет существовать как государство // Зеркало недели. – 1995. – 11 – 17 ноября.
5. Варзар Иван. Из контекстов минувших лет. Выбраное. – Книга 1: Держава і народ-етнос у політологічному дискурсі. – К., 2003.
6. Варзар Иван. Проблема політичної нації у класичних інтерпретаціях і сучасних етнополітичних акцентуаціях. – У вид.: Політологічні та соціологічні студії. Збірник наукових праць. – Том III. – Чернівці, 2005.
7. Варзар І.М. Співвідношення соціального та етноісторичного начал у побудові і функціонуванні політичної нації. – У вид.: Еліти і цивілізаційні процеси формування націй. – У 2-х томах. – Том 2. – К., 2006.
8. Варзар Иван, Романюк Оксана. Державна етнічна політика в політолого-етнологічних аспектах: історіологічний аналіз. – У вид.: Курасівські читання – 2005. – У 2-х книгах. – Книга перша. – К., 2006.
9. Варзарь И.М. К генезису политолого-этнологической теории и науки. – У вид.: Політолого-етнологічні проблеми розвитку сучасної України / За наук. ред. І.М. Варзара. – К., 2007.
10. Варзар І.М. Ще раз про генезисно-історіологічний та ролево-функціональний погляди на феномен політичної нації у багатонародній країні / Наукові праці МАУП. – 2007. – Вип. 1.
11. Виступ Президента України Л.М. Кравчука на засіданні Кнесету Держави Ізраїль // Еврейские вести. – 1993. – №2 (22). – Январь.
12. Гавриленко І.М., Мельник П.В., Недюха М.П. Соціальний розвиток. Навч. посібник. – Ірпінь, 2001.
13. Гегель. Философия права / Пер. с нем. – М., 1990.
14. Євтух Володимир. Осмислюючи історію, аналізуючи сучасність // Урядовий кур'єр. – 2004. – 13 травня.
15. История Румынии. 1848 – 1917 / Отв. ред. В.Н. Виноградов. – М., 1971.
16. Карась Анатолій. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях. – Київ – Львів, 2003.
17. Кареев Н. Историология (Теория исторического процесса). – Пг., 1915.
18. Картунов О. Взаємовідносини нації і держави. – У вид.: Мала енциклопедія етнодержавознавства / За ред. Ю.І. Римаренка. – К., 1996.
19. Корогодський Юрій. Польща збирає своїх українців // Українська правда. – 2008. – 25 липня.
20. Кошен Огюстен. Малый народ и революция / Пер. с франц. – М., 2004.
21. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – Том 12. – С. 301.
22. Мишле Жюль. Народ / Пер. с франц. – М., 1965.
23. Незалежність України і виклики сьогодення. Виступ Президента України Л.Д. Кучми на урочистому зібранні, присвяченому 12-й річниці Незалежності України, 23 серпня 2003 року // Урядовий кур'єр. – 2003. – 27 серпня.
24. О пятидесятилетии Великой Октябрьской социалистической революции. Тезисы ЦК КПСС. – М., 1967.
25. Податкова культура громадян підвищилась // Урядовий кур'єр. – 2008. – 19 липня.
26. Политология. Энциклопедический словарь / Общ. ред. и сост. Ю.И. Аверьянов. – М., 1993.
27. Послання Президента України Л.Д. Кучми до Верховної Ради України „Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2002 році”. – К., 2003.
28. Попович Мирослав. Нація як Gesellschaft і нація як Geminschaft: український і польський досвід // <http://www.Ji.Lviv.ua>

29. Проблемы мирового революционного процесса. Научный сборник ИОН АОН при ЦК КПСС. – Вып. 18. – М., 1975.
30. Пэнто Р., Гравитц М. Методы социальных наук / Пер. с франц. – М., 1972.
31. Рудич Фелікс. Правляча еліта: її місце і роль в утвердженні української держави / Політичний менеджмент. – 2008. – №2.
32. Рудич Фелікс. Політичний клас України: тенденції становлення і дієздатність / Політичний менеджмент. Спеціальний випуск. – 2008.
33. Сидоренко Максим. Проблема суб'єкта політичної модернізації в Україні і Росії / Політичний менеджмент. Спеціальний випуск. – 2007.
34. Соціальна філософія. Короткий енциклопедичний словник / За заг. ред. В.П. Андрущенко, М.І. Горлача. – Київ – Харків, 1997.
35. Сорокин Питирим. Человек. Цивилизация. Общество. – М., 1992.
36. Телезвернення Президента України Віктора Ющенка з нагоди Дня Соборності 22 січня 2007 року // Офіційне інтернет-представництво Президента України. – <http://www.president.gov.ua>
37. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / За ред. В.С. Крисаченка. – К., 2003.
38. Утопический социализм. Хрестоматия / Общ. ред. А.И. Володина. – М., 1982.
39. Филиппов А.Ф. Тённис Фердинанд – У вид.: Современная западная социология. Словарь / Рук. авт. колл. Ю.Н. Давыдов. – М., 1990.
40. Шміт Ебергард. Макіавеллі. – У вид.: Класики політичної думки від Платона до Макса Вебера / Пер. з нім. – К., 2002.
41. Эккерман, Иоганн Петер. Разговоры с Гете в последние годы его жизни / Пер. с нем. – М., 1986.
42. Britain after the Glorious Revolution. Ed. by G. Holmes. – L., 1969.
43. Vîntu I. și Florescu G. Unirea Principatelor în lumina actelor fundamentale și constituționale. – Buc., 1965.
44. Dahl R.A., Lindblom Ch. E. Politics, economics and welfare: planning and politico-economic systems resolved in to basic social processes. – N.Y., 1953.
45. Dogan Mattei și Pelassy Dominique. Cum șa comparăm națiunile. Sociologia politică comparativă / Trad. din engl. – Buc., 1993.
46. Iratok a nemzetiségi kérdés történéthez Magyarországon s dualizmus korában (1867 – 1892). – Bp., 1952.
47. Lenski Gerhard. Power and Privilege. A Theory of Social Stratification. – N.Y., 1996.
48. Mauss M. Divisions et proportion en sociologie. – Ed. 2-me. – Paris, 1927.
49. MacPherson C.B. Les tendencies mondiales de la recherche en sciences Politique / Revue Français de Science Politique. – 1954. – Vol. IV. – №3.
50. Poulantzas N. Pouvoir Politique et classes sociales. – Paris, 1968.
51. Synoptikus (K. Renner). Staat und Nation. – Wien, 1899.
52. Sturdza Dim. Însemnătatea Divanurilor *Ad-hoc* din Iași și București în istoria Renașterii României. – În 4 vol. – Vol. 2. – București – Leipzig, 1911.
53. Şándor V. Nagyipari fejlődés Magyarországon. 1867 – 1900. – Bp., 1954.

Зеленько Г.І.,
доктор політичних наук,
провідний науковий співробітник
Інституту політичних
і етнонаціональних досліджень
ім. І.Ф. Кураса НАН України

“БЕЗ ПРОПОРЦІЙНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА “ВАЖКІ СУСПІЛЬСТВА СТАЛИ Б НЕМОЖЛИВИМИ СУСПІЛЬСТВАМИ”[1]

У вирі кризових подій в економіці останніх місяців гостра для українського політичного життя тема дострокових виборів нібито відійшла на другий план. Як би там не було, дострокові парламентські вибори, якщо вони відбудуться або ж чергові не внесуть істотних змін у розстановку сил у парламенті без перегляду виборчого законодавства. Тобто у разі, якщо наступні парламентські вибори будуть проведені на пропорційній основі при застосуванні тривідсоткового обмежувального бар'єру у загальнонаціональному виборчому окрузі з жорсткими списками кандидатів в депутати, ми отримуємо аналогічний слабко структурований, а значить малодієздатний парламент з нестабільною урядовою коаліцією. Поміркувати, які наслідки має застосування загалом позитивної для нестабільних політичних систем пропорційної виборчої системи в Україні пропонує автор цієї публікації.

Проблема впливу типу виборчої системи на структурування парламенту і політичні процеси є предметом численних наукових дискусій. Зокрема, зусиллями західних політологів М.Дюверже, Дж. Сарторі, Дж. Елстера, К.Оффе, Т.Кіса, К.Давіши були сформульовані закономірності, які пояснюють взаємозалежність типу виборчої системи та політичних процесів[2]. Основна з них полягає в тому, що чим нестабільніша політична система країни, тим більше вона залежна від типу та модифікації виборчої системи. Від того, наскільки адекватним буде представництво виборців у парламенті залежить легітимність системи влади, зокрема, і політичних рішень, які продукуються цією владою, загалом. Водночас надзвичайна поляризація поглядів політичних акторів країни і їх представництво в парламенті здатне уповільнити або й унеможливити процеси законотворення. Згадаймо, саме парламентські кризи були перманентними протягом останнього десятиліття в Україні. Отже, перед транзитними суспільствами вибір типу виборчої системи є складною дилемою – повноцінне представництво чи структурований парламент. Зважаючи на високий рівень поляризації позицій політичних сил, ці завдання є здебільшого взаємовиключними. Отже, доводиться обирати “менше зло”.

Якщо зануритися в історію формування виборчих систем, то не важко помітити, що пропорційна виборча система сформувалася значно пізніше, ніж мажоритарна. Та й користується нею при формуванні вищих представницьких органів влади лише сорок вісім держав світу (мажоритарною близько восьми десятків)[3]. Водночас, звернувши увагу на стан країн, які переходили до пропорційних виборів – ряд країн Західної Європи у кінці XIX ст., Центрально-Східної Європи у 90-х рр. XX ст., не важко помітити, що запроваджувалася пропорційна система виборів у час, коли ці країни переживали політичні кризи, внаслідок чого парламентська робота і політичні процеси були надто дестабілізованими. Відтак пропорційна виборча система розглядалася у якості засобу, який дозволяв покінчити насамперед з розбратом парламенту і забезпечити відносно ефективне проходження реформ. Досягається це завдяки введенню обмежувального бар'єру, що автоматично відсікає проходження дрібних партій у парламент та у забороні міжфракційних переходів депутатів.

Пропорційна виборча система ґрунтується на тому, що депутатські мандати розподіляються між списками кандидатів пропорційно кількості голосів, отриманих кожним

із списків. Виборчий список формується представниками однієї політичної сили (партії або коаліції партій). Відтак виборець голосує не за конкретну особу, а за політичну силу. В залежності від можливості виборця вплинути на розташування кандидатів у списку розрізняють пропорційну систему із жорсткими, напівжорсткими та м'якими списками. У першому випадку виборчий список формується політичною партією (коаліцією партій) і виборець не може вплинути на розташування кандидатів у списку, голосуючи за список в цілому. За наявності м'яких списків виборець голосує за преференційною системою. Тобто у списку партії, якій надається голос, виборець має змогу відмітити конкретних кандидатів, надавши їм тим самим преференцію. Черговість обрання того чи іншого кандидата зі списку у такому випадку залежить не від партії чи органу, який реєструє список (на кшталт Центральної виборчої комісії в Україні), а від волі виборців, тому що кількістю отриманих преференцій визначається місце кандидата у виборчому списку. У випадку напівжорстких списків виборець має змогу проголосувати або лише за виборчий список, або й розставити преференції. Це питання вирішується у законодавчому порядку суб'єктами законодавчого процесу[4].

Головна перевага пропорційної виборчої системи на противагу мажоритарній в тому, що вона забезпечує найбільш адекватне і повне представництво виборців у парламенті. Водночас за системою пропорційного представництва більшість урядів є коаліційними. Якість управління у цьому разі залежить від кількості партнерів, що входять у коаліцію. Зрозуміло, чим їх більше, тим вона нестабільніша. Водночас якість коаліції залежить ще й від того, чи партії, які її складають є партнерами, конкурентами чи взагалі антагоністами. Якщо політична система країни поляризована, то, зрозуміло, що дистанція між партіями буде надзвичайно великою. Внаслідок поляризації цим партіям складно або й неможливо домовлятися з будь-якого питання. Тобто у цьому разі урядова коаліція є гетерогенним і конфліктним утворенням, схильним до безвихідних ситуацій. Саме цим пояснюються часті відставки урядів в Італії, Франції, а віднедавна і у Польщі та Україні.

Україна за сімнадцять років після здобуття незалежності випробувала усі три типи виборчих систем. Практика застосування мажоритарної системи (до 1997 р. застосовувалася у чистому вигляді, згодом у поєднанні з пропорційною системою) засвідчила, що у політичний процес вона стала привносити більше недоліків, ніж переваг.

По-перше, мажоритарна виборча система і проведення виборів у одномандатних виборчих округах має значно більше потенційних можливостей для різноманітних маніпуляцій і зловживань, ніж у загальнонаціональному виборчому окрузі. У масштабі округу (територія приблизно двох районів в Україні) значно легше застосувати адміністративний ресурс чи відвертий підкуп виборців, ніж у масштабах усієї держави. Не дивно, що представники ОБСЄ, ряду інших міжнародних організацій відмічали у своїх доповідях, що останні вибори, які проводилися на змішаній основі і, особливо, довибори по мажоритарних округах у Верховну Раду (2002 р.) виявилися найменш прозорими і чесними, ніж усі попередні.

По-друге, досвід роботи парламентів попередніх скликань засвідчив наявність чіткої тенденції міжфракційних переходів насамперед депутатів-мажоритарників, що унеможливило будь-яку прогнозованість у роботі парламенту і формування відносно стабільної більшості у парламенті. Фактично єдиним можливим засобом формування більшості у Верховній Раді було "заганяння" депутатів у "більшість" зусиллями Адміністрації Президента, за що неодноразово дорікали президенту Л.Кучмі.

По-третє, відсутність імперативного мандату, що загалом характерно для виборчих систем європейських країн, і внутрішньофракційних зобов'язань депутатів-мажоритарників (якщо членство у фракції для них не мало принципового характеру) перетворювало парламент у місце торгів з приводу голосування того чи іншого законопроекту.

Перераховані недоліки у поєднанні з негативним висвітленням роботи парламенту у ЗМІ протягом кількох останніх років суттєво девальвували в уявленні громадян роль парламенту як одного із центрів влади загалом і ставлення до депутатів-мажоритарників,

зокрема. За даними соціологічних досліджень, проведених Інститутом соціології НАН України, на питання чи здатен депутат, обраний від вашого округу виразити ваші інтереси в парламенті, 12,3% відповідали ствердно, проти 32,7% тих, хто вважав, що не здатен[5].

Звичайно, ефективність кожної виборчої системи обумовлюється історичними особливостями розвитку держави, де вона запроваджується, оскільки форми політичної участі, політичної поведінки є продуктом тривалого історичного розвитку і не можуть бути вміть змінені посередництвом виборчого законодавства. Водночас є певні об'єктивні закономірності, які призводять до відповідних результатів, незважаючи на суб'єктивні обставини країни. Йдеться про рівень обмежувального бар'єру, характер депутатського мандата, розмір виборчого округу, частоту зміни виборчого законодавства.

Отже, чи виправдала надії пропорційна система виборів, запроваджена в Україні?

Якщо порівнювати виборче законодавство посткомуністичних країн, де запроваджено пропорційні виборчі системи, то обмежувальний пункт, запроваджений в Україні, виявиться найнижчим. Так, у виборчій практиці постсоціалістичних країн ЦСЄ, а також у Росії, обмежувальний бар'єр не лише вищий, а й застосовується диференційований підхід до партій та виборчих блоків через запровадження "прогресивного виборчого бар'єру". Так, у Польщі для партій обмежувальний пункт становить 5%, тоді як для виборчих коаліцій – 8%. У Росії для партій застосовується п'ятивідсотковий обмежувальний пункт, для коаліцій – семивідсотковий. Дещо по-іншому до цього підійшла Чехія, де обмежувальний пункт для партій становить 5%, для коаліції з двох партій – 7%, коаліції з трьох партій – 9%, коаліції з п'яти партій – 11%. У Словаччині з метою недопущення об'єднання малих партій у виборче законодавство було внесено поправки у 1998 р., у відповідності до яких кожен учасник коаліції повинен набрати по 5% голосів[6].

Запровадження таких обмежувальних бар'єрів країнами ЦСЄ виправдало сподівання політиків – статусу парламентських за умови використання подібного виборчого законодавства могли набути 5-7 партій. Завдяки цьому ефективність процесів законотворення значно підвищилася, що дало можливість країнам ЦСЄ доволі швидко виконати політико-правові вимоги щодо членства в ЄС, вдосконалювати власну нормативно-правову базу, долаючи тим самим правовий вакуум, який з'явився після розпаду Соціалістичної співдружності.

Отже, на перший погляд, використання високопропорційної формули та низького обмежувального порогу в Україні забезпечило адекватне представництво виборців в парламенті. Крім того, пропорційна виборча система призвела до формування політично відповідального уряду, що надало політиці чіткіших обрисів. Водночас негативні наслідки запровадження такого виборчого законодавства виявилися, на наш погляд, значно серйознішими.

По-перше, щодо складу парламенту, то гіпотетично до парламенту здатна потрапити майже така ж кількість партій (або й більша), що й за змішаної системи виборів, але при застосуванні чотиривідсоткового обмежувального пункту. Причому аргументи, які донедавна наводилися противниками перегляду обмежувального пункту, що максимум 5-6 партій можуть здолати тривідсотковий бар'єр вже після вересневої політичної кризи 2005 р. розсипалися. Нині, за даними соціологів, ця цифра може становити 7-9 партій. Але ж це дані лише на найближчі парламентські вибори, а як щодо наступних?! Якщо ця цифра буде більшою, а це не викликає сумніву, доведеться знову змінювати виборчу систему у частині підвищення прохідного пункту. Тому що хоча уряд і буде політично відповідальним, він не буде однорідним, а значить стабільним.

По-друге, прийняття пропорційної виборчої системи з жорсткими списками призвело до того, що виборці – не члени партії не мають змоги безпосередньо вплинути на формування списків кандидатів від партії. Фактично цей процес перетворився у закриті партійні торги, коли місце у виборчому списку попросту можна купити. Безумовно це призвело до посилення внутріпартійної корупції і своєрідного вождізму у партіях, коли лише

найбільш впливові партійні функціонери здатні вплинути на наповнення виборчих списків.

По-третє, запровадження системи загальнонаціонального виборчого округу призвело до мінімізації зв'язку між партією та її електоратом. Нагадаю, що така система характерна для невеликих за територією держав, а з-поміж постсоціалістичних країн запроваджена лише Росією і там таки ставилося за мету жодним чином не адекватне представництво в парламенті, а забезпечення його однорідності. Тим самим в Росії це був засіб відсікання регіональних партій від проходження до парламенту. За таких умов партії не потрібно підтримувати постійний безпосередній зв'язок з виборцями. Тим більше, що в масштабах країни це вимагатиме великих коштів. Достатньо використовувати можливості ЗМІ для підтримки власного іміджу. Тут, очевидно, у хід йдуть будь-які засоби боротьби за виборця.

Чи сприяє це встановленню політичної стабільності у суспільстві – питання риторичне?

На наш погляд, для країни з 46-мільйонним населенням і майже півтори сотнями партій тривідсотковий прохідний пункт занадто малий. Теоретично за таких умов статусу парламентських може набути навіть не один десяток партій. З цього приводу політологами – фахівцями з виборчих систем було доведено, що мажоритарна виборча система та пропорційна виборча система з низьким обмежувальним пунктом мають практично однакові наслідки для складу парламенту – за таких виборчих систем він не може бути структурованим[7]. Відтак головна мета, яка покладається на пропорційну систему виборів – структурування парламенту - не буде досягнута.

На наш погляд, в Україні зараз з'явилися тенденції до зміцнення політичних партій і, що основне, змінилося ставлення громадян до політичних партій. Крім того, збільшилася партійна приналежність громадян. Якщо ще 2004 р. 1,9% респондентів заявили про своє членство у партії, то нині ця цифра становить 3%[8]. Зважаючи, що від початку 1990-х рр. ця цифра жодного разу не перевищувала 2%, можна стверджувати, що це свідчення суттєвого підвищення інтересу, а значить і довіри як до діяльності до політичних партій, так і віри в те, що своїм безпосереднім членством громадянин здатен вплинути на ситуацію в державі.

Якщо ще у 2004 р. 42,6% респондентів вважали, що Україні багатопартійна система не потрібна, то у 2005 р. ця цифра зменшилася до 35,7%. Відповідним чином змінилася й кількість тих, хто вважає, що Україні багатопартійна система потрібна: з 23,2% до 29,9%. Знову ж таки, зважаючи на практичну незмінність донедавна цих цифр можемо засвідчити суттєву зміну громадян до діяльності політичних партій у бік її зростання. Так на питання чи є в Україні серед наявних на сьогодні політичних партій і рухів такі, яким можна довірити владу, у 2004 р. 30,9% респондентів відповіли негативно, тоді як 25,5% - позитивно. Роком пізніше негативно відповіли 20,3% респондентів, позитивно 37,4%[9]. Показово й те, що 34,8% громадян вважає, що їх життя дуже залежить від того, хто складає нашу правлячу еліту і 38,3% вважають, що їх життя достатньою мірою залежить від цього фактора[10]. Ці дані свідчать про наявність попиту з боку суспільства на якісне наповнення правлячої еліти, тобто безпосередній вплив на формування виборчих списків. Відтак нині завдання полягає в тому, щоб створити умови, які б забезпечили канали впливу громадян на якість правлячої еліти, робили обличчя парламентських партій більш виразним. Перший крок – закріплення за парламентською більшістю прерогативи формування уряду вже зроблено внаслідок політичної реформи 2004 р. Тепер завдання в розширенні форм електоральної участі громадян, створенні більш жорстких умов для проходження партій в парламент і їх законотворчої діяльності водночас.

Проте лише підняття обмежувального пункту без внесення ряду інших змін до виборчого законодавства не матиме явних позитивних наслідків. Більше того, лише його підняття, скажімо, до семи відсотків призведе до поглиблення усіх висловлених вище негативних наслідків. Кількість виборців, не представлених в парламенті, у цьому разі виявиться критичною. Наслідки такої кількості незадоволених можуть виявитися непередбачуваними: у кращому випадку – посилення політичного відчуження і кількості абсентеїстів – людей, які попросту ігноруватимуть вибори, у гіршому – новий соціальний

вибух і суспільно-політична криза.

Тому підвищення обмежувального пункту повинне супроводжуватися й іншими змінами до виборчого законодавства. Зважаючи на надзвичайну строкатість партійної системи в Україні, а також на необхідність уникнення розриву між партіями та виборцями, доцільно запровадити регіональні виборчі округи з преференційною системою голосування. Завдяки цьому вдасться мінімізувати розрив між партіями та виборцями, зменшити рівень політичного відчуження, що протягом століть стало звичним для українського суспільства явищем.

Не меншим злом українського політикуму є надзвичайна нестабільність парламенту і, зокрема, парламентської більшості. Тому структурування парламенту можливе ще й за умови збереження імперативного мандату в частині заборони міжфракційних переходів, навіть всупереч тому, що європейська політична практика вважає таку норму недемократичним пережитком.

При цьому не слід забувати про існування партій, членами яких переважно є представники тієї чи іншої нації (народності). Через нечисленність цієї національної одиниці такій партії складно здолати обмежувальний бар'єр. Вихід з цієї ситуації бачиться у фіксації певної кількості місць за такими партіями в парламенті. Наприклад, у польському Сеймі гарантовано по одному мандату отримують представники Бунду та Української партії. Проте в Україні діяти за цим принципом недоречно через надзвичайну поліетнічність суспільства. У цьому разі визначити партії, для яких слід встановити парламентську квоту не уявляється можливим. Але можна піти на встановлення квоти (наприклад, 1% - один мандат) для партій, які, скажімо, набрали більше одного-двох відсотків голосів, але не перетнули обмежувальний пункт. Таким чином формально лідери цих партій будуть у парламенті і будуть причетними до процесу прийняття політичних рішень.

Загалом така здавалося б дріб'язкова річ – цифра, яка фігуруватиме в якості обмежувального пункту, має принципове значення для майбутнього України. Нині на шальки терезів покладено представництво в парламенті і відносно ефективний процес законотворення, що досягається структурованістю парламенту. З огляду на строкатість політичних уподобань українського суспільства досягти одночасно першого і другого не уявляється можливим. Отже, прийшов час робити вибір. Добре, якщо цього разу він буде зроблений на користь України.

Література:

1. Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія. К.: Видавництво “АртЕк”, 2001. – С.59.
2. Дюверже М. Политические партии / Пер. с франц. Академический проект. – 2002. – 560 с.; Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія. К.: Видавництво “АртЕк”, 2001. – 211 с.; Lijphart A. Degrees of Proportionality in Proportional Representation Formulas. N.Y., 1986; Institutional Design in Post-communist Societies/ Ed. By J.Elster, C.Offe, U.Preuss. Cambridge University Press, 1998.
3. Див.: Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: “Укр. енцикл.”, 2001- 2004. – Т.3. – С.548-549.
4. Див. там само: Т.5. – С.168.
5. Паніна Н.В. Українське суспільство 1994-2005: соціологічний моніторинг – К.: ТОВ “Видавництво Софія”, 2005. – С.25-28.
6. Див. Збірник виборчих Законів країн Центральної та Східної Європи. – Міжнародна Фондація Виборчих Систем. – Вашингтон Д.К., 2002.
7. Див. напр. Дж. Сарторі. Вказ. праця.
8. Паніна Н.В. Українське суспільство 1994-2005: соціологічний моніторинг – К.: ТОВ “Видавництво Софія”, 2005. – С.26-28.
9. Там само. – С.28.
10. Українське суспільство 1992 – 2007. Динаміка соціальних змін / За ред. д. ек. н. В.Ворони, д. соц. н. М.Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2007. - С. 472.

Наумкіна С.М.,
доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політичних наук
Південноукраїнського державного педагогічного університету
імені К.Д. Ушинського
Петраков М.О.,
аспірант кафедри політичних наук
Південноукраїнського державного педагогічного університету
імені К.Д. Ушинського

АНАЛІЗ ОСНОВНИХ КОНЦЕПЦІЙ РОЛІ МОРАЛЬНИХ ЧИННИКІВ У ПАРАДИГМІ ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ

Актуальність статті визначається суперечливістю питань, пов'язаних із визначенням детермінант суспільно-політичного розвитку, зокрема ролі моральних чинників в політичній еволюції людства.

Об'єктом дослідження вважається рівень наукової рефлексії проблем моральних чинників політичного розвитку, який було досягнуто сучасним суспільствознавством.

Метою статті є аналіз ролі моральних чинників у процесах політичних трансформацій на основі здійснення концептуального аналізу праць представників сучасного суспільствознавства.

Двома першими «концептуальними схемами», що пояснювали розвиток людської цивілізації, були циклічна парадигма міфу та лінійне тлумачення історії провіденційними релігійними системами на зразок християнства.

Парадоксально, але саме ці ранні форми інтерпретації специфіки існування людських колективів мали безпосередню проекцію на наукові концепції та теорії модерної доби. На їх основі згодом були розроблені різні моделі політичного розвитку: лінійно-векторні, хвильові, коливальні тощо.

Сучасне суспільствознавство визначається подальшою плюралізацією дисциплінарних підходів у дослідженні соціально-політичних процесів. За пропозицією Р. Будона, все їх розмаїття можна звести до чотирьох основних типів.

Теорії першого типу намагаються виявити і довести існування більш чи менш значущих та незворотних тенденцій. До цієї групи належать, зокрема, роботи апологетів неолібералізму, на зразок Ф. Фукуями, який до останнього часу відстоював концепцію поширення неоліберальних цінностей на глобальному рівні як своєрідного тренду в розвитку світу. Остаточна перемога неоліберальної «цивілізації», з його точки зору, означатиме «кінець історії» як спроб переформатувати людську комунікацію на основі будь-яких альтернативних цінностей [13].

На думку авторів статті, перехід системи міжнародних відносин від монополярної моделі до моделі поліцентризму, активізація ісламської, конфуціанської та східнослов'янської цивілізацій, кожна з яких сповідує свої, специфічні, ціннісні системи, довели неадекватність теоретичних побудов, що прогнозують остаточну перемогу західних ліберальних настанов. Саме тому теорії цього типу можуть мати лише обмежену евристичну цінність.

Теорії другого типу спрямовані на пошук «причинно-наслідкових» законів та побудовані за логікою «якщо А, то Б». Серед сучасних теорій тут слід назвати неоеволюційний напрям культурної антропології, представники якого (Ж. Ленські, Л. Уайт, Дж. Стюарт та інші) прийшли до висновку, що кожна культура, кожне суспільство, поряд із спільними тенденціями, мають власну логіку еволюційного розвитку. Основна увага тут приділяється не послідовності необхідних стадій, а причинним механізмам змін. Під час

аналізу змін неоеволюціоністи намагаються уникати оцінок і аналогій із прогресом. Підкреслюється, що еволюційні зміни мають багатолінійний характер історичного процесу. На кожному новому щаблі суспільного розвитку провідним може стати один із сценаріїв, що грали другорядну роль під час минулої стадії [6, с. 114].

Теорії третього типу не торкаються питань про зміст соціально-політичних змін, що відбуваються, але акцентують увагу на їхній формі. Дослідників в цьому випадку більше цікавить не те, що повинно змінитися, а як, у якій формі відбуваються зміни. В основі тут знаходиться підхід, побудований на конфлікті та дискретному сприйнятті процесу розвитку.

Так, французький соціолог М. Кроз'є у своїх працях захищав ідею, згідно з якою у Франції процес соціальних змін набуває форми тривалих стагнацій із поступовим переходом до стадії кризи. Незважаючи на те, що сучасний розвиток людської цивілізації загалом демонструє тенденції до ускладнення людської інтеракції, зростання свободи осіб та груп, що діють індивідуально, переходу від індустріального суспільства до суспільства послуг, культурні традиції Франції задають специфічний стиль поведінки: у випадку виникнення «проблем» у функціонуванні будь-якої організації, відтворюється стратегія індивідуального подолання кризи. Внаслідок цього, проблеми не отримують належного усвідомлення і статусу аж доти, поки неефективність індивідуальних спроб виправити ситуацію не призведе до виникнення загрози суспільству в цілому. Ситуація ускладнюється ще й тим, що «відбувається трансформація правил соціальної і політичної гри, в якій поступово руйнуються бар'єри доступу до рішень, що дає змогу все більшій кількості груп інтересів втручатися у будь-які рішення» [7, с. 124].

Варто зазначити, що сам Р. Будон до теорій перших трьох типів ставиться дуже скептично. Він вважає, що теорії соціально-політичного розвитку можуть відповідати вимогам наукового жанру (у попперівському сенсі) лише за однієї умови: дані, які підлягають поясненню, являють собою чітко визначену систему. Із цього випливає, що такі теорії можуть мати лише локальний характер [4, с. 219].

З наведеного нібито випливає, що побудова власне наукових теорій соціально-політичних змін можлива лише по відношенню до невеликих за масштабом процесів із чітко визначеними просторово-часовими параметрами. Для виходу з цієї методологічної пастки слід знайти чинники політичного процесу, які здатні виступати в ролі своєрідних константних його детермінант.

На думку автора статті, корисними у вирішенні цього завдання є так звані «теорії четвертого типу» за класифікацією Р. Будона.

В теоріях цього типу розглядаються причини чи фактори соціально-політичних змін. В межах досліджень автори зосереджують увагу переважно на проблемі ендогенних чинників суспільно-політичних трансформацій [4, с. 24-25].

Саме в межах теорій четвертого типу визнається важлива роль морально-духовних детермінант політичних перетворень. Так, С. Ліпсет та Р. Даль у своїх працях відстоювали ідею, згідно з якою провідну роль у процесі демократизації відіграє розвиток ринкової економіки та громадянських чеснот, що мають надзвичайну вагу в розвитку свободи – вирішальному компоненті сучасного демократичного врядування.

С. Ліпсет, зокрема, доводить, що економічний розвиток збільшує розмір середнього класу, який, створює місток між заможними та незаможними у суспільстві. Якщо середній клас великий, різка поляризація між двома складовими суспільства стає менш ймовірною. Терпимість, скромність, працьовитість та інші моральні чесноти набувають тут особливого значення [10, с. 81].

Г. Алмонд та С. Верба, підкреслюючи важливу роль, яку відіграє у процесах політичного розвитку сучасних суспільств політична культура, акцентують увагу на такому її компоненті, як високий рівень довіри між співгромадянами. Автори зазначають, що довіра між членами суспільства вважається необхідною для того, щоб забезпечити додержання учасниками політичної інтеракції правил «чесної гри». Крім того, люди повинні довіряти

одне одному, щоб створювати та брати участь у «вторинних об'єднаннях», таких, як клуби, рухи та групи за інтересами. Такі об'єднання сприяють та поширюють ефективність демократичних інститутів краще, ніж, якби люди робили це на самоті [10, с. 82].

Класики теорії модернізації Х. Лінц та А. Степан вважають, що політичний розвиток демократії неможливий без взаємодії громадянського (що ґрунтується на соціальному капіталі) і «політичного» суспільства, взаємовідносини між якими здебільшого є досить складними. «Численні лідери громадянського суспільства сприймають «внутрішні конфлікти» або «розколи» у демократичних силах як вияв моральної антипатії. Про «інституційну рутинізацію», «посередництво» та «компроміс» у політиці часто говорять у зневажливому тоні. Але ж кожний з наведених термінів належить до неодмінної практики політичного суспільства у консолідованій демократії» [9, с. 199]. Автори зазначають, що посередництво між державою й громадянським суспільством та структуризація компромісу є узаконеним і необхідним завданням політичного суспільства.

Крім того, представники «політичного суспільства», що трансформується, повинні дбати і про моральний клімат у соціумі. «Політичні рішення демократичних урядів та законодавців безумовно впливають на якість життя, особливо на довшу перспективу, але жодна демократія не може гарантувати добру репутацію банкірів, ініціативність підприємців, відданість лікарів своїм пацієнтам, компетентність професорів, творчу наснагу вчених або митців, або навіть порядність суддів. Загальна якість суспільства є лише незначною функцією демократії. Проте, всі ці виміри суспільства впливають на задоволеність його громадян, разом із задоволеністю урядом та й самою демократією. Відчуття того, що демократії слід закидати в усіх інших проблемах, особливо гостро виникає у суспільствах, де особливий внесок демократії до рівня життя є недостатньо зрозумілим та, мабуть, це вельми високо цінується» [9, с. 210].

Про важливість соціального капіталу (довіра, взаємодія, готовність до компромісу) у сучасних процесах демократичного політичного розвитку говорить і Р. Патнем [11, с. 284].

Не менш показовою в акценті на внутрішні (в тому числі й морально-ціннісні) чинники процесів політичного розвитку є монографія С. Хантінгтона, присвячена проблемам модернізації країн «третього світу». З точки зору американського дослідника, найважливішою проблемою політичного розвитку є відставання політичних інститутів від соціальних і економічних змін. Ефективність модернізаційних процесів залежить від співвідношення між розвитком політичних інститутів і мобілізації нових суспільних сил до політики [14, с. 19, 25]. Західна наука, яка тривалий час зберігала вірність методологічному принципу ціннісної нейтральності та «академічної чистоти», була змушена звернутися до проблем співвідношення моралі і політики, моральних регуляторів політичних змін.

Якщо на попередньому етапі в розвитку суспільствознавства (40-50-ті роки минулого століття) у вивченні політичних трансформацій дослідники пропонували дещо спрощене розуміння сутності розвитку, яке спиралося на кількісний вимір переважно економічних чинників, то у 60-70-ті роки аналіз був доповнений деякими соціальними та культурно-освітніми параметрами і показниками. За великим рахунком відбувається рецепція веберівських постулатів про вплив моральних і духовних чинників на суспільно-політичний і економічний розвиток. Теза М. Вебера про етос протестантизму сприймалася деякими дослідниками як доказ того, що поява будь-якої соціальної зміни може бути інтерпретована радше як результат формування нових цінностей і нових ідей, аніж як наслідок змін у структурах. У більш широкому плані це твердження обстоювало примат ідей і цінностей. Показовою в цьому сенсі є монографія Д. Мак-Клелланда «Суспільство досягнення» (The Achieving Society). За думкою автора, саме цінності відповідають як за «динамізм» і прогрес, так і за стагнацію суспільства. Д. Мак-Клелланд вважає, що ідеологічним чи аксіологічним перемінним слід відводити детермінуючу роль, сприймати їх як незалежні перемінні [4, с. 165].

Чи не найяскравішим підтвердженням «моралізації» політичних досліджень стало формування в західній науці такого наукового напрямку, як нормативізм з його орієнтацією на аналіз політичних ідеалів та виявлення тих засобів, які дозволяють забезпечити «найкраще врядування» й досягнути оптимальної організації суспільства.

Варто зазначити, що нормативізм робить основний акцент на ролі інститутів у забезпеченні «доброго врядування», при цьому, самі інститути постають радше як сукупність норм, аніж як власне кібернетичні, управлінські структури. Прихильники цього підходу звертаються також і до традиційних проблем «політичної моралі»: справедливості, рівності та свободи у політиці [3, с. 30].

Паралельно з появою концепцій політичного розвитку, які віддавали перевагу його ендогенним (моральним, духовним, психологічним) чинникам, на Заході відбувається інституціоналізація наукових шкіл і центрів, що досліджують моральні уявлення і думки окремих груп і членів суспільства, прогнозують шляхи і тенденції розвитку сучасної моралі, виробляють рекомендації для практичної політики тощо. Серед таких наукових центрів слід назвати Нью-Йоркський університет (Д. Янкелович), університет Коннектикуту (Д. Ледд), Іллінойський технологічний університет і центр з вивчення професійної етики, що діє при ньому, Кембриджський центр з вивчення етики бізнесу і суспільного сектору.

Завдяки створенню спеціалізованих наукових центрів дослідження моральних чинників у політичному розвитку вийшли на якісно новий рівень, а їх результати почали використовуватися у реальній політиці. Так, зокрема, у 1996 році Кембриджський центр видає монографію «Урядова етика» за авторством Р. М. Томас (R. M. Thomas), яка позиціонується як «ключовий посібник для «доброго врядування» і антикорупційних дій по всьому світі» [16]. Побудована на матеріалі з політичної практики Великобританії, США, Канади та Індії, монографія використовується багатьма консультантами з урядової етики в країнах, які далеко відстоять від англо-американської політичної культури (зокрема у Монголії).

Варто зазначити, що термін «добре врядування» (Good Governance) набуває все більшої популярності серед дослідників сучасних політичних процесів в різних країнах. Так, зокрема, американські автори Е. Кінг та Дж. Алстон, під час аналізу президентства Джорджа Буша – старшого, зазначають, що «Врядування в країні може бути «добрим» за умови наявності доброї конституції, видатних лідерів, чесних та компетентних державних службовців тощо» [17, р. 250]. Поряд з цим, автори звертають увагу на дещо спрощене розуміння пересічними американцями змісту поняття «добре врядування». «Американці звичайно мали – принаймні на федеральному рівні – добре врядування. Вони пишаються американською Конституцією і відчувають наслідки «доброго врядування» (високі прибутки, великі машини, комфортні домівки, соціальна мобільність). І, цілком природно, вони намагаються ототожнювати у своєму розумі «добре врядування» та його наслідки: «Вільна Америка» прирівнюється до «Заможної Америки»... Але взаємозв'язок не є автоматичним і не є гарантованим. Американці завжди схильні бачити уряд як захисника від проблем. Але американський уряд, як і будь-який інший, не завжди має реальні можливості вирішення проблем. Очікування від уряду можуть значно перевищувати його реальні можливості» [17, р. 251].

Дослідники з континентальної Європи також звертають свою увагу на роль моральних чинників у розвитку національних і міжнародних політичних систем. Так, наприклад, в концепції політолога з Німеччини – Б. Сутора провідну роль у стабілізації політичного розвитку, визначенні характеру політичного режиму і, нарешті, забезпеченні «доброго врядування» відіграють політичні інститути. Саме на них, із точки зору автора, покладені важливі моральні функції забезпечення здійснення сподівань і збереження справедливого характеру комунікації між різними соціальними верствами та окремими індивідами [12].

Долучилася до розробки проблем моральних чинників у парадигмі політичного розвитку і пострадянська політична наука. Так, російський дослідник Р. Аваков критикує

практику домінування кількісних оцінок у вивченні процесів політичного розвитку. На його думку: «Модель розвитку не може бути повною і змістовною без історичного і духовно-культурного параметрів... Головне в розвитку – його духовно-культурна основа. Тому і цей процес у цілому, і структура, що генерується ним не можуть бути оцінені лише за допомогою кількісних критеріїв» [1, с. 80-81].

Аналіз моральних викривлень політичних відносин та їх вплив на соціальний розвиток суспільства приводить деяких російських дослідників до цікавих висновків. Так, М.Н. Афанасьєв у своїй монографії досліджує клієнтарні відносини, їх роль в еволюції та занепаді минулих форм російської державності та вплив на політичні інститути і діяльність пануючих груп у сучасній Росії. З точки зору цього автора, особистісні відносини панування й патерналізму – відносини патронів і клієнтів можна сприймати як зразок поведінки керівників та підлеглих, своєрідний код їхньої інтеракції, що визначає російську політичну історію. Сучасний політичний клас Російської Федерації характеризується дослідником як «постномеклатурний патронат», що відтворює свою власну «квазіполітичну етику» [2, с. 38].

Усвідомлення науковим співтовариством Росії вразливості в моральному сенсі всіх фаз політичного процесу (засоби, мета та суспільна ціна її досягнення), призвело не лише до включення у політологічний дискурс етичної проблематики, але й до створення університетських наукових центрів, що вивчають проблеми політичної моралі. Провідне місце серед них належить Науково-дослідницькому Інституту прикладної етики в м. Тюмень (В.І. Бакштановський, Н.Н. Карнаухов, Ю.В. Согомонов). Проблемне поле досліджень Центру складають етос політики та громадянського суспільства, морально-духовні детермінанти політичних процесів, професіоналізація і кодифікація політичної моралі тощо. Крім того, робота зі створення кодексів поведінки професійних управлінців, етичних кодексів народних депутатів проводиться як на рівні Російської Академії державної служби, так і на рівні парламенту РФ.

У вітчизняному суспільствознавстві також існує великий інтерес до моральних детермінант процесів суспільного розвитку. Але, на жаль, на відміну від західних колег, українські вчені здебільшого обмежують свої пошуки філософським рівнем наукової рефлексії. Традиційно, досить широке коло проблем моральних детермінант політичної діяльності й розвитку зводиться до питання співвідношення моралі і політики. Аспекти функціонування прикладної політичної етики майже залишаються поза проблемним полем вітчизняного суспільствознавства. Не створено в Україні і спеціалізованих центрів, які б вивчали проблеми професійної управлінської моралі. Ці критичні зауваження не означають, звісно, що теоретичні пошуки у сфері професійної етики і політичної моралі взагалі не здійснюються. До проблем обґрунтування етичних норм і цінностей, співвідношення духовних і життєвих настанов неодноразово зверталися співробітники Інституту філософії НАН України ім. Г. Сковороди (Т. Г. Аболіна, А. М. Єрмоленко, В. А. Малахов та інші). Відповідні розділи про політичну етику були включені до навчальних підручників, спеціалізованих довідкових видань тощо.

У монографії вітчизняного науковця В. Холода, присвяченій проблемам «параполітики», досліджуються порушення етичних норм під час політичної діяльності. За його думкою, «... термін параполітики виступає в єдиному семантичному ряді – «політиканство», «брудна політика», «політична демагогія» тощо» [15, с. 9].

Існування політичної етики переважно як сукупності правил чемної поведінки професійних політичних акторів розглядається і в статті М. А. Легези, безумовним позитивом якої є спроба розглянути сутність обраного об'єкту дослідження через визначення природи Політичного. Проте, питання концептуального визначення політичної етики як наукової теорії, її структури, методів, завдань залишається поза увагою автора [8, с. 405].

Проблемам співвідношення моралі і політики присвячена монографія одеського дослідника Г. П. Гребенніка [5, с. 10].

На прикладному рівні, спроби моралізації управлінської культури держслужбовців, як шляхом вдосконалення вітчизняного законодавства, так і шляхом належної підготовки кадрів, здійснюються Головним управлінням державної служби України та педагогічними колективами відповідних кафедр Академії державного управління при Президенті України. Викладаються курси з професійної та політичної етики в ВНЗ країни.

На жаль, є всі підстави констатувати, що до практичного впровадження теоретичних розробок «моралізації» політичного процесу в Україні ще дуже далеко.

Література:

1. Аваков Р.М. Духовно – культурная доминанта развития // Мировая экономика и международные отношения. – 2001. – № 12. – С. 79-84.
2. Афанасьев М. Клиентелизм и российская государственность – М.: МОНФ, 2000. – 317 с.
3. Бойцова О.Ю. Нормативизм в западной политической мысли: проблема определения // Полис. – 2003. – № 6. – С. 27-38.
4. Будон Р. Место беспорядка. Критика теорий социального развития /Пер. с фр. М.М. Кириченко; Науч. ред. М.Ф. Черныш – М.: Аспект Пресс, 1998. – 284 с.
5. Гребенник Г.П. Проблема отношений политики и морали: (Опыт конструирования макиавеллианско – кантианского метадискурса) – Одесса: Астропринт, 2007. – 615 с.
6. Козырев Г.И. Социальные процессы и изменения // Социологические исследования. – 2005. – № 3. – С. 113-119.
7. Крозье М. Основные тенденции современных сложных обществ // Социология: Хрестоматия. Сост. Ю.Г. Волков, И.В. Мостовая. – М., 2003. – С. 100-134.
8. Легеза М.А. Політична етика: реальність чи утопія? // Актуальні проблеми політики. – 2003. – Вип. 19. – С. 404-412
9. Лінц Х., Степан А. На шляху до консолідованої демократії // У пошуках правильної парадигми: Концептуальні перспективи посткомуністичного переходу у країнах Східної Європи – К.: Вид-во «Ай Бі», 2003. – С. 195-214.
10. Рейсингер У. Встановлення та зміцнення демократії // У пошуках правильної парадигми: Концептуальні перспективи посткомуністичного переходу у країнах Східної Європи – К.: Вид-во «Ай Бі», 2003. – С. 77-106.
11. Снайдер Дж. Упередження націоналістичних конфліктів доби демократизації // У пошуках правильної парадигми: Концептуальні перспективи посткомуністичного переходу у країнах Східної Європи – К.: Вид-во «Ай Бі», 2003. – С. 281-320.
12. Сутор Б. Малая политическая этика// Политическая и экономическая этика / Пер. с нем. С. Курбатовой, К. Костюка. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2001. – С. 3-24.
13. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек – М.: Издательство АСТ, 2004. – 588 с.
14. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах. – М.: Прогресс – Традиция, 2004. – 480 с.
15. Холод В.В. Феномен парapolитики: идеи, свершения, социальные результаты. – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2003. – 504 с.
16. Rosamund M. Thomas. Government Ethics: Teaching Ethics Series. – Cambridge: Cambridge University Press. – 724 p.
17. King A., Alston G. Good Government and the Politics of High Exposure // The Bush Presidency. First Appraisals / Edited by Colin Campbell and Bert A. Rockman – Chatham, New Jersey: Chatham House Publishers, Inc. – p. 249-286.

Ярош О.Б.,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології
Волинського національного
університету імені Лесі Українки

ГЕНДЕРНИЙ АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ПРО МІСЦЕВІ ВИБОРИ

Актуальність гендерного аналізу виборчого законодавства зумовлена невідповідністю Закону України від 8 вересня 2005 року «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків», Державної програми з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року, прийнятої постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2006 року та чинних виборчих законів. Гендерні норми, які містяться в окремих нормативно-правових актах вітчизняного законодавства є, але вони не узгоджуються з іншими законами України, тому потребують приведення їх у єдине правове поле.

„Законо змінюють стереотипи” – це твердження як ніяке інше, актуальне для гендерної проблематики. Норми, закріплені в законах, змінюють поведінку, культуру та свідомість особи. Усі демократичні країни проходили шлях до правової культури своїх громадян шляхом законотворчості. Найефективніший шлях утвердження гендерної рівності – це введення гендерних правових норм у законодавчу базу країни, а, значить, і у політико-правову культуру громадян.

Гендерно-правова експертиза стала можлива через норму у Законі України „Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків” від 8 вересня 2005 року № 2866-IV, який набув сили з 1 січня 2006 року [8,48-55]. Стаття 4 цього Закону передбачає обов'язкове проведення гендерно-правової експертизи чинного законодавства та проектів нормативно-правових актів. Постановою Кабінету Міністрів України від 12 квітня 2006 року №504 № про проведення гендерно-правової експертизи”[9,124] було встановлено, що гендерно-правова експертиза проводиться як складова правової. Метою проведення гендерно-правової експертизи є встановлення його відповідності принципу рівних прав і можливостей жінок і чоловіків. Таким чином, юридична конструкція гендерно-правової експертизи в Україні є, хоча і потребує вдосконалення.

15 квітня 2008 року прийнятий Закон України „Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України „Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків”. Він вніс зміни до Закону України „Про Уповноваженого Верховної Ради України, до Кодексу законів про працю України, до Закону України „Про об'єднання громадян”, до Закону „Про колективні договори і угоди”. Але виборчих законів ці зміни не зачепили.

Мета дослідження – визначити шляхи утвердження на місцевому рівні гендерної рівності з врахування міжнародного досвіду.

Впровадження гендерної рівності – процес системний, тому він не може не зачепити місцевий рівень влади. Найбільша активність і позитивні результати щодо гендерних перетворень на всіх рівнях прийняття рішень показують країни Північної Європи. Місцевий рівень впровадження гендерної рівності і управління гендерними процесами вирішуються комітетами з питань рівності. Вони створюються місцевими органами влади з представників політичних партій відповідно до їх пропорційного складу в ході виборів. Комітети впливають на розгляд питань рівності статей в органах влади, висловлюють свої рекомендації щодо рівності прав і можливостей, координують плани дій, спрямовані на утвердження гендерної рівності. Комітети об'єднують зусилля державних структур, партійних осередків, громадських організацій, створюють кризові центри, „гарячі лінії”

беруть у прийнятті рішень на місцевому рівні.

Місцеві комітети з питань гендерної рівності в Норвегії виникли у 1975 році. Їх метою було забезпечення рівності статей на місцевому рівні, а також посередництво у відносинах між приватними особами, організаціями і органами місцевого самоврядування, забезпечення інтеграції питань рівності статей у діяльність муніципальних комітетів та органів, що приймають рішення.

Автори збірки „Гендер і державна політика” [1, 281] наводять практику валійського парламенту у Сполученому королівстві. Валійський парламент налічує 60 парламентарів, обраних за мажоритарною системою та партійними списками. 40% членів парламенту першого скликання – жінки, і це досить непогане гендерне співвідношення. Такий значний відсоток жінок пояснюється тим, що Лейбористська партія при доборі своїх кандидатів застосувала метод парування. Тобто всі округи були розбиті на пари. І в кожній парі один округ мав обирати жіночу кандидатуру, а в другій чоловічу. Оскільки Лейбористська партія має у Велсі значний вплив, то ця стратегія сприяла ширшому жіночому представництву. Від того, що частину парламентарів обирали за партійними списками, також виграли жінки, оскільки кого саме і в якому порядку поставити в списку вирішує партія. Тобто, якщо політична партія або виборчий блок має політичну волю до формування гендерно збалансованих списків, то це можна зробити за будь-якої виборчої системи.

Призначення Закону України „Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків” від 5 вересня 2005 року - досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства шляхом правового забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, ліквідації дискримінації за ознакою статі та застосування спеціальних тимчасових заходів, спрямованих на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізовувати рівні права, надані їм Конституцією і законами України. Згідно статті 1 „Визначення термінів” Розділу I Закону України „Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків” вводиться термін „позитивні дії”, що означає спеціальні тимчасові заходи, спрямовані на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізовувати рівні права, надані їм Конституцією і законами України.

Результати місцевих виборів 2006 року в Україні з точки зору гендерної рівності більш задовольняючі, ніж парламентські. Серед більш ніж 240 тисяч депутатів місцевих рад всіх рівнів було обрано 43,3% жінок. При цьому загальний принцип залишається незмінним – чим вище рівень ради, тим менш в неї жінок, чим більш повноважень у ради – тим менш в неї жінок (див. Таблицю).

Таблиця 1 [3]

Рівень ради	% жінок (2006 рік)
Обласні ради	10,9
Районні ради	19,7
Міські міст обласного значення ради	20,5
Районні у містах ради	26,6
Міські міст районного значення ради	33,6
Селищні ради	46,6
Сільські ради	50,3

Моніторинг стану реалізації гендерної політики в 14 областях України, який проводився з червня по листопад 2007 року за координації „Жіночого консорціуму України” та „Української Ліги зв'язків із громадськістю” показує представництво жінок в місцевих

органах влади [3, 36]. Дане дослідження стало можливим за підтримки Фонду сприяння демократії Посольства США в Україні. Зібрати дані було дуже важко, тому що жоден орган державної влади не оприлюднює зведені дані про гендерний склад місцевих виборів. Громадські організації в областях, які брали участь у даному моніторингу самостійно або ж через Управління у справах молоді та спорту звертались до апаратів обласних рад щодо отримання інформації. Не всі звернення отримали результати, які можна аналізувати. Цифри і факти, які ми можемо аналізувати свідчать про те, що чим нижчий рівень прийняття рішень, то тим більше там жінок. Це підтверджується і у Доповіді про виконання в Україні Конвенції [24,36]. За результатами виборів 1994 року жінки в депутатському корпусі місцевих виборів склали 30%. У 1998 році депутатів місцевих рад було – 38% жінок. Після виборів 2002 року кількість жінок серед більш ніж 230 тисяч депутатів місцевих рад всіх рівнів зросло до 41,7%, серед сільських, селищних, міських голів вони склали - 24,5%, серед заступників сільських, селищних, міських голів – 26,9%, серед секретарів сільських, селищних, міських рад – 91,7%, серед голів районних і районних у містах – 9,1%, серед заступників голів районних, районних у містах – 22,1%.

Таблиця 2

Відсоток жінок серед керівників, секретарів міських, селищних, сільських рад на 2006 рік

	Вінницька	Дніпропетровська	Житомирська	Івано-Франківська	Кіровоградська	Полтавська	Сумська	Черкаська
Заступники міських (обласного значення) голів	17	29	5	19	6	26	0	14
Заступники міських (районного значення) голів	13	25	50	21	42	0	13	23
Заступники селищних голів	67	22	67	42	12	25	-	-
Заступники сільських голів	68	34	61	70	41	-	-	-
Секретарі міських (обласного значення) рад	17	25	40	0	50	40	0	50
Секретарі міських (районного значення) рад	67	100	100	71	50	86	29	40
Секретарі селищних рад	85	97	94	87	95	92	-	86
Секретарі сільських рад	98	94	96	89	97	96	-	81

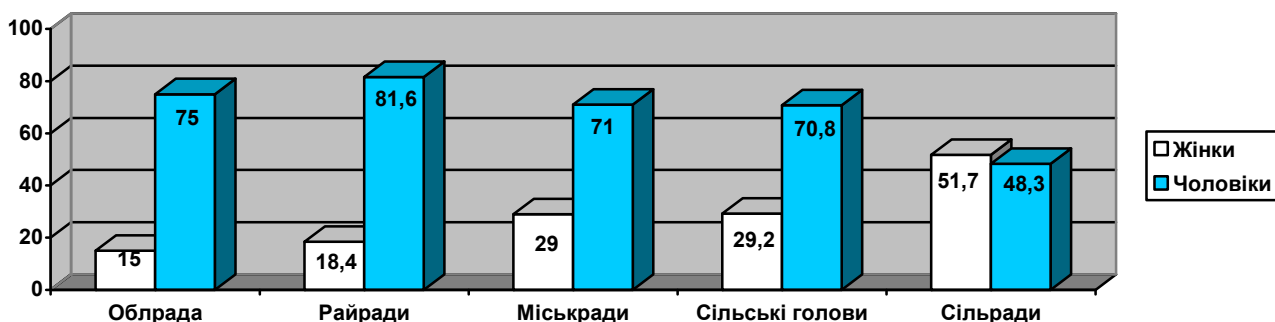
Експерт І.Буднік та аналітик А.Марініна з Фондації „Відкрите суспільство” проводили аналіз місцевих виборів 2002 року і стверджують, що часто на практиці жінка потрібна чоловікам у політиці як „декор” або як трудова „бджілка” у чиновних кабінетах (на посадах інспекторів, секретарів тощо). Із загальної кількості секретарів місцевих рад 2002 року - 91,7% жінок.

Дослідження, проведене в 2006 році КМГО „Молода Черкащина”, підтвердило, що своєрідними жіночими „депутатськими резерваціями” залишилися сільські та селищні ради – в проаналізованих районах Черкаської області кількість жінок в сільрадах складає 51,7%. Є певні ради-рекордсмени: так, в селі Кичинці Корсунь-Шевченківського району і селі Чемерис Звенигородського району кількість депутаток складає 92% - на практиці це означає, що в депутатський корпус з 13 осіб потрапило тільки по 1 чоловікові. В селі Мизинівка Звенигородського району, навпаки, представлено тільки 6,3% жінок – це мінімальний показник в проаналізованих районах. Прикладом паритетного формування сільрад може бути 26 сільрад області, в яких співвідношення між чоловіками та жінками складає 50/50.

Значно менший показник кількості жінок серед сільських та селищних голів. Якщо в області не має жодної жінки-міського голови, то керівниць сіл в 2006 році стало 29,2%, при цьому в Канівському районі цей показник наближується до 50% і складає 46,4%:

Малюнок 1

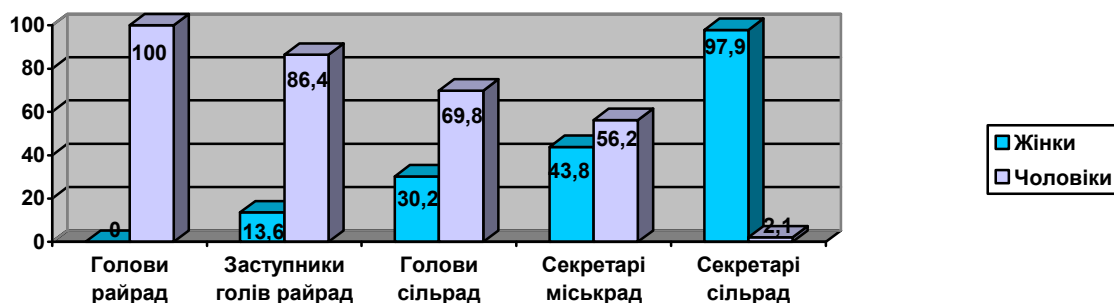
**Тенденція співвідношення жінок і чоловіків
серед депутатів місцевих рад Черкащини, у відсотках:**

Ще одна тенденція, яка залишається протягом багатьох років – навіть при потраплянні до місцевих рад найбільші жіночі шанси – це виконання секретарських функцій. В 2006 році посади секретарів сільських та селищних рад Черкащини зайняли 525 жінок, що складає 97,9% від загальної кількості секретарських посад. Це означає, що вірогідність зустріти в коридорах сільрад секретарів-чоловіків дуже мала – їх знайдено тільки 11. З 20 районів Черкаської області у 12 районах в селах «секретарюють» тільки жінки. Для порівняння: 10 з 16 секретарських посад в міських радах регіону зайняті чоловіками – рівень ради є вищим, можливостей і ресурсів - набагато більше, і жінкам пробитися на посаду важче. Цікаво те, що ситуація з кількістю жінок-секретарів місцевих рад на Черкащині майже не відрізняється від ситуації станом на 2002 рік – тоді ці крісла жінок займали у 95,8% випадках.

Малюнок 2

**Тенденція співвідношення жінок і чоловіків у керівному складі
місцевих рад Черкащини, у відсотках:**

Кількість жінок – голів рад – на Черкащині практично не змінилася порівняно з 2002 роком – тоді їх було 156 (27,1% від загальної кількості), зараз – 162 (28,2%). При цьому такий відсоток утворився виключно завдяки активності знову ж сільських жінок - міських голів жіночої статі Черкащина не отримала.

Таблиця 3

Представництво жінок (Чернігівська область - 2006 рік)

Обласна рада	16	17%
Районні ради	277	22%
Сільські ради	4323	57%
Селищні ради	330	51%
Ради міст районного значення	132	36%
Ради міст обласного значення	48	33%
Районні ради у Чернігові	20	24%

Таблиця 4

Представництво жінок (Волинська область - 2006 рік)

Сільські ради	2849	48%
Селищні ради	281	56%
Ради міст обласного значення	61	43%
Луцька міська рада	7	16%
Обласна рада	7	9%

Особливості виборчої системи на місцевому рівні:

Вибори депутатів сільських, селищних рад проводяться за мажоритарною системою відносно більшості в одномандатних виборчих округах, на які поділяється вся територія відповідно села (жителів кількох сіл, жителі яких добровільно об'єдналися у сільську громаду), селища.

Вибори депутатів міських рад проводяться за пропорційною системою із закритими списками. Депутати обираються у багатомандатному окрузі, межі якого збігаються з межами території відповідної міської ради.

Вибори депутатів районних у містах рад проводяться за пропорційною системою. Депутати обираються за виборчими списками від організацій політичних партій, виборчих блоків організацій політичних партій у багатомандатному виборчому окрузі, межі якого збігаються з межами відповідного району у місті.

Вибори депутатів районних рад проводяться за пропорційною системою із закритими списками. Депутати обираються у багатомандатному окрузі, межі якого збігаються з межами території відповідного району.

Вибори депутатів обласних рад, міст Києва та Севастополя проводяться за пропорційною системою із закритими списками. Депутати обираються у багатомандатному

окрузі, межі якого збігаються з межами території відповідної області, міст Києва та Севастополя.

Вибори сільських, селищних, міських голів проводяться за мажоритарною виборчою системою відносної більшості в єдиному одномандатному окрузі, межі якого збігаються з межами відповідної територіальної громади.

Засоби для підвищення представництва жінок можна знайти і в пропорційній і мажоритарній системах. Виходячи із гендерного аналізу виборчого законодавства на місцевому рівні із врахуванням міжнародного досвіду приходимо до необхідності наступних змін до Закону України „Про вибори депутатів Автономної Республіки Крим, депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів” від 6 квітня 2004 року:

Висновки. Аналіз Закону „Про вибори депутатів Автономної Республіки Крим, депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів” від 6 квітня 2004 року потребує таких змін:

1. Місцеві вибори, які проводяться за пропорційною системою, потребують змін щодо формування гендерно збалансованих списків від політичних партій або блоків.

2. Місцеві вибори, які проводяться за мажоритарною системою, потребують від політичних партій висунення депутатів у виборчі округи із почерговістю (якщо суб'єкт А у виборчому окрузі №1 висуває жінку, то на окрузі 2 висуває чоловіка і так далі). Всі виборчі округи для суб'єктів виборчого процесу розбиваються на пари.

3. Гендерного балансу потребують виборчі комісії, які забезпечують проведення місцевих виборів. Норми, які дають можливість забезпечувати гендерну рівність вписані у Статті 7 „Органи, установи та організації, наділені повноваженнями у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків” Розділу II „Механізм забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків” Закону „Про рівні права та можливості жінок та чоловіків України”, який зазначає, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, підприємства, організації та установи, об'єднання громадян сприяють збалансованому представництву статей в управлінні та прийнятті рішень. Для досягнення мети цього Закону у своїй діяльності вони можуть застосовувати позитивні дії. Всі виборчі комісії формуватися з гендерно збалансованим представництвом чоловіків та жінок.

Література:

1. Гендер і державна політика / Пер. з англ.; Упоряд. П.Ренкін. - К.: Вид-во Соломії Павличко „Основи”, 2004. - 394 с. – С.281.
2. Доклад о выполнении в Украине Конвенции ООН о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин / М-во Украины по делам семьи, молодежи и спорта; Гос. Ин-т развития семьи и молодежи; Руководители авт. Кол.: Л.Е.Леонтьева, АВ. Толстокорова. - Харьков, Фолио, 2007. - 79 с. – С.23.
3. Моніторинг стану реалізації гендерної політики в окремих регіонах України. За ред. С. Плотяна. - К.: ЖКУ- PR-Ліга, 2008. - 63 с.- С.36.
4. Становище жінок в Норвегії // Я. - 2006. - №3 (15). - С.24-28.
5. Становище жінок в Україні: реалії та перспективи. Парламентські слухання. – К., 2004. - 157 с.
6. Становище жінок у Фінляндії. – Посольство Фінляндії в Україні, Жіночий консорціум України, НУО «Жіночі перспективи.-К.: СП «Інтертехнодрук».- 22 с.
7. Степанова Н. Политика гендерного равенства в Скандинавских странах // Гендерная реконструкция политических систем (под редакцией Н.Степановой, Е.Кочкиной). - Санкт-Петербург: ИГП. - 990 с. – С.205.
8. Офіційний вісник України. - 2005. - №40. - С.48-55.
9. Офіційний вісник України. - 2006. - №15. - С.124.

*Денисюк С.Г.,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри українознавства,
політології і права
Вінницького національного
технічного університету*

МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЯК МЕТОД ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ

Одна з найважливіших проблем будь-якої науки – це проблема методу, розв'язання якої дозволяє отримати нове знання і застосувати його в практичній діяльності. Разом з тим, це є однією з найскладніших проблем, яка передує вивченню певного об'єкту і, крім того, є підсумком дослідження. Звідси і виникає неоднозначність в розумінні самого терміну «метод», який означає як суму прийомів, засобів дослідження певного предмету, так і сукупність наявного знання.

Як відомо, у практичній політології застосовуються емпіричні методи для дослідження політичного процесу. Зокрема, ці методи використовуються при вивченні різних аспектів існування політичних партій, громадської думки, політичної культури, політичної комунікації тощо. Також при вивченні політичних процесів використовується весь методичний потенціал соціологічної науки: аналіз документів, спостереження, опитування, соціометричний та інші методи.

Проте виникає питання: в чому сенс використання математичного моделювання в практичній політології?

Почнемо з того, що взагалі метод моделювання пов'язаний з побудовою штучних, ідеальних, уявних об'єктів, ситуацій, що має відносини і елементи, схожі з відносинами і елементами реальних процесів, зокрема, політичних.

Думка більшості сучасних учених зводиться в основному до того, що початок політичного моделювання був покладений в роботі Л. Річардсона «Математична психологія війни», виданої в 1919 році. З тих пір моделювання пройшло багато етапів свого розвитку і вдосконалення.

Швидкому впровадженню моделювання, зокрема, математичного, в західній політичній науці сприяло широке застосування методів, раніше відпрацьованих економістами. Так, важливими інструментами моделювання політичних процесів є теорії прийняття рішень, оптимізації й теорія ігор.

Перш за все, щодо теорії прийняття рішень, то в багатьох випадках використовуються результати економічного аналізу. Якщо простіше, то згадана теорія базується на так званій гіпотезі про раціональну поведінку політичного гравця, яка полягає в тому, що він вибирає саме те рішення, яке йому найбільш вигідне в даний момент. Наприклад, мінімум витрат того чи іншого ресурсу (часу, фінансів), або максимум тих чи інших політичних характеристик (кількості отриманих голосів, результат лобіювання тощо) [1].

В зв'язку з цим необхідно згадати ім'я А. Даунса, який створив теорію суспільного вибору і моделювання, що адаптувало цей метод до вивчення суспільно-політичних процесів.

Щодо теорії оптимізації, то її завданням є формування політичних моделей, які забезпечують політика описом механізмів і технологій, досягнення поставлених ним цілей за умови урахування існуючих обмежень.

Теорія оптимізації базується на застосуванні математичного апарату, визначення екстремуму функції. Як правило, для цього прирівнюють до 0 похідну від функції, якою описується мета певного політичного процесу. Ця функція називається *цільовою функцією*.

Подальший розвиток моделювання був зумовлений появою значної кількості прикладних політичних досліджень, пов'язаних із застосуванням методу моделювання. У зв'язку з цим продовжувався розвиток і теоретичних положень, що сприяло розширенню уявлень про метод моделювання. Варто згадати роботи Р. Шеннона, Ч. Лейва, Дж. Марча, Д. Паттона. Крім того, продовжувалося вдосконалення теорії раціонального вибору. Визнаним фахівцем в галузі моделювання вважається Р. Саймон, який обґрунтував концепцію обмеженої раціональності й застосував парадигму раціонального вибору, що продемонструвало можливості цього методу.

На наш погляд, заслуговує особливій уваги математичне моделювання в рамках теорії ігор, яка спочатку розроблялася у працях В. Райкера, М. Олсона, Дж. Бьюкенена, Г. Таллока.

Теорія ігор є математичним описом процесу комунікацій та прийняття рішень між політичними силами, які носять узагальнену назву (політичних) гравців чи (політичних) агентів. Завданням теорії ігор є розробка політичних механізмів і технологій для узгодження інтересів політичних гравців.

Стосовно розробки понять цієї теорії та їх застосування в політичній економіці відомими є праці таких вчених, як Г. Хотелінг, Е. Довнс, Т. Персон, Г. Табеліні [2], Д. Асемоглу, Д. Робінсон [3] та багато інших.

Варто зауважити, що російськими вченими підготовлено декілька оригінальних розробок з теорії політологічного моделювання, проте, в цілому, досягнення в даній сфері набагато скромніші, ніж на Заході. Значна частина російських суспільствознавців до цих пір не застосовувала методи математичного моделювання на практиці, задовольняючись лише вербальним описом політичних процесів.

Щодо української політології, то застосуванням саме математичного апарату теорії ігор для вивчення політичних процесів займається лише наукова школа проф. В. Корнієнка [1; 4].

Зрозуміло, що застосовуються різні моделі при дослідженні політичних процесів, залежно від завдання, мети, об'єкту і предмету, наявності емпіричних даних та інших чинників. Об'єктами дослідження в конкретній політичній ситуації можуть бути великі соціальні групи, політичні інститути, політична комунікація, політичні лідери. Звичайно, кожен з цих об'єктів вимагає свого дослідницького інструментарію і методів моделювання.

В науковій літературі моделі класифікують на підставі різноманітних критеріїв. Так, найчастіше, як підстава для класифікації береться вид мови, на якій вони формулюються. Таким чином, розрізняються змістовні і формальні моделі. За функціональною ознакою змістовні моделі поділяються на описові, пояснювальні і прогностичні [5; 11].

Особливе місце в політологічних дослідженнях займають формальні математичні моделі, що дозволяють надати цьому виду гуманітарних досліджень суто наукову форму, характерну для досліджень в галузі природничих наук. Математичні моделі можна умовно поділити на три взаємозв'язані групи: 1) детерміновані моделі, представлені у формі рівнянь і нерівностей, що описують поведінку системи, що вивчається; 2) моделі оптимізації, що містять вираз, який потрібно максимізувати або мінімізувати при певних обмеженнях; 3) імовірнісні моделі, які також виражаються у формі рівнянь і нерівностей, але мають імовірнісний сенс, тобто пошук рішення заснований на максимізації середнього значення корисності [5].

За логічними рівнями моделі поділяються на макро- і мікромоделі. Залежно від способу опису об'єкту моделі, останні є кількісні та якісні [5, с. 17]. За відношенням до реальності розрізняють моделі даного, можливого і бажаного стану системи. Перші використовуються при дослідженні властивостей реально існуючого об'єкту. Моделі другого і третього типу формуються при необхідності врахувати можливі зміни заданого об'єкту під впливом різних обставин.

При виникненні суперечності між даним і бажаним станом системи використовується модель проблемної ситуації. Шляхи і засоби для подолання даної суперечності містяться в моделях рішення [6]. Також класифікують моделі за їх походженням на штучні і природні.

Перші створюються цілеспрямовано для розв'язання конкретних завдань, другі формуються як результат певного процесу [7].

Взагалі сутність моделювання полягає в заміщенні реального об'єкту політичної дійсності A об'єктом B , створеним штучно, що повторює істотні сторони об'єкту A , тобто є його моделлю. Модель - це образ об'єкту або структури, пояснення або опис системи, процесу або низки пов'язаних між собою подій. Для моделювання будь-якої структури, об'єкту або процесу формується система рівнянь. Системи зв'язків усередині моделей представляються шляхом складання схеми розподілу потоку інформації за допомогою, наприклад, математичного або логіко-семантичного моделювання [8]. Будь-яка значуща сторона об'єкту дослідження або його параметри отримують свій абстрактний вираз (якщо говорити про математичне моделювання, то конкретний математичний вираз).

Іншими словами, сутність процесу моделювання полягає в проведенні деяких операцій над отриманими виразами. Якщо мова йде про математичне моделювання, то використовуються такі операції, як побудова системи рівнянь, побудова лінійних рівнянь і нерівностей, використання властивостей опуклих множин в геометричному методі, максимізація (мінімізація) величин, застосування завдання оптимізації й цільової функції тощо. При побудові математичних моделей, в основному, використовуються лінійне програмування, теорія ігор, методи теорії графів, динамічне програмування тощо. Проте найчастіше дослідники при розв'язанні завдань щодо вивчення політичного об'єкту, зупиняються на формуванні моделі, не здійснюючи особливих операцій з її вивчення. Багато науковців вважають за краще скористатися логічними способами побудови моделі, застосовуючи той або інший алгоритм процесу моделювання.

Для розв'язання завдань дослідження вчені застосовують різні методи моделювання, що мають під собою основу, той або інший підхід щодо вивчення політичної ситуації. В цьому плані найбільш розробленим є системний підхід, що дозволяє розглядати об'єкт вивчення як систему. На основі системного підходу створені і активно використовуються змістовні моделі, перш за все - моделі криз, революцій, катастроф, хаосу. Не менш розробленим підходом до вивчення політичного процесу є теорія раціонального вибору, на основі якої досить часто застосовується метод моделювання. В першу чергу, маються на увазі ігрові моделі конфлікту і процесу ухвалення рішень. Особливої уваги заслуговує модель виборів Даунса, яка дозволяє визначати поведінку кандидатів.

Необхідно відзначити, що політичне моделювання своїй появі зобов'язане різним наукам, в рамках яких з'явився і розвивався цей метод. Як зазначалося, з математики були взяті такі основні прийоми як лінійне моделювання, геометричний метод моделювання, теорія графів, динамічне моделювання. У фізиці і хімії давно застосовуються згадані вище моделі хаосу, катастроф, криз, еволюції. З психології прийшли основні моделі конфлікту. З економічної науки - економетричні методи, моделі теорії ігор, теорія ухвалення рішень, методи аналізу економічної поведінки. Вельми цікавим і перспективним є метод аналізу ієрархій, розроблений американським вченим Т.Сааті. Крім того, необхідно відзначити появу нового напрямку в політичній науці - комп'ютерного моделювання, яке займає почесне місце при вивченні феноменів і чинників розвитку політичного процесу. Існують і вдосконалюються й інші методи політичного моделювання, які здатні привнести нове у вивченні глибинних механізмів функціонування політичних процесів.

Що ж спонукає сучасних науковців до моделювання в політології, адже остання традиційно вважається гуманітарною дисципліною?

Перша причина полягає в тому, що «значна частина подій в політичному житті є очікуваною, тому її появу можна передбачити» [6, с. 75]. Математичні моделі якраз і допомагають виразити подібні неформальні прогнози.

По-друге, формальна модель допомагає подолати вільні формулювання допущень неформальної моделі і дати точний і здатний до перевірки прогноз.

По-третє, перевагою формальних моделей є їх здатність систематично оперувати до

сутності більш високого рівня складності. Математика спочатку застосовувалася як засіб логічного висновку і систематичного оперування поняттями [4, с. 84].

На наш погляд, цікавим і необхідним є застосування математичного апарату саме теорії ігор для вивчення політичних процесів в Україні. З точки зору визначення, теорія ігор розглядає широке коло питань прийняття рішень групою учасників, які мають раціональну поведінку, згідно з якою кожний з гравців намагається шляхом вибору своєї стратегії максимізувати свій вигравш.

Взагалі під поняття «гра» підходить будь-яка ситуація з раціональними, тобто целепокладаючими, оптимізуючими суб'єктами («учасниками», «гравцями» або «агентами»), а також деякі ситуації з неповною раціональністю.

Зрозуміло, що у випадку взаємодії кількох гравців, індивідуальна раціональна стратегія кожного із них залежить від стратегій інших. Набір таких раціональних стратегій називається розв'язанням гри чи рівновагою.

Розв'язанням гри, в загальному вигляді, можна назвати будь-який опис того, яким чином повинні вести себе гравці в тій чи іншій ситуації. Це не обов'язково повинен бути набір рекомендованих дій для кожного гравця. Розв'язанням, наприклад, може бути набір фіналів гри. Таке рішення можна інтерпретувати як набір ситуацій, раціональних відносно деяких припущень про поведінку гравців. Тобто при раціональній поведінці гравців повинні реалізовуватися тільки ситуації, належні рішенню. Також розв'язанням гри може бути і набір змішаних стратегій, якщо недостатньо тільки одних чистих стратегій.

Природно, що сьогодні в теорії ігор не існує єдиної концепції рішення, що підходить для всіх класів ігор. Пов'язано це, по-перше, з тим, що формальний опис гри є лише загальною копією з надзвичайно складних реальних процесів, що відбуваються в ході гри. Наприклад, обмін інформацією між політиками, можливих угод між ними, самостійних дій політичних діячів зі збільшення своєї інформованості. Звичайно, неможна виключити і можливість ірраціональної поведінки гравців, яка сьогодні практично не піддається формалізації.

Наведемо деякі досить прості приклади з теорії ігор. Так цікавою є гра - «Дилема ув'язнених» (R.Luce, H.Raiffa, 1957). Ситуація така: двох людей арештували, підозрюючи у здійсненні двох різних злочинів, причому в кожного є докази на партнера. Відомо, якщо один доносить на іншого, а інший ні, то інформатор отримує 1 рік покарання, а «мовчун» - 10 років. Якщо інформують обидва, то кожний отримує по 7 років. Ув'язненим відомо, що у випадку, якщо ніхто з них не інформує, то обидва отримують по 3 роки.

Гру можна представити за допомогою такої матриці (Табл. 1), в клітинах якої зліва внизу стоїть вигравш першого ув'язненого, а справа зверху - другого.

Таблиця 1. «Дилема ув'язнених»

	доносити	мовчати
доносити	-7 -7	-1 -10
мовчати	-10 -1	-3 -3

Тут у кожного гравця є чітко домінуюча стратегія серед можливих – доносити, тому що відповідний вектор можливих вигравшів $(-7, -1)$ суворо домінує над вектором $(-10, -3)$, тобто $(-7, -1) \succ (-10, -3)$ тому $\{(\text{доносити}, \text{доносити})\}$.

Дійсно, найгірше, що може отримати ув'язнений, якщо доносить - це 7 років, якщо не доносить, то 10 років. Тому для них «обережною» поведінкою буде визнати провину. З іншого боку, кожному з них не вигідно змінювати цей вибір при поточному виборі партнера, оскільки при цьому він би погіршив своє становище. Далі, якщо першому із ув'язнених

запропонували зробити свій вибір першим (він знаходиться в стані лідера), то, знаючи, що реакцією іншого на будь-який його вибір буде інформувати, обере найкраще для себе - доносити. Будь-який некооперативний кінець гри виглядає парадоксально-невдалим: якби обидва не вибирали окремо найкраще для себе, і не доносили, то обидва отримали б менше покарання ($u_1 = -3, u_2 = -3$).

Така не оптимальність досить типова для некооперативних рішень у різних іграх. Якщо учасники здатні скооперуватися і вірять у виконання угоди партнером, то досягають ядра $(-3, -3)$.

Насамкінець, коли домінуюча рівновага існує, то вона здається досить природним фіналом некооперативної гри, причому не вимагаючи від гравця ніяких знань про партнерів. Однак, ігри, частіше за все, не мають рівноваги в домінуючих стратегіях. В цьому випадку виникає проблема вибору концепції рівноваги (розв'язання), яка б найкраще підходила до моделюючої ситуації. Як і в будь-якому моделюванні, особливо політологічному, цей вибір підпорядкований інтуїції дослідника і тут складно надати точні загальні рекомендації.

Тепер використаємо вищезгадану гру для розгляду прикладу «Гонка озброєнь як політична гра». Структуру гри, аналогічну дилемі ув'язнених, ми бачимо в багатьох політичних іграх. Наприклад, успіх угод про роззброєння був саме наслідком цієї гри.

Дійсно, розглянемо гонку озброєнь двох зверхдержав (СРСР і США): при невисокій озброєності обох - їх безпечність вище, ніж при їх високій озброєності. Але при будь-якій фіксованій озброєності партнера безпечніше підвищувати свою. Тому, при відсутності стримуючих угод (кооперативної поведінки) країни опиняються в не вигідному стані: надмірної озброєності.

Гра «дилема ув'язнених» широко вивчалася протягом 1950-60-х років. Було звернено увагу на ту обставину, що можна прийти до оптимального рішення, але тільки за виконання однієї умови, а саме: гравці повинні довіряти один одному. Наприклад, для реальних ув'язнених цього легко добитися. Але для політики «примус» не підходить! Залишається одне – зміцнювати довіру, а зробити це можна тільки у випадку, коли існують засоби перевірки виконання країною своїх зобов'язань! Коли це стало зрозумілим, відразу команди експертів із обох країн домовилися між собою, і в 1970-х було підписано значну кількість договорів «Про обмеження...» як ядерних, так і звичайних озброєнь. Таким чином, внесок теорії ігор в політику виявився дуже суттєвим.

Отже, можна зробити висновок, що важливою особливістю і перевагою математичного моделювання є те, що воно дозволяє різним науковим дисциплінам обмінюватися своїми засобами і прийомами. Так, моделі корисні тим, що здатні побачити глибинну однорідність явищ, яка може бути не доступна для інших засобів.

До того ж модель реальної політичної ситуації дозволяє отримати такі позитивні ефекти: вона є дешевою і доступною порівняно з оригіналом, отже, зменшуються витрати на дослідження; модель компактніша за оригінал, що наочно виявляється в математичних і, взагалі, знакових моделях. З таких компактних елементів можна побудувати надзвичайно складні наукові теорії, які при традиційних методах практично неможливі; з моделлю можна проводити експерименти.

Математичне моделювання стає все більш значущим, і зарубіжні дослідники знаходять його досить ефективним для вивчення політичних процесів. Перш за все, воно застосовується для дослідження і супроводу процесу ухвалення рішень. Моделювання дозволяє визначати механізми розвитку політичного процесу, допомагає орієнтуватися в складному електоральному процесі, а також знаходити зв'язки між елементами процесу, недоступні іншим методам вивчення політичного процесу. Методика політичного моделювання, розроблена Сааті, може використовуватися, наприклад, в ході політичних переговорів. За допомогою математичного моделювання проводяться дослідження суспільно-політичної ситуації і формулюються стратегії політичної поведінки.

Використання математичного моделювання в політології робить необхідним глибоке осмислення даного методу пізнання об'єктивних закономірностей функціонування і розвитку суспільства, що дає можливість отримати різні форми організації навчального процесу і забезпечують міждисциплінарне дослідження актуальних суспільно-політичних предметів.

Дякую за корисні дискусії В.Корнієнку і А.Шияну.

Література:

1. Корнієнко В.О., Шиян А.А., Денисюк С.Г. Моделювання фінансових механізмів лобіювання в умовах «критичності» за кількістю депутатів у прийнятті рішень // Політологічний вісник. Зб. наук. праць. – К.: ІНТАС, 2007. – Вип. 29. – С. 110-117.
2. Persson T., Tabellini G. Political Economics: Explaining Economic Policy. - Cambridge, MA: MIT Press, 2000. – 533 p.
3. Acemoglu, D., Robinson, J. A., Economic Origins of Dictatorship and Democracy. Cambridge. - Cambridge University Press, Cambridge. - 2006. – 416 p.
4. Корнієнко В.О., Денисюк С.Г., Шиян А.А. Математичне моделювання технологій майбутніх президентських виборів в Україні: методологічні основи та вплив існуючого розкладу сил // Політологічний вісник. – Київ: «ІНТАС», 2008. – Вип.31. – С.211-221.
5. Саати Т. Математические методы исследования операций. М., 1962.
6. Шиян А.А. Выборы в Украине: технологический тупик // Политический маркетинг (Москва). – 2006. - №5. – С.31-38.
7. Яковлев И.Г. Информационно-аналитические технологии и политическое консультирование // Полис.— 1998.—№2 .
8. Lave Ch., March J.G. An Introduction to Models in Social Sciences. N.Y., 1978.
9. Persson T., Tabellini G. Political Economics: Explaining Economic Policy. - Cambridge, MA: MIT Press, 2000. – 533 p.
10. Mas-Collel A., Whinston M.D, Green J.R. Microeconomic Theory. – Oxford: Oxford University Press, 1995. – 977 p.
11. Myerson R.B. Game theory: analysis of conflict. – London: Harvard Univ. Press, 1991. – 568p.

*Дмитренко М.А.,
кандидат політичних наук,
професор кафедри політичних наук
НПУ імені М.П.Драгоманова*

ПОЛІТИЧНА ОСВІТА І ПОЛІТИЧНЕ ПРОСВІТНИЦТВО В СИСТЕМІ ЧИННИКІВ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Україна прагне увійти до європейського і світового співтовариства цивілізованою країною з високими життєвими стандартами. І перепусткою до цивілізованого світу є нарівні з економічним зростанням, технологічним розвитком та раціоналізацією політичних процесів також і високий ступінь демократичності і громадянської освіченості населення. У країнах західної демократії, де ідеї громадянської освіти впроваджуються тривалий час, такі загальнолюдські цінності, як миролюбність, гуманізм, терпимість, толерантність, законослухняність, порядність, стали притаманні для більшості громадян [1].

Наша країна перебуває на етапі становлення політичних інститутів демократії, а тому потрібне подальше формування та удосконалення різноманітних демократичних структур, залучення молоді до демократичних цінностей передусім через політичну освіту і просвітництво [2].

Ще в класичних працях з політичної культури Алмонда, Верби та Інглехарта доведено, що поширення освіти та розвиток мас-медіа, які є важливими чинниками політичної освіти, сприяло більшому залученню населення до громадянської активності. Цей процес отримав назву «пізнавальна мобілізація». Невідповідність у рівнях освіти продовжує співвідноситися з рівнем політичної активності. Англійські політологи вважають, що ті, хто має освіту і закінчив освітні заклади є більш упевненими у своїх здібностях розуміти політику. Подальше вивчення цієї проблеми знайшло співвідношення між вивченням політики студентами, їх більшою поінформованістю та ідеологічною софістикою [3].

Крім того сучасне життя вимагає від особи не лише політичної активності, а й усвідомлення нею власної ролі та значення у житті суспільства і відповідальних дій згідно з власними переконаннями й цінностями. Намагання звільнитися від спадщини тоталітаризму в економіці, політиці та національній самосвідомості поки не мають в Україні бажаного успіху, зокрема через несформованість у суспільстві системи цінностей, моделей та зразків поведінки, характерних для демократичної політичної культури [4]. За цих умов Україна надзвичайно потребує досконалої політичної освіти як потужного знаряддя політичної соціалізації, інтегрування особистості у політичну систему, зміцнення громадянського суспільства на фундаментальних засадах рівності, взаємної відповідальності й почуття власної гідності.

Поняття «політична освіта» і «політичне просвітництво» часто вживають як синоніми. Проте в науковій літературі є приклади розмежування цих понять. Так, С. Болтівець вважає, що термін «освіта» має значення процесу, ступеня, сукупності, системи знань і навчально-виховних закладів, у яких вона здійснюється. Суб'єктом освіти є той, хто безпосередньо навчається або навчає. Поняттю просвіти притаманне ширше значення, що охоплює процес, ступінь, сукупність самоусвідомлення суспільства, нації, людства. Продуктом просвіти є ноосфера [5]. Приймаючи таку позицію, можна зробити висновок, що політична освіта здійснюється виключно навчальними закладами різних типів і спрямована переважно на молодь, тоді як політичне просвітництво здійснюється усією різноманітністю суб'єктів - державними та громадськими організаціями, політичними партіями, засобами масової інформації, культурними та мистецькими об'єднаннями тощо, - та спрямоване на людей будь-якого віку.

Політична освіта є джерелом формування політичної свідомості - політичних знань, переконань, поглядів, оцінок, установок та ідеалів. Теперішній стан українського суспільства вимагає від кожної людини усвідомленого ставлення до політичних подій, які відбуваються в країні та світі, уміння дати правильну світоглядну оцінку, оволодіння практичними навичками участі в громадянському житті. Політичні знання нині стають не просто атрибутом загальної ерудиції, але й об'єктивною необхідністю [6].

Політична освіта має дати тим, хто її потребує, певний рівень знань, який може вважатися достатнім для того, щоб забезпечити партиципацію [7]. Проте політична освіта має на меті не лише озброїти певним набором знань, вона виконує більш важливе завдання - навчити знаходити потрібну інформацію, яка у майбутньому може бути необхідною для захисту власних прав, інтересів, виконання громадянських функцій.

Політичні знання разом з політичними поглядами називають когнітивним аспектом політичної культури. Нарівні з когнітивним аспектом, виокремлюють переконливий та поведінковий [8]. Когнітивний аспект включає в себе загальні знання про владу, політику та їх природу, знання про устрій держави, форми і способи участі громадян в управлінні суспільством та вирішення політичних питань, знання прав і обов'язків громадян, а також соціально-політичні погляди. Переконливий аспект політичної культури складається з

політичних переконань, політичних почуттів, політико-ціннісних установок. Поведінковий аспект означає включеність у політичну практику, наявність умінь і навичок політичних дій [9].

Взагалі знання, що дає політична освіта, завжди повинні мати практичну спрямованість. Це означає, що недостатньо вивчити права громадян, знати основи політичного ладу держави, треба навчитися користуватись цими знаннями, коли виникають проблемні або конфліктні ситуації. Тобто, політична освіта і просвітництво є не лише джерелом політичної свідомості, але й політичної психології (почуттів, настроїв, намірів, мотивів, переконань, волі) та політичної ідеології (цінностей, ідеалів, ідей, доктрин, концепцій тощо). Тут ключову роль відіграє система цінностей, які відтворює політична освіта.

Система освіти і засоби масової інформації як головні агенти політичної освіти спричинили впровадження у свідомість нового для нашого суспільства каталогу цінностей: індивідуалізм, приватна власність, ринок, конкуренція, свобода підприємницької діяльності, свобода і права людини, демократія, опозиція, правова держава та інші. Однак, як зазначає О. Білякова, «цей каталог частіше сприймається аргіогі, як даність, без належного зіставлення з дійсністю. Тому названі цінності трактуються частіше як своєрідні стереотипи, кліше, що дозволяють відкидати елементи попередньої системи цінностей і політичний досвід прийдешніх поколінь» [10].

Отже, політична освіта як фактор формування політичної культури має не лише надавати політичні знання, на основі яких формуються уявлення щодо форм і способів функціонування громадянина у політичному, правовому, економічному, соціальному та культурному полі держави, але й формувати певні політичні уміння, якості та чесноти [2]. С. Ткачов та Н. Ткачова виокремлюють такі уміння та якості: уміння критично переробляти політичну інформацію, уміння аналізувати та оцінювати політичні ситуації, уміння аргументовано та логічно дискутувати з політичних питань, потреба в отриманні знань, що стосуються політичного життя та інтерес до політики взагалі, прийняття цінностей демократичного суспільства, керівництво ними в діяльності, терпиме ставлення до різних політичних поглядів та оцінок інших людей, повага до опонентів у політичних дискусіях тощо [9].

Окрім знань, навичок, установок політична освіта дає особистості можливість вибору шляху формування своїх взаємин із суспільством із комплексу можливих альтернатив, до яких входять уже наявні, а також створені самим суб'єктом. Вона підвищує соціальну активність молоді, розвиває бажання власними силами поліпшувати економічні, соціальні, політичні та культурні умови життя, допомагає адаптуватися до нових соціально-економічних умов, прийняти загальнолюдські цінності, які зі свого боку сприяють формуванню високої відповідальності в суспільстві [11].

Саме на шкільні роки припадає ключовий період формування громадянської культури, громадянських цінностей, самоусвідомлення особи, включаючи національну свідомість. Здобуті в дитинстві знання істотно впливають на майбутні погляди і політичну поведінку особистості, а отже, і на функціонування політичної системи суспільства в цілому. Вже в дитячі роки складається різне ставлення до політики: або як до процесу боротьби за владарювання, у ході якого допустимі різні методи, засоби та можливі відхилення від моралі, або як до процесу, що потребує законслухняної поведінки й легітимної діяльності [3].

Отже, починаючи зі школи освітня система забезпечує первинну основу для утворення єдності громадян в усвідомленні й досягненні загальнонаціональної мети. Ще Платон наголошував, що не лише освіта впливає на закони, але й закони мають виконувати певні завдання щодо освіти. Громадянська освіченість та культура має містити знання про суспільство та державу, про політичні інституції, їхню структуру й функції, принципи й процедури соціальної взаємодії, історію Батьківщини, способи державного правління, права й обов'язки громадян, виборчі системи тощо. Отож, як зазначив С. Рябов, потрібно зробити

політичну освіту складовою урядової політики, державну політику перетворити на педагогіку [12].

Державна політична освіта реалізується передусім у викладанні політичних знань на основі затверджених відповідними державними органами програм, доктрин, стандартів. Політичні знання через мережу освітніх установ адресуються широкому загалові, сприяючи політичній соціалізації молоді, культивуванню відповідних новому суспільству ідеалів, моральних і політичних цінностей. Водночас такий активний формувальний вплив держави на стан і зміст політичної свідомості не має перетворюватись на всеохоплююче й обов'язкове нав'язування єдиної думки, ідеологічної доктрини певної верстви, однієї партії, яке мало місце в недавньому тоталітарному минулому.

Оскільки тривалий час ми мали саму лише однопартійну ідеологічну пропаганду, а не освіту громадян, у країні ще й досі відчутні рудименти культури тоталітаризму, які мають вияв у войовничій непримиренності, звичці жорстко ділити людей на «наших» та «ворогів», нетерпимості до іншої думки та готовності політиків не поступатися принципами й відмовлятися від діалогу [13].

Саме на заклади освіти покладається важливіша місія навчити молодь жити за умов ідеологічного плюралізму, виробити власну громадянську позицію, поважати культуру інших народів, жити безконфліктно, усвідомлюючи той факт, що ніхто не має права на істину в останній інстанції [11].

Проте це не суперечить державницькій орієнтованості системи освіти. Державницька ідеологія (мета держави, ідеали, які реалізує держава, що відбиваються в Конституції та інших державних документах) мають бути закладені хоча б у частину суспільствознавчих дисциплін. Держава не може бути байдужою до змісту і якості підручників, змісту курсів і спецкурсів політичної освіти. Це не цензура, а контроль за державницьким спрямуванням політичної освіти. Будь-яка найдемократичніша держава не може допустити антидержавного, антиконституційного спрямування політичної освіти, яка може стати руйнівною політичною і духовною силою щодо держави і громадянина [14]. Інша справа - партійні ідеології. Вони мають залишатись «зовнішнім фактором» для системи освіти і бути приватною справою учнів, викладачів вищих навчальних закладів. Ні середня, ні вища школа не повинні перетворюватись на арену боротьби ідеологій.

Політична освіта й політичне просвітництво повинні бути тим дієвим і прийнятним способом формуючого впливу держави на розвиток особистості, "яка усвідомлює цінність людської гідності та сталих суспільних зв'язків і функцій, спроможна їх захищати й відстоювати" [13].

Політична освіта - це галузь навчання, яка не так чітко визначена, як інші. Вона охоплює багато шкільних і вузівських дисциплін, і її цілі не обмежуються лише пізнанням, а стосуються цінностей і поведінки. Навіть в одній і тій самій країні існують різні погляди щодо ролі освітніх закладів у цій сфері залежно від політичних та культурних умов. Ось чому є значні розбіжності між шкільними системами різних країн стосовно як функцій, наданих школам у галузі громадянської освіти, так і організації виховної діяльності школи [15].

Саме школа формує групових лідерів, які у майбутньому перетворюються на дорослих людей з активною громадянською позицією. Вплив на формування громадянина може відбуватися прямим шляхом через навчальні дисципліни гуманітарного циклу, або непрямим - через участь у шкільному самоврядуванні, виконанні громадських доручень, через матеріал на уроках історії чи літератури.

Протягом останніх років у нашій країні вжито чимало заходів із впровадження системи громадянської освіти: випущено експериментальні підручники, які нині проходять апробацію, у загальноосвітніх школах діють експериментальні майданчики, проводяться конференції та семінари, Академією педагогічних наук України розроблено концепцію громадянського виховання. Водночас фахівці стверджують, що в нашій державі система

освіти слабо зорієнтована на формування у молоді демократичних цінностей, виховання громадянина демократичної держави. Серйозною перешкодою на шляху громадянської освіти й виховання є розрив між теоретичними знаннями і повсякденною соціальною практикою [2].

Стара суспільна система зруйнована. Нова ж лише задекларована в Конституції. Минуло 17 років з дня проголошення незалежності, але й нині не обнародована ні довготривала, ні найближча перспектива розвитку країни. Що ми будемо, і що будемо робити через рік, два, п'ять, десять, п'ятдесят років - невідомо. Жодна політична сила в Україні не взяла поки що на себе сміливість розписати перспективу України хоча б на 50 років, тому що ніхто не знає, що трапиться в найближчі місяці. Україна ще не має досвіду демократичних традицій, участі громадян у прийнятті рішень, у суспільно-політичних процесах, громадських організаціях і асоціаціях для захисту своїх прав та обстоювання інтересів. Тому учням і студентам важко уявити в реальному житті багато з того, що вивчається в межах соціально-політичних дисциплін.

Окрім того, є очевидним, що існує певна прогалина між тим, що викладається про демократію та демократичні права, і фактичною можливістю скористатися ними в навчальному закладі. Це ключова проблема у системі викладання суспільно-політичних наук. Сучасна школа ще не звільнилася від авторитарних методів навчання й виховання, а демократії не можна навчити недемократичними методами. Тому дуже важливою виявляється реальна демократизація навчального процесу, створення демократичного клімату в класі та школі, навчальній групі та вузі. Мається на увазі можливість висловлювати й обговорювати власні думки, брати участь у житті школи або вузу та впливати на процес прийняття рішень стосовно організації процесу навчання.

Також істотною проблемою в системі викладання суспільно-політичних наук є різна, часто недостатня академічна підготовка вчителів. Цей аспект особливо важливий, оскільки вибір методів викладання і системи оцінювання (а отже, і якість викладання) великою мірою залежить від якості підготовки вчителя. Експерти з багатьох країн, які здійснювали національні дослідження, вважають, що «урокам з громадянської освіти бракує різноманітності форм викладання і що вони, головним чином, зосереджуються навколо вчителя» [15]. Від особистості викладача та від вибору технології навчання також безпосередньо залежить ефективність політичної освіти у вузі.

У викладанні суспільно-політичних наук як у школі, так й у вищому навчальному закладі основних цілей політичної освіти можна досягти за допомогою методів, у яких центральна роль відводиться учневі та студентові. Це, перш за все, активні методи навчання, що стимулюють творчість, ініціативу, самостійне та критичне мислення і базуються на принципах багатосторонньої взаємодії (дискусії, рольові ігри, мозкові атаки тощо). У цьому зв'язку дуже важливим соціальним завданням є розвиток у студентів і учнів творчого мислення, особистісної ініціативи, здатності та прагнення до самоосвіти, які допоможуть їм гідно виконувати свою соціальну роль і знаходити способи самореалізації в умовах, що весь час змінюються.

У середній школі України функції політичної освіти підлітків виконують такі дисципліни як «Суспільствознавство», «Людина і світ», «Українознавство», «Народознавство». Освітня галузь «Суспільствознавство», що включає в себе усі перелічені дисципліни, розкриває суть і закономірності соціальних явищ і процесів, що відбувалися у процесі історичного розвитку людства загалом і української нації зокрема, формує в учнів здатність аналізувати історичні події та давати їм власні оцінки [16].

Останнім часом дедалі більше дослідників і практиків наголошують на потребі впровадження у школах окремого курсу «Громадянська освіта». Цікавою є позиція О. Рижковського, який пропонує стандарти з громадянської освіти для учнів різного віку. Так, для учнів 1-4 класів автор вважає необхідним знати - що таке Конституція і яке її значення, функції громадян у нашій державі, міжнародно-правові документи про права

дитини; для учнів 5-8 класів - роль громадянина в державі, основні цінності демократії, що таке державна влада та функції її гілок, принципи відносин між Україною та іншими державами на міжнародній арені; для учнів 9-11 класів - що таке політика, засади політичної системи України, роль громадянина в державі, відносини між Україною та іншими державами у міжнародній політиці [17].

Вища школа має широке поле діяльності для політичної освіти і просвітництва. Найбільш поширеною нині в українських вузах дисципліною з політичної освіти є курс політології. Основне завдання політичної освіти у вищій школі - збудити інтерес до вивчення курсу політології, подолати поверхове й інколи негативне ставлення до проблем політики. Окрім певного набору знань з історії політичної думки, теорії політики, політичних інститутів і процесів, курс політології повинен дати змогу студентам самовизначитись у політичних позиціях і духовних процесах, ув'язати набуті політологічні знання із системою знань інших суспільно-політичних дисциплін, застосовувати здобуті знання при аналізі актуальних проблем сучасності. Перед курсом політології для студентів педагогічних вузів і університетів, що дають випускникам право викладання, ставиться ще одне важливе завдання. Він повинен сформувати вміння донести до учнів здобуті знання та сприяти формуванню політичної свідомості й культури [18].

Теоретичні політичні знання в межах курсу політології сприяють формуванню певної політичної позиції студента - емоційного ставлення до політичних явищ і процесів, переконання щодо певних політичних явищ, системи політичних цінностей, схильності до політичної діяльності. Лекційний матеріал дає можливість молоді орієнтуватись як у теоретичних, так і в практичних проблемах, а семінарські заняття сприяють формуванню навичок наукового аналізу [19].

Курс політології, як і решта дисциплін гуманітарного циклу, що покликані виконувати функцію політичного просвітництва, має прищепити студентам свободу висловлювання власних думок, без чого не може бути творчого вивчення предмету, соціального поступу в суспільстві. Пізнавальні та виховні можливості курсу посилюються, коли особлива увага приділяється людському вимірові політики, проблемам гармонійного поєднання загальнолюдських, національних, групових та індивідуальних інтересів, співвідношенню і взаємодії людини, держави й суспільства, формуванню почуття патріотизму, громадянської активності в боротьбі за становлення української нації, розбудову правової та соціальної держави, духовне збагачення людини [18].

Після розпаду радянської системи в більшості нових незалежних держав замість колишньої комуністичної ідеологічної монополії встановилася практика багатопартійного впливу, однак не було засновано структури державницької політичної просвіти. Нині слід якнайшвидше заповнити цю прогалину, подолати відсутність інтегративного впливу. При цьому важливо уникати підміни державницької громадянської освіти агітацією за ідеали якоїсь однієї партії, неухильно дотримуватися відмінності між політичною пропагандою та громадянською освітою. Адже в пострадянських суспільствах багато хто все ще прагне звести громадянську освіту до політичного інструктування, так званого «політичного інформування» або роботи партійних гуртків. Часом дехто намагається повернути освіту для громадськості, зокрема освіту виборців, на агітацію на користь тієї чи іншої партії. Законне та рівноправне існування різноманітних ідеологічних і політико-партійних позицій має бути збалансоване інтегративним, державницьким впливом заради спільних (а не лише окремих групових) інтересів [12]. Однією зі складових такого впливу є політична освіта, здійснювана неполітичними інституціями.

Саме політичне просвітництво є механізмом позбавлення свідомості людини від політичних ілюзій і засобом формування вміння і мужності довіряти власному розуму й керуватися ним. Головна мета політичного просвітництва полягає в тому, щоб навчити людину бути вільною. З приводу свободи досить влучно висловився російський філософ М. Мамардашвілі: «свобода - це вільні, а не довільні дії: не роблю, що хочу, а роблю,

зібравшись, таке, що не залежить від того, в річище яких наслідків і в які зчеплення впаде мій вчинок» [20].

Саме «зібрана», цілісна особистість може позбутися політичних ілюзій і протистояти впливу міфів. Як зазначив А. Цуладзе, «якщо „людина натовпу“ розчинена в колективному несвідомому та повністю залежить від нього, то „зібраний суб'єкт“ є повною протилежністю йому. Він відповідає за свої вчинки, він мислить, а не засвоює думки інших. І в нього є індивідуальна воля на відміну від „людини натовпу“, яка підкорена колективній волі» [21].

Розглянуті роль суспільно-політичних наук як у школі, так і у вищому навчальному закладі, основні цілі політичної освіти та просвітництва дають можливість сформулювати такі висновки.

По-перше, політична освіта подається як галузь навчання, що має вплив і затребувана протягом всього життя, її цілі не обмежуються лише пізнанням, а стосуються цінностей і поведінки. Система освіти в Україні ще слабо зорієнтована на формування в молоді демократичних цінностей, а навчально-виховний процес недостатньо спрямований на формування демократичного світогляду. Серйозною перешкодою на шляху модернізації громадянської освіти та виховання є розрив між теоретичними знаннями та повсякденною соціальною практикою. Сучасна школа ще не звільнилася від авторитарних методів навчання та виховання, а демократії не можна навчити недемократичними методами. Ідеться про створення необхідної політичної комунікації і широкого дискурсу, можливість висловлювати й обговорювати власні думки, брати участь у житті школи або ВНЗ та впливати на процес прийняття рішень стосовно організації процесу навчання. Істотною проблемою є різна, часто недостатня академічна підготовка вчителів. Причому, це проблема не лише національних шкіл.

По-друге, вища школа має широке поле діяльності для політичної освіти і просвітництва. Її основним завданням є посилення інтересу до вивчення курсу політології, який має дати змогу студентам самовизначитись у політичних позиціях і духовних процесах, ув'язати набуті політологічні знання із системою знань інших суспільно-політичних дисциплін, застосовувати здобуті знання при аналізі актуальних проблем сучасності. Перед курсом політології для студентів педагогічних вузів і університетів, що дають випускникам право викладання, ставиться ще одне важливе завдання. Випускник повинен сформулювати вміння донести до учнів здобуті знання і сприяти формуванню політичної свідомості та культури, жити за умов ідеологічного плюралізму, виробити власну громадянську позицію, усвідомлюючи той факт, що ніхто не має права на істину в останній інстанції. Будь-яка найдемократичніша держава не може допустити антидержавного, антиконституційного спрямування політичної освіти, яка може стати руйнівною політичною і духовною силою щодо держави і громадянина. Інша справа - партійні ідеології. Вони мають залишатись „зовнішнім фактором“ для системи освіти і бути приватною справою учнів, викладачів вищих навчальних закладів. Ні середня, ні вища школа не повинні стати ареною боротьби ідеологій.

Література:

1. Єфименко Т. Громадянська освіта в демократичному суспільстві // Громадянська освіта в Україні: досвід, пошуки, перспективи. Матеріали конференції. - Ніжин: НДПУ, 2002.
2. Концепція громадянської освіти в Україні // Інформаційний бюлетень Проекту «Освіта для демократії в Україні». - Випуск 2. - 2000.
3. Грищенко З. Мистецтво жити разом: світовий досвід і пошуки Україною свого політичного обличчя. Наукове видання. – Харків: ХДАУ, 1999.
4. Громадянська освіта: Книга для вчителя / Арцишевський Р. А., Бакка Т. В., Гейко І. М. та ін. - Львів: ТЕКА, 2002.
5. Болтівець С. Формування змісту громадянського та політичного просвітництва // Політична культура демократичного суспільства: стан і перспективи в Україні:

- Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 26-27 лютого 1998 р. - К.: Гнозис, 1998.
6. Гавришук В., Сейранян Ф. Практическая політологія // Высшее образование в России. - 2001. - № 1.
 7. Мюнклер Х. Гражданская компетентность // www.academy-go.ru/publications/Munkler.html.
 8. Васильев В., Щегорцев В., Яковлев А. Политическая культура трудящихся: понятие, содержание, структура и функции. - М.: АОН, 1981.
 9. Ткачев С., Ткачева Н. Нравственная и политическая культура как ценности воспитания: Учеб. пособие: Для студентов факультета «Социальный менеджмент». - Х., 1999.
 10. Білякова О. Політичні цінності та сучасна політична культура // Політична культура демократичного суспільства: стан і перспективи в Україні: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 26-27 лютого 1998 р. - К.: Гнозис, 1998.
 11. Сартанія В. Гражданское образование: проект ЮНЕСКО // Высшее образование в России. - 2001. - № 5.
 12. Рябов С. Роль громадянської освіти в демократичному перетворенні українського суспільства // http://gilan.ua.net/sp/2/a05_ua.html.
 13. Рябов С. До концепції державної політики у галузі формування культури громадянськості в Україні // Політична культура демократичного суспільства: стан і перспективи в Україні: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 26-27 лютого 1998 р. - К.: Гнозис, 1998.
 14. Михальченко М. Політична наука і політична освіта: міра теоретизації та ідеологізації // Вища освіта України. - 2003. - № 1.
 15. Громадянська освіта в країнах Європи. Результати другого етапу дослідження з громадянської освіти Міжнародної асоціації з проблем оцінки досягнень у галузі освіти (IEA). Бруно Лосіто. Національний інститут з проблем оцінки досягнень у галузі освіти (CEDE), Італія // <http://www.edu-democracy.org.ua/fig2.html>
 16. Базовий навчальний план загальноосвітніх навчальних закладів. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 05.08.1998р. № 1239.
 17. Рижковський О. Практичний досвід впровадження громадянської освіти в Україні // Громадянська освіта в Україні: досвід, пошуки, перспективи. Матеріали конференції. - Ніжин: НДПУ, 2002.
 18. Томек В. До питання про місце політології при підготовці майбутніх педагогів // Громадянська освіта в Україні: досвід, пошуки, перспективи. Матеріали конференції. - Ніжин: НДПУ, 2002.
 19. Старенька Л. Вивчення основ політичної науки як важливий чинник формування політичної культури студентів // Політична культура демократичного суспільства: стан і перспективи в Україні: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 26-27 лютого 1998 р. - К.: Гнозис, 1998.
 20. Мамардашвили М. Введение в философию // Мой опыт не типичен. - Спб., 2000.
 21. Цуладзе А. Политическая мифология. - М.: Изд-во Эксмо, 2003.

*Галактіонова І. В.,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології,
глобалістики і публік релейшнз
Університету „Україна”*

ГРОМАДЯНСЬКА НЕПОКОРА ЯК ЯВИЩЕ В КОНТЕКСТІ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ СУСПІЛЬСТВА

Незважаючи на те що, поняття громадянської непокори невдовзі відзначить свій стошіддесятирічний ювілей в науковому світі, в українських реаліях воно стало досить поширеним тільки в останні декілька років. Феномен кольорових революцій останніх років сколихнув інтерес до громадянської непокори як форми політичної участі. Завданнями даної статті є дослідити причини цього факту, визначити можливі позитивні і негативні наслідки цього явища, з'ясувати, яке значення має явище громадянської непокори для процесу становлення громадянського суспільства в Україні і яке місце це явище посідає в загальній концепції політичної культури.

Актуальність дослідження зумовлена триваючим процесом становлення в Україні громадянського суспільства, необхідністю вивчення проявів громадянської прямої дії, що свідчить про поступове перетворення українського народу з об'єкту державної влади на повноцінний суб'єкт влади.

Серед методів, які були використані для вивчення зазначеного вище явища громадянської непокори, слід назвати наступні: метод описового аналізу, метод історизму, метод систематизації даних, метод спостереження, порівняння, логічний аналіз і синтез.

Кількість наукових праць на предмет вивчення явища громадянської непокори є досить обмеженою в Україні. Є декілька праць, присвячених вивченню суміжних понять, таких як, наприклад, пряме волевиявлення, ідеологія ненасильства, політична толерантність, теорія справедливості, легітимність політичної влади, громадянські права і свободи. Шкода, бо якщо поглянути на історію Радянської України, а також дорадянської України, ми знайдемо чимало прикладів досліджуваного явища. Зрозуміло, що в радянські часи ні про яку громадянську непокору й мови бути не могло, тобто не йшлося про те, щоб це обговорювати і тим більше описувати. І тільки доба незалежності дала можливість всебічно вивчати таку форму політичної участі як громадянська непокора. Тож серед вітчизняних дослідників, які так чи інакше вивчають цю тему, слід назвати прізвища В.Д. Бабкіна, А. Колодій, П.Ф. Мартиненка, Ю.С. Шемшученка, А. Ткачука, М.О. Паламарчука, В. Речицького, С. Ковтуна, М. Тура.

Що стосується закордонних досліджень, тут справа з кількістю і якістю набагато ліпша. Вочевидь це пов'язано з тим фактом, що закордоном явище громадянської непокори активно вивчається ще з часів Генрі Торо. Тож слід назвати прізвища Ханни Арендт, Еріха Фрома, Махатми Ганді, Мартіна Лютера Кінга, Джона Ролза, Марека Новіцького, Майкла Рендла, Джин Шарп, Д. Коена, Ендрю Арато, Рональда Дворкіна, П. Денхоффа, П. Вірно, К. Шмідта, Апресяна Р.Г., Ю.А. Мельвіля, Мальцева Г.В., М. Валцера як авторів, які присвітили свої праці вивченню явища громадянської непокори.

Отже, поняття «громадянська непокора» (англ. – civil disobedience) в сучасному його розумінні почало вживатись з 1849 року, коли американській шкільний директор Генрі Торо (Henry David Thoreau) на знак ненасильницького протесту проти несправедливих законів припинив сплачувати державі податки і, як наслідок, написав відоме есе «Про обов'язок громадянської непокори». У ХХ-му столітті найвідомішими втілювачами мирного протесту та свідомого порушення встановлених правил стали індієць Махатма Ганді та темношкірий американець Мартін Лютер Кінг.

Якщо поставити за мету знайти, як з точки зору українського права регламентується поняття громадянської непокори, провести пошук у нормативно-правовій базі законодавства, побачимо, що в Україні такого поняття не існує. Не існувала такого поняття також і в радянському праві. Виходить, це не юридичне, а суто політичне поняття. Незважаючи на брак визначення громадянської непокори в праві, як соціальне явище вона існувала в СРСР ледве не від встановлення Радянської влади. Цікаво, що поняття, «акції громадянського протесту» використовувалось радянської пресою виключно стосовно західних борців за права темношкірого населення, пацифістських або профспілкових рухів.

В світовій історії поняття громадянської непокори і різновиди акцій громадянського протесту з'явились в період становлення громадянського суспільства. Проте тільки відносно нещодавно масові рухи протесту почали розглядатися як раціональне і організаційне джерело суспільних процесів. До 1960-х років в США масові рухи протесту вивчались в ключі парадигми колективної поведінки. Яка використовувалась для пояснення масових тоталітарних рухів. Громадський рух розглядався як антисоціальна поведінка груп людей, що виникла як реакція на соціальну напруженість. Вважалось, що рухи виникають стихійно і являють собою лише тимчасову дисфункцію соціальної системи. Так чи інакше – сутність громадянської непокори полягає в конфлікті, що виникає внаслідок серйозних протиріч між мораллю і правом.

Усі існуючі в літературі визначення поняття громадянської непокори подібні за своєю суттю. Визначення громадянської непокори можна узагальнено сформулювати так: навмисне, свідоме адміністративне порушення закону або громадського порядку з метою привернення уваги представників влади та громадської думки до необхідності змінювати законодавство, примусити владу змінити політику або вирішити певну гостру проблему.

До ознак громадянської непокори слід віднести наступні:

- ненасильницькі методи боротьби, що має виключати можливість використання сили з боку опонентів;
- непокора якомусь конкретному закону або дії влади, але в межах дотримання правопорядку й вірності принципу верховенства права;
- акції громадянської непокори можуть мати прямий (невиконання закону, що викликає протест) і непрямий (невиконання інших законів) характер;
- акції повинні носити показовий, публічний характер з поясненням своїх намірів;
- ключовим моментом усіх акцій непокори є прагнення їх учасників витримати будь-які наслідки своїх дій на знак серйозності своїх намірів;
- практика громадянської непокори визнає як активне порушення закону або правопорядку, так і пасивне ігнорування його вимог;
- підставою для громадянської непокори є переконання, що той чи інший закон, або дія влади є аморальною, несправедливою;
- акції громадянської непокори можуть бути організовані як однією особою, так і групою однодумців, а також іншою спільнотою або союзом спільнот.

Завдання акцій громадянської непокори можуть бути різні: від проведення конкретних реформ, задоволення конкретних вимог громадян до повалення діючого уряду або навіть політичного ладу. Генрі Торо на тему мети громадянської непокори висловився так: «Якщо говорити конкретно і як громадянин, а не як ті, хто заперечує будь-який уряд, я вимагаю не скасування уряду негайно, але його негайного покращення. Нехай кожен оголосить, який уряд він готовий поважати, і це вже буде кроком до такого уряду» [11]. Утім головною метою таких акцій завжди є одне – привернення уваги влади і громадськості до певної проблеми у ненасильницькій спосіб.

Існують певні політичні умови, за яких можливою є така форма політичної участі. Наприклад, Джон Ролз вважає, що громадянська непокора можлива лише в умовах тієї соціальної моделі, яку прийнято називати відкритим суспільством (Карл Поппер). Саме Ролз

дав філософське-політичне обґрунтування громадянської непокори в рамках теорії конституційної демократії. Він розглядав громадянську непокору як одну з форм демократичної опозиції публічній волі [1]. Крім того, навряд чи громадянська непокора може бути можливою в державі з недемократичним типом політичного режиму. Тобто навіть якщо громадська акція в державі з авторитарно-тоталітарним режимом має ознаки непокори, своєї мети вона напевно не досягає – учасників такої акції чекає не задоволення їх вимог, а нещадна розправа. Марек Новіцькі вважає, що для успіху акцій непокори головною умовою є проведення їх у правовій державі [7]. Звісно, головною ознакою акції громадянської непокори лишається невикористання сили для досягнення мети. Також в сучасності однією з ознак (хоча й необов'язковою умовою) акцій громадянської непокори є масовість подібних заходів. Це відповідає суті громадянської непокори – публічна демонстрація волі певної кількості громадян, що не згодна з волею більшості.

Методи, до яких вдаються учасники акцій непокори, як було вже вище зазначено, відрізняються передусім незастосуванням сили. Це різноманітна тактика колективних дій – масові мітинги, страйки, бойкоти, перешкоджання здійснювати повноваження представникам органів влади, відмова від співробітництва, несплата податків, масова відмова користуватись державним транспортом, відвідувати громадські заклади та інше.

Як приклад, наведено кілька прикладів застосування методів ненасильницької боротьби під час акцій проти режиму Слободана Мілошевіча в колишній Югославії: марші повз будівлі влади і будівлі проурядових ЗМІ; походи на Белград з відповідною агітацією по дорозі; студентські страйки за участю також викладачів і учнів старших класів гімназій; публічні виступи, наприклад, під час антрактів в театрах; гамір на вулицях і дорогах; гасла, спрямовані проти влади; світлові сигнали на знак підтримки опозиції; конфетті; прапори; пародії; ляльки президента Мілошевича та його дружини; конструктивні акції, спрямовані на прибирання місць, засмічених демонстрантами політичних опонентів; заяви професійних організацій; ігнорування державних новин; блокування телефонних ліній; акції на проїжджих частинах і пішохідних зонах; свята; похорони; масовий одночасний вигул псів; умисні корки на дорогах; розважальна програма для військових і поліції; активна неполітична участь студентів, зокрема руху «Опір»; участь представників церкви [14].

Як можна зазначити, не всі методи, незважаючи на незастосування сили, є такими вже й нешкідливими. Головне – це привернути увагу до себе увагу, а найкраще увага звертається на те, що заважає, створює незручності, загрожує втратою часу, коштів, престижу. На цей розраховують організатори акцій непокори – створити проблеми уряду, після чого і представники влади, і пересічні люди мусять замислитись над тим, на що досі не звертали уваги і почнуть якимось чином реагувати. Наприклад, 1 грудня 1955 року чорношкіра американка Роза Парк відмовилась поступатись місцем білому американцю в громадському автобусі. Суд наклав на неї покарання у вигляді сплати штрафу 14 доларів. Під час проповіді пастор Кінг закликав чорношкірих американців відмовитись від користування громадським транспортом. 381 день вони ходили пішки і перемогли [5].

Вище йшлося про те, що громадянська непокора перетинається з іншими явищами з політичного життя соціуму, наприклад, таким атрибутом демократичного суспільства як громадянські права і свободи. У європейських національних правових системах право на розумність закону визначено як одне з громадянських прав. П'ята поправка до Конституції США вимагає справедливості закону, що органічно пов'язано з вимогою його розумності. Поправка перша встановлює, що Конгрес не повинен видавати законів, що обмежують право народу мирно збиратися і звертатися до Уряду з петиціями про припинення зловживань [9]. Відповідно, народ має право не коритися несправедливим законам, це не суперечить його громадянським правам, які гарантовані Верховним Законом – Конституцією. Це вирішує тривалу суперечку щодо обґрунтованості необхідності в демократичному, правовому суспільстві вдаватися до такої форми протесту як свідоме невиконання встановлених законів або невідкорення аморального уряду та іншим органам влади, тобто громадянської

непокори. На підтримку тези про вищість закону морального над юридичним виступають багато відомих в світі політологів. Наприклад, Рональд Дворкін і Джон Ролз, які стоять на позиції вищості морального права індивіда, хоча з юридичної точки зору поведінці непокори виправдання немає [12]. Еріх Фром досліджуючи психологічні основи явища громадянської непокори відзначив високу духовно-творчу силу нескорення як виходу людина за межі авторитарного правила системи [16].

Практика громадянської непокори визнає як активне порушення закону, так і пасивне його ігнорування, як здійснення протизаконних дій, так і невідкорення загальноприйнятими нормам. Як підтвердження, можна навести слова Генрі Торо: «Я вважаю, що ми маємо бути насамперед людьми, а вже потім підданим уряду. Бажано виховувати не стільки повагу до закону, скільки повагу до справедливості» [11]. Свої слова він підкріплює прикладом несправедливого ставлення з боку офіційної влади до таких історичних постатей як Христо, Коперник, Мартін Лютер, Джордж Вашингтон і Бенджамін Франклін. На думку Торо, застосування громадянської непокори зможе гарантувати подібні прикрі історичні помилки.

В цьому контексті постає також інше питання – де розумна межа застосування громадянської непокори? Якщо складеться така ситуація, коли непокора набуде характеру масового беззаконня і повага до демократичних процедур буде підірвана, а суспільство стоятиме на межі анархії? Таке питання постає в зв'язку з тим, що акції громадянської непокори можуть стати провісниками руху тотального опору режимові і перерости у насильницькі форми боротьби з ними. Загально прийнято вважати, що в умовах диктатури, окупаційного режиму такий супротив є виправданим морально, але якщо він має місце в рамках системи, що поважає і захищає права громадян, тоді це досить суперечливе питання, яке вирішувати треба вже за конкретної історичної ситуації.

Ще одним поняттям, яке корелює певним чином з громадянською непокорою, є толерантність (від лат., *tolerantia* – терпіння). Це обачне рішення не забороняти, не обмежувати і не оспорювати поведінку, яку хтось не схвалює, навіть якщо є потрібна для цього влада, сила, авторитет. Межа політичної толерантності знаходиться там, де шкода від неї починає перевищувати користь. Політична толерантність – ознака демократичної, мудрої, сильної держави.

Давня і нова історія знає багато випадків, коли люди страждали через свої політичні, релігійні, культурні переконання. Багато хто з таких осіб залишився невідомим, імена багатьох навпаки стали легендою. Перші християне страждали через свої переконання і здійснили чимало актів громадянської непокори, прагнучи примусити сучасне їм суспільство з їхніми переконаннями. Але все ж таки сучасна нам теорія громадянської непокори починається з прикладу американця Генрі Торо, який жив у XIX сторіччі. 1846 року він був заарештований за відмову платити виборчий податок на тій підставі, що держава, на його думку, підтримувала інститут рабства, сучасна йому виборча система видавалася неефективною, через те, що переможці виборчої кампанії рахувалися лише з думкою законослухняної більшості добропорядних громадян. Акція Торо не мала якихось особливих практичних наслідків окрім написання ним есе «Про обов'язок громадянської непокори» (1849), де він писав: «Я ні на мить не можу визнати своїм урядом організацію, яка править рабами...Єдиний обов'язок, який я можу визнати, полягає в тому, щоби весь час чинити так, як я вважаю за потрібне» [11].

Приклад Генрі Торо став духовним взірцем для інших суспільних, політичних і культурних діячів. Російський письменник-гуманіст Лев Толстой закликав людей усвідомити власну участь у суспільному злі і в ненасильницький спосіб відмовити державі у підтримці. Рух суффражисток у Великобританії початку XX сторіччя використав громадянську непокору у боротьбі за виборче право жінок. Найяскравішим прикладом ненасильницької боротьби є діяльність індійського юриста Мохандаса Ганді. Завдяки цій людині ідеологія і практика громадянської непокори набула масового характеру. «Ненасильство – зброя сильних. У слабких це з легкістю може бути лицемірством», - писав він [3]. Він доводив, що за

допомогою акцій громадянської непокори можна вирішити соціальні проблеми, достукатись до сумління людей, підняти рівень національної самосвідомості, сконцентруватись на вирішенні конкретних проблем в межах широкої політичної боротьби. Між іншим, Ганді переконував, що до акцій непокори слід вдаватися лише після того, як докладено всіх зусиль, щоб переконати або попросити, але всі вони виявилися безрезультатними.

Ідеї Ганді знайшли відгук в Африці (Гана, Кенія, ПАР, кінець 1940-х років), де політики нового покоління виступали з ідеями громадянської непокори для захисту прав мирного населення колоній, а також в США 1950-60-ті роки (рух за громадянські права на чолі з Мартіном Лютером Кінгом) під час боротьби проти расової сегрегації і дискримінації. 1965 року американські індіанці почали проводити акції громадянської непокори у формі демонстративного рибальства в забороненій зоні, відстоюючи тим самим своє давнє право на це заняття. В таких заходах, що тривали понад рік, взяло участь більше 56 племен. Також серед прикладів застосування громадянської непокори слід згадати події 1985 року у Судані, коли протестанти домоглися відставки президента Джафара аль-Німейрі; події червня 1989 року в Пекіні на площі Тяньаньмін, але весь світ пам'ятатиме, як владою були жорстоко подавлені вимоги студентів щодо демократизації країни.

Але не завжди акції громадянської непокори мають суто політичний характер. Досить поширеною практикою є також організація акцій непокори з метою привернути увагу до певної соціального питання або проблеми у політиці місцевого самоврядування. Наприклад, 1990 року громадська група «Американські інваліди за доступний громадський транспорт» організувала акцію, учасники якої в інвалідних візках забралися сходами Капітолію. 26 липня 1990 року Конгрес прийняв закон, що гарантував інвалідам зручний вхід і вихід з громадського транспорту, а також будівель [13]. Це стало гарним прикладом для урядів європейських країн. Також до акцій громадянської непокори можна віднести свіжі приклади з України, коли мешканці певної вулиці, двору, будинку, гуртуються і перешкоджають будівельникам або власникам землі будувати нові споруди на їхньому подвір'ї за рахунок дитячих майданчиків і зелених насаджень. Теж сюди можна віднести екологічні акції. Наприклад, з перешкоджання захороненню ядерних відходів у певному місці. На жаль, не завжди такі акції закінчуються мирним вирішенням проблеми.

В контексті даної статті неможливо оминати тему так званих «кольорових революцій». Методи громадянської непокори широко використовуються організаторами таких подій в пострадянських країнах і подекуди це призвело до зміни урядів в цих державах. І тут постає питання – чи насправді події «кольорових революцій» є виразом громадської волі і перемогою справедливості, чи тут не обійшлося без маніпулювання громадською свідомістю, гри на емоціях і настроях пересічних громадян з метою приведення до влади певної політичної сили за будь-яку ціну? З одного боку, ненасильницьке порушення законів, що здійснюється в ім'я демократичних цінностей, слугує укріпленню суспільства, є мірою дозрілості суспільства. З іншого боку, маніпулювання масовою свідомістю є досить небезпечною для демократії річчю – виходить, багатотисячні, тривалі акції громадянської непокори під антикорупційними та радикально-демократичними лозунгами можуть бути всього лише інструментом боротьби політичних технологів за перемогу в політичних перегонках їхніх грошовитих клієнтів, а думки, переконання і настрої великої кількості пересічних громадян насправді нічого не значать самі по собі. Тут ключовою є ідея народного суверенітету і поняття громадянської чесноти Ж.Ж. Руссо, де народ, який свідомо вийшов на вулицю, протиставляється масі, якою маніпулює режим. Ставка робиться на пріоритет закону морального над конкретним законом будь-якої держави, що дає право давати відсіч порушенням прав людина і громадянина. Але метою всіх кольорових революцій було повергнення політичних опонентів, що вже суперечить сенсу громадянської непокори, який полягає не в досягненні перемоги на супротивником, а в подоланні несправедливості як у свідомості людей, так і у діяльності.

Так чи інакше, «кольорові революції» змінили хід історії саме завдяки широкомасштабним, добре організованим акціям громадянської непокори. Громадянська непокора може бути дуже ефективною зброєю впливу. Згадаймо, саме завдяки багаторічній, ненасильницькій боротьбі індійців під керівництвом Мохатми Ганді, Великобританії довелося надати Індії незалежність. Це означало, по суті, крах не лише найбільшої імперії – Британської, але й усєї колоніальної системи взагалі.

Зріле громадянське суспільство неможливе без адекватного сприйняття такого явища як громадянська непокора. Акції непокори кидають виклик соціальним цінностям, законам і політиці держави. Те, в який спосіб, влада реагує та такі виклики, власне і є характеристикою громадянського суспільства. Таким чином, громадянська непокора є показником можливості плюралізму в конкретному суспільстві. Також акції непокори сприяють втіленню в політичних процесах вимог моралі, зменшенню латентної взаємодії політичних гравців у процесі прийняття публічно важливих рішень. Громадянська непокора може стати попередженням політичній еліті, коли її непопулярна політика загрожує інтересам великої кількості людей.

Функціонування демократичних інститутів значним чином залежить від типу пануючої політичної культури в конкретному суспільстві. Безсумнівно, що громадянська непокора є елементом політичної культури суспільства. Якщо звернутися до відомої типології політичної культури Габріеля Алмонда і Сіднея Верби, то напевно, явище громадянської непокори найкраще пасує до типу політичної культури участі, а також частково до піддансько-учасницького і патріархально-учасницького типів [15]. Тобто в межах цих типів, а також громадянської політичної культури, взагалі можливе існування такого явища як громадянська непокора. Нагадаємо, політична культура участі – (Participat Culture) характеризується сильною орієнтацією на існуючу політичну систему і на активну участь в політичному житті суспільства. Носії такої культури є слухняними щодо влади і шанують її. Натомість вони очікують і потребують від влади відкритості на вимоги громадян, реакції на їхні потреби, прагнення, скарги. До влади вони ставляться не тільки з необхідністю виконувати всі її рішення і вимоги, але й з бажанням своєї участі в процесах прийняття й виконання цих рішень. Піддансько-учасницький тип політичної культури частково знаходиться під впливом того, як парафіяльна культура перетворюється на підданську. Тут істотна частина населення набуває орієнтації участі в той час, коли більшість громадян залишається орієнтована на авторитарні правлячі структури і має набір пасивних самоорієнтацій. Прикладом можуть бути Франція, Німеччина, Італія в XIX і на початку XX ст. Це класичний приклад структурної нестабільності зі зміною авторитарних і демократичних урядів. Патріархально-учасницький тип політичної культури властивий розвитку багатьох новоутворених держав. Більшість таких держав має домінуючий тип парафіяльної політичної культури, але зазвичай нові структурні норми, що впроваджуються, належать до типу культури участі.

Цілком справедливо стверджувати, що логічним підсумком акцій громадянської непокори буде ситуація коли держава і закон підуть на поступки справедливій моральній вимозі, якщо за цим стоять маси людей, що свідомо наполягають на її виконанні. Головний сенс демократії – державні діячі слугують народові, а не навпаки. Тобто явище громадянської непокори має цілком позитивний сенс для розвитку і стабільності політичної системи, звісно, за умови якщо воно не використовується представниками політичних сил як засіб маніпулювання свідомістю громадян і якщо акції не набувають характеру масового беззаконня, що безпосередньо загрожує безпеці інших громадян і цілісності держави.

У підсумку можна зазначити, що тема концепту громадянської непокори є досить перспективною з точки зору розвитку громадянського суспільства. Мається на увазі всебічне вивчення аспектів цього явища, зокрема, в межах суспільних курсів в шкільній програмі і програма вищих навчальних закладів, як це зробив вчитель з Чернігова Сергій Буров [3].

Література:

1. Аперсян Р.Г. Гражданское неповиновение. // Этика: Энциклопедический словарь. М.: Гардарики, 2001. – С. 93-94.
2. Аперсян Р.Г. Гражданское неповиновение – в политической теории и социальной практике (Джон Ролз и Мохандас Ганди). // Насилие и ненасилие: Философия, политика, этика. Материалы международной электронной конференции... auditorium.ru / Под ред. Р.Г.Аперсяна. М.: МИОС, 2003. С. 54-70.
3. Буров Сергій. Особа і місцева громада. Проект факультативного курсу для 9-го класу <http://www.khpg.org/index.php?id=1070822920>
4. Дворкін Рональд. Серйозний погляд на права / Пер. з англ. – К.: Основи, 2001. – 519 с.
5. Ковтун С. Рассуждения о гражданском неповиновении. Часть 1 <http://h.ua/story/23363/>
6. Мальцев Г. В. Существует ли долг гражданского неповиновения? http://ni-journal.ru/archive/2005/n2_05/ubilmysl2_05/maltsev2_05/
7. Новицькі Марек. Фрагмент лекції «Правова держава» [в:] Сергій Буров. Особа і місцева громада. Проект факультативного курсу для 9-го класу <http://www.khpg.org/index.php?id=1070822920>
8. Опыт ненасилия в XX в.: Социально-этические очерки. М.: Аслан, 1996.
9. Політологічний енциклопедичний словник / За ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна. – К.: Генеза, 1997. - С. 83-84.
10. Ролз, Джон. Теорія справедливості / Пер. з англ.. – К: Вид-во Соломії Павличко „Основи”, 2001. – 822 с.
11. Торо Г.Д. О долге гражданского неповиновения // Торо Г.Д. Уолден, или жизнь в лесу. – М.: Наука, 1978 <http://www.philosophy.ru/library/vopros/Thoreau.html>.
12. Тур М. Демократична легітимність і громадянська непокоря: теоретичні контури http://www.democracy.kiev.ua/publications/collection/conference_2006/section_9/Tur.pdf.
13. [Философский энциклопедический словарь http://www.krugosvet.ru/articles/129/1012987/1012987a1.htm](http://www.krugosvet.ru/articles/129/1012987/1012987a1.htm).
14. Югославия, опыт борьбы без применения силы (27 конкретных приемов) http://www.zasvobodu.net/activity_yugoslavia1321.html.
15. Almond Gabriel A., Verba Sidney, The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations, Princeton, 1963. P. 12-26.
16. Fromm E. On Disobedience and Other Essays. Harper & Row Publisher, 1981; Fromm E. Disobedience as Psychological and Moral Problem // Morality and the Law. Ed. by Baird R. and Rosenbaum S. Buffalo, N.Y., 1988. P.93-99.

Карнаух А.А.,
кандидат політичних наук,
старший викладач
кафедри політичних наук
НПУ імені М.П. Драгоманова

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН У ВИЩІЙ ШКОЛІ НА ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

До найактуальніших проблем відродження і розвитку української культури належить питання формування політичної культури студентської молоді, передусім через політичну освіту.

Саме освіта є вагомим інструментом ефективного розвитку країни, важливою основою фахового, політичного рівня та процесу духовного формування молоді людини, її світогляду; одним із найвпливовіших серед внутрішніх та зовнішніх факторів формування політичної культури громадян України. На даному етапі суспільно-політичного розвитку суспільства формується висококонкурентний освітній ринок, освіта стає способом просування країни на світовому ринку праці.

Дослідженню зазначеної проблеми надається дедалі більше уваги, зокрема вона висвітлюється в працях В.П. Андрущенко, О.В. Бабкіної, В.Д. Бабкіна, І.М. Варзара, В.П. Горбатенка, М.І. Михальченка, Ф.М. Рудича, С.Г. Рябова, Ю.С. Шемшученка та інших.

Зусиллями викладачів, науковців створюються навчальні підручники, посібники, хрестоматії, словники, активізується робота з підготовки кадрів вищої кваліфікації. Водночас є недоліки і труднощі в організації, зокрема, політичної освіти. Ці недоліки негативно впливають на якість викладання і вивчення політології у вузах, на формування політичної культури студентської молоді. Все це гальмує відродження і розбудову національної системи освіти, формування творчої особистості, забезпечення пріоритетності людини, відтворення культури і духовності, виведення освіти України на рівень розвинутих країн світу.

У вищому навчальному закладі не тільки відбувається професійне становлення особистості, але й формується громадянин, повноцінний суб'єкт суспільно-політичного життя, майбутній лідер, політик, громадський діяч.

Слід також зазначити, що освіта без виховання не здатна сформувати повноцінного професіонала й громадянина. Виховання загалом посідає важливе місце у системі соціальних зв'язків і впливів на індивіда, є засобом соціалізації людини. В педагогічній літературі виховання трактується як свідомий соціальний вплив на індивіда з метою підготовки його до виконання тієї чи іншої суспільної ролі, формування у нього необхідних для цього якостей.

Саме цикл соціально-гуманітарних дисциплін у вищому навчальному закладі тією чи іншою мірою реалізує завдання формування системи політичних знань студентів. Значний вплив на формування політичної культури студентів мають такі навчальні дисципліни, як філософія, політологія, соціологія, історія України, правознавство, політична психологія, конфліктологія та ін.

Кожна з названих дисциплін має своє окреме конкретне місце і завдання в системі політичної освіти і виховання у вузі. Але ефективність політичного виховання буде досягнута лише за умови взаємодії, взаємовпливу, взаємопов'язаності знань про політику, які молодь отримує у вузі.

Курс філософії вводить студентів у коло проблем філософії людини, знайомить з історією і сучасними досягненнями теоретичного мислення в пізнанні закономірностей

людського існування й діяльності. Філософські знання, накопичені в цій галузі, складають фундамент існуючих політичних теорій і вчень сучасності.

Головне завдання вивчення філософії – зробити спробу вступити в поле мислення, зрозуміти об'єктивні та суб'єктивно-людські підстави і внутрішню необхідність вироблених в історії форм і напрямів філософствування. Проте філософію не можна вивчати, акцентуючи увагу лише на змісті тієї чи іншої філософської концепції. Філософські концепції – продукт філософії. Філософія – це активність, діяльність для створення цього продукту. Саме цю діяльність, цю активність і варто засвоювати [4, с.12].

Однією з основних галузей філософії, яка досліджує фундаментальні проблеми політики, її найглибші засади і різні прояви, їх причини і наслідки, прагне виявити та пояснити їх взаємозв'язки та зв'язки з іншими суспільними явищами і процесами, є філософія політики [5, с.691], завданням якої є вивчення сутності, поняття, цінності та значення політики, її ролі в житті людини і суспільства, нації і держави, у долі народів і людства загалом [6, с.738]. Потреби політичного життя сучасного українського суспільства та інтереси України як держави вимагають існування філософії політики як окремої та специфічної сфери філософської рефлексії. Треба зазначити, що у цьому напрямі вже зроблено деякі кроки. Так роботи В.С.Пазенка та М.І.Михальченко свідчать, що процес інституювання політичної філософії в Україні вже розпочався.

Безумовно, питання про викладання філософії політики у вузах варто чітко обґрунтувати. Слід зазначити, що вивчення філософії політики мало би бути обов'язковим для елітних вищих навчальних закладів, які готують управлінські кадри вищого рівня. Політичну філософію могли б викладати на факультетах права, філософії та майбутнім фахівцям з політології.

Методика викладання політичної філософії також повинна відрізнитися від традиційної, тобто політичну філософію не можна викладати лише як частину, наприклад, історії філософії або історії політичних вчень. Особливу увагу слід приділити макроетичним основам теорій політичної філософії, механізму побудови її концептуального поля.

Уведення до вузівських програм таких визнаних у світі гуманітарних дисциплін, як політологія і соціологія свого часу стало досягненням процесу демократизації вищої школи.

Вища школа має широке поле діяльності для політичної освіти, найбільш поширеною нині і українських вузах дисципліною з політичної освіти є курс політології. І сьогодні вже важко уявити собі вищу освіту без органічно вплетеної в неї політології (основ політичної науки), бо без неї неможливе формування у студентів належного рівня політичної культури, норм консенсусних відносин у складних умовах трансформаційних змін. Основне завдання політичної освіти у вищій школі – подолати поверхове й інколи негативне ставлення до проблем політики.

Формування політичних, економічних і соціальних структур демократичної держави можливе лише за умови, що молодий спеціаліст не тільки буде мати знання, які розкривають економічні, правові та інші сторони сучасних альтернативних суспільств, а й перетвориться з об'єкта в активного суб'єкта політичних відносин.

Якщо йдеться про сучасних студентів - майбутній інтелектуальний потенціал нації, то роль політичної теорії у формуванні цих орієнтацій безперечна. Теоретичні політичні знання сприяють формуванню певної політичної позиції студента - емоційного ставлення до політичних явищ та процесів, переконання щодо певних політичних явищ, системи політичних цінностей, схильності до політичної діяльності. Лекційний матеріал дає можливість молоді орієнтуватись як в теоретичних, так і в практичних політичних проблемах, а семінарські заняття сприяють формуванню навичок наукового аналізу. Важливо перед викладом кожної теми чітко формулювати навчальні цілі, бо кожна тема несе інформацію про політичну практику в певній галузі. Повинні використовуватись цифри, таблиці, схеми, в яких розкривається специфіка тих чи інших процесів і явищ.

Загальновідомо, що матеріал, який сприймається з цікавістю, засвоюється легше і запам'ятовується надовго. Тому основним завданням політичної освіти є викликати інтерес до вивчення курсу політології, подолати поверхневе й інколи негативне ставлення до проблем політики. Саме викладання політології повинно бути спрямоване на формування у студентства поваги до демократії, на виховання політичної толерантності, готовності до компромісу та партнерства, прагнення до консенсусу. Ці риси якраз і характеризують демократичну політичну культуру, яку в майбутньому хотілося б бачити у студентів. Політична освіта повинна сприяти тому, щоб індивід не був пасивним об'єктом щодо соціального середовища, а виявляв активність і відносну самостійність, був готовий до соціальних змін і засвоєння нових ідей [44].

Політичні теорії, які вивчаються у курсі політології є складним розгалуженням різних концепцій та узагальнень явищ політичного життя, які містять ідеї, гіпотези й теорії про завдання та основні характеристики уряду, держави й суспільства. Але для сучасного процесу політичного виховання таке трактування змісту політології недостатнє. Останнім часом роль політології у формуванні політичної культури громадян та суспільства в цілому набуває більш широкого звучання та актуальності. Йдеться про нове бачення політологічної науки, політологічного пізнання як політично-культурну передумову становлення єдності науково-політичних знань і конкретних форм їх руху [1, с.223]. В сучасному українському суспільстві політологія покликана виконувати не тільки просвітницькі функції, а й дати уявлення молоді про політичні можливості людей, допомогти їм правильно усвідомити існуючий суспільний і політичний стан, зрозуміти свою роль і місце в державі. Йдеться не про складання планів політичних дій, а про те, що політологія здатна вказати адекватні засоби для досягнення поставленої мети, виявити наслідки політичної діяльності.

Курс соціології у вищій школі займає в структурі політичного виховання студентів важливе місце. Вивчення соціології дає можливість студентам усвідомити своє місце в соціальній структурі суспільства та функції, які покладаються на цю групу.

Сучасна соціологія виконує притаманні лише цій науці функції в політичному вихованні студентської молоді. Це, з одного боку, інформування студентів про оцінки громадською думкою політичних процесів в державі, діяльність політичних інститутів та політичних лідерів, а з іншого боку – вивчення зацікавленості та участі студентів в політичному житті суспільства.

Курс історії України у вищому навчальному закладі посідає особливе місце в політичному вихованні студентської молоді і виконує ряд функцій в процесі формування політичної культури.

Викладання історії України у вищому навчальному закладі дає можливість вивчення студентами досвіду історичного минулого народу України, закономірностей політичних і соціально – детермінованих процесів, що відбувалися на її території, суті політичних вчень і формування української нації, проблем і перспектив розвитку української державності та особливостям історичного розвитку українських земель у складі різних державних утворень.

Вивчення курсу історії України допоможе студенту всебічно аналізувати історичні процеси, події, та факти, тлумачити їх, робити власні обґрунтовані висновки, висловлювати своє ставлення до історичних подій, державних діячів, а також брати активну участь в громадсько-політичному житті, мати чітку громадянську позицію.

Історичні знання важливі не лише самі по собі, а й тим, до яких переконань вони ведуть, наскільки ці знання сприяють політичному становленню особистості, формуванню її політичної культури .

Необхідними складовими політичного виховання у вузі є тісний зв'язок політичної культури і правової свідомості студентської молоді. Вивчаючи „Основи правознавства” студент дізнається коли і як з'явилося право, як створюються закони, як формувалася незалежна Українська держава, а головне, за якими законами вона живе нині. Відсутність зв'язку або випадання елементу правових знань призводить до формування в молоді

людини такого типу політичної культури, який не відповідає потребам суспільно-політичного розвитку сучасної України та не сприяє конструктивному саморозвитку й самоактуалізації особистості в політичній сфері [44].

Зміст правових знань, які отримують молоді люди у стінах вузу, не повністю відповідають вимогам політичного сьогодення. Поширеним явищем є недостатня зверненість курсів правових знань до вивчення прав людини.

Значний вплив на формування демократичної політичної культури майбутніх спеціалістів має вивчення Конституції України. Зрозуміло, що без знання Основного закону держави молода людина не реалізується як спеціаліст і громадянин. Тому актуальним є вивчення курсу Історії і теорії Української Конституції, який розглядає систему становлення та основні стадіальні основи українського конституційного процесу.

Важливість вивчення студентами таких дисциплін, як філософія, політологія, соціологія, історія України та основи правових знань для політичної освіти і виховання очевидні, хоча вимагають оновлення й модернізації. Знання основ психології особистості, які студенти отримують в процесі вивчення загальної психології, допомагають зрозуміти зміст потреб, інтересів, мотивів діяльності особистості, спроектувати їх на сферу політики. Але це проектування здійснюється самостійно, бо у змісті курсу загальної психології фактично відсутні проблеми психології політики.

Хоча на сьогодні в розвинених країнах склався самосійний науковий напрямок, що досліджує політико-психологічну проблематику та має назву „політична психологія”. Все ширше визнається розуміння політичної психології як однієї з найважливіших політологічних дисциплін, що вивчає „людський вимір” політики: особливості та стереотипи сприйняття політичних подій, засвоєння політичних цінностей, характерологічні ознаки й психологічні якості політичного лідера тощо; політична психологія діагностує й вирішує важливі проблеми політичного життя. Ознайомившись з найважливішими теоретичними, методологічними та прикладними аспектами політичної психології, що допоможе студентам краще зорієнтуватися в причинах та мотиваціях дій акторів політичного життя, політичної соціалізації та політичної культури [1, с.6].

Розглянувши вплив соціально-гуманітарних дисциплін у вищому навчальному закладі, маємо можливість сформулювати такі висновки. По-перше, основними напрямками реформування політичної освіти є рівень професійної підготовки викладачів, якість освітніх програм, методика навчання, навчальна література, технічні засоби навчання; на вчителів і викладачів покладається велика відповідальність навчити молодь виробити власну громадянську позицію, поважати культуру інших народів, а здобуті знання, які молодь отримала у ВНЗ істотно впливають на майбутні погляди і політичну поведінку особистості, а отже, і на функціонування політичної системи суспільства в цілому. По-друге, незважаючи на значення, яке надається ВНЗ у громадсько-політичному вихованні студентів, соціально-гуманітарні дисципліни мають низький статус. Кількість годин, відведених на їх викладання, як правило, дуже обмежена (одна чи дві години на тиждень). По-третє, фахівці стверджують, що в нашій державі система освіти слабо зорієнтована на формування у молоді демократичних цінностей, виховання громадянина демократичної держави. Серйозною перешкодою на шляху громадянської освіти й виховання є розрив між теоретичними знаннями і повсякденною соціальною практикою [7, с.111]. По-четверте, у викладанні соціально-гуманітарних дисциплін у ВНЗ слід наголошувати на розвитку критичного мислення та цінностей, а не на передачі знань, центральна роль має відводитися студентові, викладач перш за все повинен застосовувати активні методи навчання, які стимулюють творчість, самостійне та критичне мислення, ініціативу: дискусії, диспути, рольові ігри, круглі столи тощо. По-п'яте, дисципліни соціально-гуманітарного циклу мають прищепити студентам свободу висловлювання власних думок, без чого не може бути творчого вивчення предметів.

Література:

1. Політична психологія. Навчальний посібник / За редакцією С.О. Матвєєва. – Київ: ЦУЛ, 2003. – 216 с. – С.6-7.
2. Пірен М.І. Конфліктологія // Словник-довідник термінів з конфліктології. – К.- Чернівці, 1995. – С.134.
3. Соціально-гуманітарна освіта України та шляхи її розбудови / К.М.Левківський, О.М. Мовчан. - К.: Генеза, 1997. – 283 с.
4. Вступ до філософії: Історико-філософська пропедевтика: Підручник / За ред. Г.І. Волинки. – К.: Вища школа, 1999. – 624 с.
5. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В.П.Горбатенко; За ред. Ю.С.Шемшученка, В.Д.Бабкіна, В.П.Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – 736 с. – С.691.
6. Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М.Ф. головатого та О.В. Антонюка. – К.: МАУП, 2005. – 792 с. – С. 738.
7. Дмитренко М.А. Формування політичної культури суспільства в трансформаційний період: Монографія. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2006. – 192 с.

Козьма В.В.,

кандидат політичних наук,

старший викладач

кафедри політичних наук

НПУ імені М.П. Драгоманова

СТАБІЛІЗАЦІЙНА РОЛЬ СЕРЕДЬНОГО КЛАСУ В ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ СУСПІЛЬСТВА

Аналізуючи роль та значення середнього класу в сучасному суспільстві, переважна більшість дослідників сходяться в оцінках його стабілізуючої функції.

Поширеною є думка, що наявність середнього класу це певна гарантія стабільності даного суспільства і навпаки – його відсутність може бути показником потенційної напруги і, відповідно, таке суспільство більш вразливе. Соціальна нерівність, відсутність середнього класу, як правило, призводять до необхідності встановлення авторитарних режимів політичної влади, жорстких форм правління. Тоді як наявність сильного (економічно, та свідомого політично) середнього класу дає можливість проводити ліберальні та демократичні зміни суспільного життя країни.

Про стабілізуючу роль середнього класу написано багато в західній соціально-філософській та політологічній літературі. Проте, важливо зазначити, що не завжди обґрунтування такої ролі базувалося на об'єктивних засадах. Дослідники при цьому часто керувалися не пізнавальним інтересом, а виходили з певного ідеологічного замовлення. Однак, безумовно, стабілізуюча функція середнього класу має і свої об'єктивні причини.

Твердження про стабілізуючу функцію середнього класу вперше з'являються у працях класиків теорії соціальної стратифікації. Навіть К.Маркс, який ігнорував проблему середнього класу в принципі, мусив визнати, що останній складає основу влади пануючих соціальних класів [1]. Апогею ця думка досягає в 1950-х роках і не тільки в працях північноамериканської структурно-функціональної школи. На іншому боці Атлантики теорії

„нівельованого суспільства середнього класу”, „суспільства споживання”, „безкласового суспільства” набувають неабиякої популярності. Наприклад, на III Всесвітньому соціологічному конгресі представницькою групою соціологів, зокрема Т.Маршаллом, було заявлено про природну смерть класів в класичному розумінні та виникнення суспільства середнього класу. Для обґрунтування цієї теорії використовуються наступні аргументи:

- ліквідації принципів відмінностей, перш за все нерівності між людьми, сприяв процес набуття всіма членами сучасного суспільства рівного соціального статусу, загального громадянства та прав, які їм надаються;
- соціальний статус та, відповідно, подібна траєкторія життя, яка характерна для традиційних суспільств, змінюється тепер статусом який заснований на досягненнях, мобільність стає необмеженою, причому як „вверх” та і „вниз” по соціальній ієрархії;
- під дією процесів „відмирання держави”, „дифузії власності”, „децентралізації влади” в індустріальному суспільстві зникає панування людини над людиною;
- зміщення значної частини економічно активного населення в сектор послуг під дією науково-технічної революції та викликаних нею соціальних змін призвело, з одного боку, до зменшення кількості робітників, зайнятих в традиційних галузях промисловості, з іншого – до чисельного збільшення білих комірців та кваліфікованих робітників, яких тепер почали зараховувати до середніх верств (в залежності від методів підрахунку ця цифра може коливатися від 50 до 80 відсотків);
- сам факт заняття середнім класом серединної позиції в класовій ієрархії сприяє зняттю напруги між полярними соціальними групами (класами);
- економічний добробут середнього класу мало сприяє його включенню в соціальні рухи радикального толку;
- тому, для однієї частини середнього класу властиве індивідуальне відношення до політики, для іншої – підтримка центристських громадських рухів та політичних партій;
- відповідно, найбільш характерним терміном, який дозволяє визначити соціальну установку середнього класу, є категорія „консерватизм”.

Формування середнього класу на пряму пов’язано з нейтралізацією зростаючої соціальної нерівності, яка призводить до соціальних конфліктів в суспільстві та перешкоджає стабільному розвитку.

Які ж наслідки такого розширення суспільства та наявності великої кількості бідних людей?

Таке суспільство ніколи не буде відрізнятися стабільністю. В ньому будуть постійно знаходитися причини для соціальних конфліктів. Найбідніше населення навряд чи підтримає реформи які проводяться в країні, чи стане їхньою соціальною базою. Проте здійснити реформи без підтримки та масового залучення цієї верстви населення неможливо.

У зростанні соціальної поляризації можемо спостерігати ознаки соціальної, а потім і фізіологічної деградації основної маси населення. Найбідніші верстви знаходяться за межею фізіологічно допустимого мінімуму споживання. Для них доступними є тільки мінімальні речі для підтримання життєдіяльності. Вчені різних країн світу відмічають спільну закономірність: чим бідніше людина, тим вона економічно пасивніша. Щоб розпочати свою справу, необхідно мати стартовий капітал. Ті шляхи вирішення цього питання, які пропонуються нашою державою, для вирішення питання щодо створення приватного капіталу як основи формування середнього класу відчутних результатів не дали і дати не можуть.

У політичному відношенні такі люди піддаються легкому впливу різних радикальних сил які закликають до негайного вирішення всіх нагальних питань в суспільстві самими крайніми методами. Політичні орієнтири цієї верстви схильні до пошуку винних у своїх бідах та негараздах, неабиякого поширення набувають перерозподільні настрої, ідеалізування „сильної” руки, „царя-батюшки” тощо. Саме такі настрої у буремні роки

революції та громадянської війни в Україні в 17-20-х роках минулого століття майже повністю знищили прошарок середніх верств, перш за все власника землі. Остаточо цей процес був завершений страшним голодом 1932-33 років.

Невеликий прошарок середнього класу, який за роки незалежності України, покладаючись тільки на власні сили, зміг пробитися крізь товщу державного бетону, за різними підрахунками ця цифра коливається в межах 10-12% , як і на початку ХХ століття, знову стоїть на межі свого існування, хіба що чинники що спричинили цей процес дещо інші. Сьогодні він розмивається під дією світової фінансово-економічної кризи. Відсутність державної допомоги, високий податковий тиск, недоступність дешевого кредитування призводять до масового закриття або скорочення виробництва перш за все у малому та середньому бізнесі. Викликають певне здивування ті методи боротьби із наслідками фінансово-економічної кризи які пропонує український уряд. Це, зокрема: підвищення податкового тиску, збільшення акцизних зборів з усіх видів пального, етилового спирту, підвищення плати за торговий патент, митного збору і т.п. В свою чергу це викличе подорожчання транспортних послуг та зростання цін на всі види товарів та послуг. Подібна „антикризова програма” призведе до відчутного удару перш за все саме по середньому класу. Наслідком таких дій стане загострення і без того болючих питань соціального розшарування, збідніння та деградація масових верств населення. Знищивши під корінь паростки середнього класу, Україна може зіткнутися з вкрай небажаним для суспільства соціальним конфліктом, перерозподільними настроями, зростанням криміналітету тощо. Якщо колесо історії повертається, то в Україні воно попало в глибоку колію виїхати з якої можливо тільки об'єднавши спільні зусилля всієї нації і, що найголовніше, замінити „старий” двигун, але це тема іншої розмови.

Для забезпечення стійкого розвитку суспільства важливо визначення умов, за яких такий розвиток може бути можливим. Про подібні умови писав свого часу і П.Сорокін [2]. Він встановив, що стійкість суспільної системи залежить від двох основних параметрів: рівня життя більшості населення та ступеню диференціації прибутків. Чим нижче рівень життя і чим більша різниця між бідними та багатими, тим популярніші заклики до зміни влади та перерозподілу власності з відповідними практичними діями. Наявність розвиненого середнього класу в країні саме вказує на те, що основні параметри даного суспільства збалансовані та стійкі.

Стабілізуюча роль середнього класу проявляється в різних аспектах:

- в процесі зниження соціальної та іншої напруги в суспільстві;
- в діяльності представників даної верстви як акторів перетворень, що відбуваються в країні;
- в формуванні нової ідеології та суспільної психології, адаптованої до змінних умов економічного життя.

В свою чергу, кожне з розглянутих напрямлень багатоаспектне.

Що характеризує наявність значного середнього класу в суспільстві? Те, що більша частина населення має достатній рівень прибутку, що відповідно дозволяє їм мати високий рівень споживання, формує достойний спосіб життя (гарні житлові умови, якісне харчування, наявність побутової техніки, меблів, автомобіля, користування послугами платної медицини тощо). Крім того, розвинений середній клас свідчить і про те, що більшість населення володіє достатньо високим рівнем освіченості, який дозволяє за свою інтелектуальну працю отримувати високу заробітну плату. Якщо в суспільстві дійсно, переважна більшість людей належить до середнього класу, то це означає, що в цьому суспільстві їм забезпечується достойний рівень та якість життя, а люди задоволені тими умовами, які існують в даному соціумі. Все це призводить до стабільності цього суспільства та одночасно створює передумови для його подальшого прогресивного розвитку.

Люди середнього класу при подібній стабільності прагнуть не тільки зберегти свій статус-кво, але і створити в самому суспільстві систему гарантій, які здатні виключити негативні перепади в суспільному розвитку.

На жаль, український середній клас не володіє в повній мірі всіма розвиненими характеристиками середнього класу в західному розумінні. В силу своєї відносної небагаточисельності, нестійкості він ще не може виступати в повній мірі соціальним стабілізатором. Більше того, саме суспільство ще не створило умов, які могли б привести до стабільного зростання середнього класу. Сьогодні йому самому доводиться боротися з державно-бюрократичним апаратом, щоб створити подібні умови. А внаслідок останньої світової фінансово-економічної кризи і взагалі мова йде про можливість існування цієї верстви в нашій країні. Разом з тим, як показує досвід розвинених країн, в середньому класі, насправді є потенціал, який може привести до стабільності та стійкого розвитку суспільного життя.

Так, говорячи про значимість середнього класу в процесі зниження соціальної напруги в суспільстві, можна відмітити вагому роль середнього класу при вирішенні проблеми з безробіттям, тобто у справі забезпечення зайнятості населення. Мова йде, перш за все, про створення робочих місць в малому та середньому бізнесі, про забезпечення відповідних прибутків тих, хто зайнятий в цьому бізнесі.

Крім того, малий та середній бізнес впливають на вторинну зайнятість населення. Вторинна зайнятість в умовах трансформування економіки розглядається як один з головних засобів адаптації людей до існуючої ситуації в країні.

Стабілізуюча функція середнього класу проявляється і в формуванні та транслюванні певних ціннісних орієнтацій, системи світосприйняття, в тому числі і погляди на політичний устрій суспільства. Так, ідеалом у сфері економічного розвитку країни для більшості представників середнього класу виступає економіка, в основі якої лежить розвиток приватної власності з елементами державного регулювання. У політичній сфері – це, перш за все, гарантія прав та свобод, недоторканість приватної власності, цінності демократії та відкритого суспільства тощо.

Прагнення зберегти свій соціальний статус, матеріальне становище змушують представників середнього класу бути досить обережними в оцінках нинішньої соціально-економічної ситуації в країні в цілому і підтримувати ті політичні сили, програми яких направлені на зміцнення стабільності в суспільстві.

Середній клас, не виробивши власної ідеології, є політично та ідеологічно нейтральним. У всіх його прошарках більшість складають ті, хто взагалі себе ідеологічно не ідентифікує з жодною політичною течією. Політологи говорять про низьку політичну активність середнього класу. Численні соціологічні дослідження підтверджують дані про те, що українському середньому класу притаманна глибока політична та соціальна пасивність.

В будь-якому розвиненому суспільстві середній клас, визначаючи свій політичний вибір, багато в чому впливає на політичні орієнтири всього суспільства. Він виступає в якості ретранслятора базових ціннісних установок, моделей поведінки, ідейно-політичних та електоральних орієнтацій тощо. Середній клас транслює зразки поведінки, які зумовлюють стійкість суспільства, стабільність його функціонування.

Світоглядні орієнтири середнього класу в цьому сенсі протистоять субкультурі бідності, з її підвищеною агресивністю та озлобленістю, культом сили та рівності, звинуваченнями інших у власних бідах, специфічному розумінні успіху в житті тощо. Культура середнього класу виступає з інших позицій, вона направлена на закріплення власного успіху, пропагує культ опори на власні сили, власну активність.

Стабільність в суспільстві передбачає також існування вертикальної мобільності між різними соціальними верствами. Проте, процес модернізації українського суспільства не супроводжується збільшенням соціальної мобільності. „Закритість” вищих соціальних груп відбувається незалежно від проведення реформ в економіці. Продовжує зростати прірва не

тільки між нижчою та вищою верствою суспільства а й між середніми та вищими верствами. Перехід з середньої верстви до вищої стає практично неможливим.

В своєму нинішньому стані середні верстви України не можуть виступати в якості соціального стабілізатора суспільства та носія суспільного прогресу. Для цього їм не вистачає економічної незалежності, високого достатку та стимулюючих інституціональних умов ділової та творчої діяльності.

В Україні склалася ситуація коли, „старі” верстви середнього класу, які не змогли вписатися в реалії новоствореної економіки, опинилися, саме за економічними показниками, виключеними із середнього класу ринкового типу. Хоча за рівним освіти, професійними ознаками вони при сприятливому економічному розвитку могли б ввійти до складу середнього класу даного типу. За своїм економічним станом ці верстви належать до нижчого класу, а по способу життя та культурі – до середнього. А це означає, що у середнього класу в Україні є величезний потенціал, який складається із тих верств, які раніше відносились до середнього класу неринкового типу.

Таким чином, з одного боку, наявність розвиненого в значній кількості середнього класу свідчить про стабільність того суспільства, в якому він існує. З іншого боку, саме існування та функціонування середнього класу створює подібну стабільність в суспільстві, а саме:

- за наявності великої кількості людей, які належать до даного класу, володіють достатнім рівнем прибутку, що забезпечує їм достойний рівень життя і які прагнуть зберегти та примножити встановлений статус-кво;
- за високого освітнього рівня, що дозволяє пов'язувати із середнім класом модернізаційні ефекти суспільного життя;
- за ділової активності даних верств, чий бізнес передбачає бути акторами економічного та суспільного життя в цілому;
- за соціального потенціалу середніх верств (вплив на рівень зайнятості через малий та середній бізнес, рівень споживання та його якісні характеристики, освоєння тих сфер бізнесу, які не доступні або не вигідні великим фірмам, трансляція певних центристських ідей та ідеалів індивідуальної активності тощо);
- за особливого соціально-просторового положення середнього класу в соціальній структурі, що дозволяє йому бути соціальним буфером між нижчими та вищими верствами суспільства, знімати соціальну напругу, виступаючи каналом вертикальної мобільності.

До середнього класу входять, як правило ті, хто має економічну незалежність (володіє підприємством, фірмою, офісом, приватною практикою, своєю справою) або чітко виражену професійну орієнтацію (вчені, адвокати, середні менеджери тощо). Це саме ті функції, які суспільством не тільки високо цінуються, але і високо оплачуються.

Соціальна структура українського суспільства суттєво відрізняється від західних. Якщо там середні класи одночасно є носіями національної культури, організаторами соціального дискурсу верхів та низів, гарантами соціальної стабільності суспільств, то в Україні ці функції якщо і виконуються, то тільки частково, різними суб'єктами і тому малоефективні.

В нормальному ринковому суспільстві більшу частину прибутків повинен приносити середній клас (самий масовий платник податків). Відповідно, чим більший середній клас, тим більша податкова база. В соціально-економічному плані середні верстви виступають носіями тенденції стирання протиріч між змістом праці різних професій, міським та сільським способом життя. У сфері сімейних відносин середні верстви є провідником традиційних цінностей, поєднуючи їх з орієнтацією на рівність для чоловіків та жінок в освітніх, професійних та культурних відношеннях. В політичному плані для них характерним є незначне розшарування навколо центру політичного спектру, що робить їх оплотом стабільності, еволюційного характеру суспільного розвитку, створює сприятливі умови для формування та функціонування громадянського суспільства.

Тому, без перебільшення можна назвати середні верстви справжніми гарантами соціально-політичної стабільності в сучасному суспільстві – їх роль в цій якості була б особливо важливою для України.

Література:

1. Маркс К. Теории прибавочной стоимости (4-й том Капитала). Ч. II // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – Т. 26. – Ч. II. – С. 636.
2. Сорокин П. Голод и идеология общества. Квинтэссенция. – М., 1990.

Манелюк Ю.М.,
кандидат політичних наук,
старший викладач кафедри політології і соціології
Київського національного економічного університету
ім. Вадима Гетьмана

ПАНСЛАВІЗМ ЯК ЗАСАДНИЧА ІДЕЯ ФЕДЕРАЛІСТСЬКИХ КОНЦЕПЦІЙ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Проблема майбутнього державного поступу України була однією з центральних дискусійних тем вітчизняних дослідників кін. XIX – поч. XX ст. Ідейний спектр цього періоду був надзвичайно строкатим. Його особливістю було те, що розроблялися як імперські і федералістські, так і самостійницькі концепції державницького майбутнього України. Особливо популярною була федералістська ідея, що пов'язується передусім з іменами М. Драгоманова, І. Франка, М. Грушевського. Їхні концепції багато в чому базувалися на ідеалах панславізму, які активно розроблялися й пропагувалися ще на поч. XIX ст. Цьому посприяли національні рухи та поживлення активності усіх слов'ян. Поруч з ідеями політичного визволення слов'янських народів сильнішими ставали прагнення національного визволення, відродження національної культури, а також ідея об'єднання слов'ян, які мали багато спільних особливостей історичного розвитку. Цей загальнослов'янський рух дістав назву панславізм.

Метою представленої статті є аналіз сприйняття слов'янської ідеї на українському ґрунті у концепціях М. Драгоманова, І. Франка, Є. Чикаленка та М. Грушевського. Саме їхні праці становлять основу джерельної бази даного дослідження. Також, використано праці сучасних дослідників М. Копиленко і О. Копиленко, А. Круглашова, В. Лісового, О. Салтовського, О. Скакун та ін.

Найбільший внесок щодо ідеї майбутньої федерації слов'янських народів зробив М. Драгоманов. На відміну від своїх попередників, (кирило-мефодієвців, та зокрема М. Костомарова) ідею слов'янської єдності, причому “піднятої” вже на рівень єднання загальноєвропейського, “космополітичного”, М. Драгоманов намагався поставити на фундамент, обґрунтований з позицій сучасних йому європейських демократичних “визвольних” теорій.

Можна стверджувати, що концепція Драгоманова являє собою спробу віднайдення компромісу з метою подолання розбрату, пануючого поміж українством щодо бачення власного державницького майбутнього. Мислитель називав себе “космополітом”, засуджував національну нетерпимість і “національну самоспокусу”. Саме “європеїзм, або космополітизм, який не заперечує окремих національних варіацій загальних ідей і форм, є

краща основа для українських автономних стремлень і ... тепер усяка наукова, як і політична діяльність повинна бути заснована на інтернаціональному фундаменті” [1, с. 465 - 466].

Але “космополітизм” М. Драгоманова – це не зневага до всього вітчизняного, як і до чужого. В його розумінні ідея “космополітизму” означає відсутність націоналізму, прийняття рівності всіх народів, їх культури, мови, повага до національної гідності. Називаючи себе космополітом, він говорив не про “загальносвітову державу”, заради якої він повинен забути інтереси своєї батьківщини. Його мрією була федерація громад у межах областей України, котра входить у федерацію слов'янських народів і у федерацію народів світу, в яких жодна нація не буде поставлена вище іншої в політичному та соціально-культурному плані [2, с. 87].

Дослідник виходив з того, що існування і розвиток державності визначається не стільки нацією, скільки організацією господарського порядку. З цієї причини він не прагнув надати своїй нації державний характер шляхом її відділення від Росії. Оцінюючи досвід європейського державного будівництва, М. Драгоманов зазначав: “Огляд історії і теперішньої практики європейських народів показує, що автономія політична і національна можлива без державної відрубності. От через те, я не бачу ґрунту для державного сепаратизму українського, бачу повну можливість політичної і національної автономії української на ґрунті земської автономії” [1, с. 427].

Отже, М. Драгоманов відмовлявся серйозно розглядати перспективу цілковитої незалежності України, посилаючись на те, що політичного руху з такою програмою в Україні немає. Політична програма федералізму, яку він обстоював, ґрунтувалась передусім на раціоналістичному врахуванні реалій російського визвольного руху.

Мислитель чітко усвідомлював, що український рух має перспективу лише тоді, коли він не послаблятиме, а посилюватиме, як це не дивно, російську демократію. В принципі він розраховував на те, що неминуча демократизація Росії викличе всеросійську тенденцію до федералізації, і в цьому загальному потоці можливе безкровне досягнення суверенітету в рамках широкого державного союзу.

М. Драгоманов не мислив “автономії національної” без “політичної автономії”, без “політичної самостійності націй”. Він нерідко говорив про “політичну і національну автономію українську на ґрунті земської автономії” [3, с. 47]. На його думку, назріло питання про “національний автономізм” політичного характеру. Відрізняючи “автономізм політично-національний” від “етнографічно-національного”, він був пропагандистом першого, поставленого під контроль “космополітизму.” Він не виключав у майбутньому “самоврядування” України з виходом її на міжнародну арену, з наданням їй прав безпосередньо впливати на напрямок зовнішньої політики.

На думку М. Драгоманова, однією з засадничих ідей української державності має стати ідея поступу. Вчений стверджував, що на зміну багатонаціональним імперським країнам йдуть національні держави. Але прагматично аналізуючи тогочасну політичну ситуацію як серед українства Австро-Угорщини, так і на теренах Російської імперії, вчений дійшов висновку про те, що державницький світогляд в українській масовій свідомості відсутній. Отже, сценарій здобуття незалежності України наприкінці XIX – на поч. XX ст. дослідник вважав політичною утопією, наголошуючи на тому, що для цього конче необхідною є підтримка Європи.

На переконання вченого, українські соціалісти, підтримуючи ідею національного звільнення українців, не повинні орієнтуватися на націоналізм як на ідеологію. Дослідник відстоював ідею необхідності домінування загальнолюдських інтересів над національними: „Треба шукати всесвітньої правди, котра була б спільною всім національностям” [3, с. 469].

Таким чином, державницька теорія Драгоманова спирається на переконання вченого у незворотності поступального розвитку людства. До того ж, Драгоманов підкреслює: розглядати долю і державницькі перспективи української нації потрібно у нерозривному зв'язку зі світовою історією, орієнтуючись на політичну історію, сьогодення і майбутнє

Західної Європи. Як зазначає сучасний вітчизняний дослідник О.Салтовський: „... пропаганда необхідності політичної складової визвольних змагань українців, поєднання ідей національного і соціального визволення – все це визначає те місце, яке М.Драгоманов займає в історії української політичної думки, в процесах національного відродження, у вкоріненні у свідомість українського народу розуміння власного історичного призначення” [4, с. 239 - 240].

О.Салтовський, намагаючись подолати певні суб’єктивістські оцінки, ідеологічні нашарування, доводить, що Драгоманов „був сином свого часу”, „він прагнув ставити перед українським політичним рухом реальні завдання, ті, які могли бути реалізовані виходячи з наявних умов”. На думку дослідника, однобічною, занадто поляризованою є розуміння теоретичної спадщини Драгоманова як „антидержавницької”. Так, у своїй теорії вчений пропонував в майбутньому послабити державу за рахунок передачі більшої частини управлінських функцій від держави до органів громадського самоуправління, інституцій громадянського суспільства.

Але саме Драгоманов поставив питання про українців як про націю, що врешті-решт багато в чому сприяло формуванню української національної еліти на поч. ХХ ст. О.Шульгін оцінював ситуацію з впливом Драгоманова на подальший розвиток українського політичного мислення таким чином: „Драгоманова обвинувачують, що він був федераліст, не розуміючи того, що для реального політика другої половини ХІХ ст. це був максимум вимог... Зрозуміло, що він прагнув свободи в імперії, це була передумова поширення національної ідеї в масах. Як це не дивно для сучасної молоді, але самостійниками бути навчив нас якраз Драгоманов, а не Міхновський. ... З Драгоманова вийшли і Єфремов, і Грушевський, і Чикаленко, і Петлюра... Його іменем і його ідеями були перейняті і активні діячі кінця ХІХ віку” [4, с. 240 - 241]. Отже, є об’єктивні підстави класифікувати теорію Драгоманова як державницьку. А вплив цієї теорії на подальші пошуки ідеалу майбутньої Української держави важко переоцінити.

Саме М.Драгоманов став у ХІХ ст. тим вітчизняним вченим, який запропонував найбільш розроблену політичну версію панславистських ідеалів. Дослідник вважав, що, використовуючи надзвичайну популярність у середовищі слов’янських інтелектуалів ідеалів панславізму, проголошуючи принципову рівність і братерство усіх споріднених мовою та культурою народів, можна творити нові основи для майбутнього вільного єднання східних слов’ян. Особлива роль у цьому процесі, на думку М.Драгоманова, має належати українцям. Адже українці в Росії, галичани в Австрії можуть стати посередниками між Росією та західним слов’янством. „Виконання місії посередника між „єдиною” державною слов’янською нацією та недержавними слов’янськими народами Драгоманов оцінює вже не з огляду на інтереси Російської імперії, її цілості та державного розвитку, а з точки зору „української ідеї”, – зазначає А.Круглашов, оцінюючи специфіку тлумачення ідеалів панславізму М.Драгомановим [5, с. 262].

Певним поворотним пунктом в осмисленні М.Драгомановим ідей панславізму стає період 1870-х років, на який припадає розгортання боротьби слов’янських народів за незалежність на Балканах. Політичні реалії тогочасної Російської імперії викликали розчарування дослідника. Тому він закликає українство відійти від споконвічного інерційного споглядання, звільнитися від стереотипів, які вкорінилися у свідомості української інтелігенції, передусім подолати синдром провінційності. Результатом переосмислення ідеалів панславізму М.Драгомановим стала цілком прагматична ідея слов’янської взаємності: українці мають співпрацювати зі слов’янами не стільки внаслідок історичної або культурної близькості, скільки, виходячи з того, що саме слов’яни становлять більшість сусідніх з Україною народів, усвідомлення того, що від їх позитивного або негативного ставлення залежатиме успіх чи поразка в боротьбі за українську справу [5, с. 274 - 275].

Драгоманов відводить для українців поважне місце у творенні майбутнього всеслов'янського єднання, наголошуючи на необхідності формування розгалуженої мережі українсько-слов'янських зв'язків. Окреслюючи перспективи становлення у майбутньому Всеслов'янського Союзу, вчений підкреслює: „Українські ж справи так зчепляються з справами сусідніх людей навкруги, і в Росії, й в Австро-Угорщині: з московськими, білоруськими, польськими, словацькими, сербськими й всілякими іншими слав'янськими, – і не слав'янськими, що українському громадському чоловікові власне з того часу, як він стане українським, ніяк не можна не стати чоловіком дуже широких думок федеральних, навіть інтернаціональних. Звісно, що ближче всього для українського громадянина будуть справи сусідів його найріднішої породи й найподібнішої долі, – себто слав'ян” [6, с. 96].

Підтвердженням того, що ідеали панславізму посідали чільне місце у політичній теорії М. Драгоманова, є розроблений ним проект Всеслов'янського Союзу. Вчений пропонує створити „Всеслов'янське товариство”, метою якого має стати тісна співпраця українців з усіма подібними до них за становищем слов'янськими народами, адже лише така співпраця спроможна розірвати міцні ланцюги багатонаціональних імперій: „Таким чином ми підходимо до необхідності розробити широку федеральну програму, що була б незалежною ні від яких „історичних” переказів і державних претензій, програму, цілком гідну визвольних ідей новітнього часу і здатну насправді задовольнити інтереси усіх племен Східної Європи” [7, с. 105].

На початку 80-х років XIX ст. ідеали панславізму в теорії М. Драгоманова переживають наступну трансформацію: слов'янський федералістський проект змінюється на регіональний східноєвропейський. Подібну трансформацію засвідчує розвідка „Пропавший час. Українці під Московським царством”. Отже, можна дійти висновку, що наприкінці XIX ст. ідея панславізму у драгоманівському тлумаченні перетворилася на питання про необхідність віднайдення оптимального збалансування внутрішньополітичних і зовнішньополітичних завдань українського визвольного руху на раціональній, прагматичній основі, відмежувавшись від закликів „голосу крові”, „заповітів батьків” та інших морально-політичних виправдань і міфів.

Політико-правові дослідження М. Драгоманова, залишаються актуальними і сьогодні та можуть бути використані не лише у царині теоретичної політології, але й в роботі органів державної влади та місцевого самоврядування. До того ж, саме Драгоманов одним з перших у вітчизняній політичній науці здійснив спробу розробити геополітичну парадигму української зовнішньої політики, визначити місце України у світовому політичному процесі.

Ідеї М. Драгоманова, щодо федерації на основі ідей панславізму були підхоплені та розвинуті багатьма видатними українськими мислителями кін. XIX – поч. XX ст. Окремо хотілося б зупинитися на таких постатях, як І. Франко, Є. Чикаленко та особливо М. Грушевський.

Постать І. Франка постійно перебуває в полі зору дослідників, адже він, є одним з найвизначніших українських мислителів другої половини XIX – поч. XX ст. Його внесок у розвиток політичної та правової думки важко переоцінити. Не міг мислитель не зупинити своєї дослідницької уваги на питаннях визначення сутності нації, її місця і ролі в поступі людської цивілізації, що закономірно наближали І. Франка до роздумів про принципи національно-державного будівництва.

Основу розв'язання національної проблеми для народів, що не мають своєї державності, найефективніший спосіб і гарантію їх національного самовизначення Франко вбачав насамперед у повсюдному впровадженні федеративного принципу державного будівництва, який запобігає “вивищенню одного народу з поневоленням другого” [8, с. 342]. Так, оцінюючи теоретичні можливості польсько-українського існування, він писав: “Єдину поруку ліпшої будучності обох народів ми бачимо в їх федеральнім зв'язку між собою і другими сусідами, в зв'язку, основанім на якнайповнішій рівноправності і автономії кожного

окремішого народу, де б другий народ ніколи не мав права вмішуватися в домашні справи сусіда або держави..." [8, с. 219].

З питанням про політичну незалежність України тісно пов'язана проблема її взаємовідносин з Росією. Не секрет, що у свій час І.Франко виступав за державний союз України і Росії на ґрунті федеративних принципів. Так, у статті "Ukraina irredenta" він писав: "Звісно, термін "політична самостійність" не треба розуміти як цілковитий сепаратизм від Росії, як конечність створення окремої української держави. Політична самостійність можлива і в зв'язку з Росією, при федеральнім її устрою" [9, с. 103]. Справді, виходячи з конкретно взятих історичних умов того часу, коли ідеал національної самостійності лежав, за словами Франка, "поза межами можливого", оптимальною формою державно-правових зв'язків України з Росією була федерація. Але це аж ніяк не означає, що національно-державні інтереси українського народу могли бути забезпечені лише у федеральному зв'язку України з Росією. Та й сам вираз Франка "політична самостійність можлива і в зв'язку з Росією" не виключає реального досягнення Україною політичної самостійності без такого зв'язку або у зв'язку з іншими суб'єктами федерації.

У зв'язку з цим важливо, згадати погляди однієї з провідних дослідниць спадщини І.Франка, – О.Скакун, яка писала про цю проблему так: "За головний принцип майбутньої федерації народів І.Франко визнавав принцип демократичної рівності членів добровільного політичного союзу. Його проект майбутньої федерації народів як їх політичної організації передбачав такі ступені: 1) створення федерації в межах об'єднаної України; 2) створення федерації у межах визволених народів Росії; 3) об'єднання слов'янських націй у єдину федерацію; 4) оформлення всесвітньої федерації" [10, с. 76].

З цим твердженням, на нашу думку, можна погодитися лише в частині поглядів І.Франка в ранній період його суспільно-політичної діяльності, коли він перебував під великим впливом "громадівського соціалізму" М.Драгоманова. В останній же період творчості І.Франко зовсім не мріяв про входження України до "федерації у межах визволених народів Росії" та, зокрема, переходу Галичини під юрисдикцію будь-якої можливої російської федерації.

Отже, подібно до М.Драгоманова, І.Франко наприкінці свого творчого життя відійшов від ідей панславізму і створення федерації слов'янських народів як майбутнього державного розвитку українства. Він вважає, що необхідно вивчати історію свого народу, особливості його культури, політичні традиції, щоб найкраще провести творення держави, адже навіть ідеально обґрунтовані схеми державного будівництва можуть дати геть протилежні результати.

Цікавим, буде також стислий виклад поглядів на проблему впливу ідей панславізму на державне майбутнє України Є.Чикаленка. Політичний світогляд дослідника формувався протягом довгих років і за своїми принциповими положеннями відповідав ідеям М.Драгоманова, з поглядами якого він ознайомився ще змолоду.

Стрижнем політичної програми Є.Чикаленка в усі часи була національна ідея, якій він присвятив усе своє життя. Дослідник вказував на конкретні шляхи вирішення національної проблеми, а саме пропонував реформувати Росію в федеративну державу і тим самим вибороти для України автономію. У програмі Української Демократично-Радикальної партії, одним з лідерів якої він був, йдеться мова про "федерацію рівноправних автономних національно-територіальних одиниць" [11, с. 95]. Очевидно, що Є.Чикаленко йшов значно далі М.Драгоманова, тобто виступав за територіальну автономію.

Висунення питання повної самостійності Є.Чикаленко в конкретно-історичних умовах початку ХХ ст. вважав передчасним. Показові з цього приводу його суперечки з лідерами самостійницької течії М.Міхновським та Ю.Липою. З Ю.Липою його діалог відбувся ще наприкінці ХІХ ст., коли він доводив, що "пропагандою самостійності тепер ми перелякаємо громадянство, бо воно боїться за цілість Росії" [11, с. 170]. З Міхновським дискусія

відбувалася 1917 р., коли Чикаленко зауважив, що “ще не на часі підіймати це питання... , бо це переполошить московське й наше зросійщене громадянство” [12, с. 12].

Згодом, після скинення самодержавства та під впливом швидкого розвитку політичних подій в Україні, погляди Чикаленка більш радикалізувалися. У своєму останньому політичному трактаті “Де вихід?”, написаному в 1920 р., С.Чикаленко, підсумовуючи хід національно-визвольного руху, говорить: “Ми вже бачили й царську, і Росію Керенського, і більшовицьку і знаємо, що москалі всі однакові централісти-імперіалісти, як і поляки” [13, с. 101]. Отже, врешті-решт Чикаленко зневірився в можливості побудови федералістичної Росії і перейшов на самостійницькі позиції.

Проте, найбільш обгрунтованою виявилась теорія федеративного державного устрою у М.Грушевського. На відміну від М.Драгоманова, вона побудована за національним принципом, адже національне питання постійно знаходилося в центрі досліджень М.Грушевського.

Основне місце в концепції державотворення, розробленій вченим, займала проблема автономії України в складі Російської республіки. М.Грушевський так характеризує значення автономії для майбутньої української держави: “Домагання народоправства і суто демократичного ладу на Україні в відокремленій, “незмішаній” автономній Україні, пов’язаній тільки федеративним зв’язком чи то з іншими племенами слов’янськими, чи то з іншими народами і областями Російської держави – се наше старе гасло, підняте ще в 1840-х роках найкращими синами України... Воно від того часу не переставало бути провідним мотивом української політичної мислі, організаційної роботи, культурної і громадської праці” [14, с.84]. Далі зазначає, що домагання народоправства “зостанеться тою середньою політичною платформою, на котрій буде йти об’єднання людності України без різниці верств і народностей. Середня між програмою простого культурно-національного самоозначення народностей і домаганням повної політичної незалежності” [14, с. 84 - 85].

Виступаючи за автономію України, М.Грушевський радив враховувати багатонаціональний склад населення регіону, дбати про те, щоб у майбутній демократичній Україні представники будь-якої національності мали необхідні умови для свого повнокровного життя, для вільного розвитку. Особливо наполегливо і невтомно вчений і політичний діяч виступав проти гасла: “Україна для українців”, який нерідко трактували як заклик до представників інших національностей забиратися геть з України. Дослідник писав: “Ми думаємо якраз, що Україна не тільки для українців, а й для всіх, хто живе на Україні, а живучи, любить її, а люблячи, хоче працювати для добра краю і його людності, служити їй, а не обирати, не експлуатувати для себе” [15, с.4]. В автономній Україні мали бути забезпечені права національних меншин, оскільки повнота національного життя, що її добивались для українського народу, не повинна поглинути інших народностей і обмежувати їх змагання до вільного розвитку своєї культурної і національної стихії. Такими були погляди Грушевського на українську державу в складі Російської федеративної республіки на початку 1917 р., в перші місяці Лютневої революції, коли здавалося, що Росія може бути демократичною республікою, а Україна буде розквітати серед інших автономних держав в рівному союзі.

Але Тимчасовий уряд ставився підозріло до політичних домагань українців, й особливо – діяльності Центральної Ради. Коли стало зрозуміло, що ніякої автономії Росія не допустить, а надто вже після того, як у Петрограді прийшли до влади більшовики, – програма Центральної Ради, погляди самого М.Грушевського на відносини з Росією змінились. У цей період Грушевський вже прагнув побудувати незалежну українську державу. Хоча до останніх днів свого життя в душі мріяв про автономну Україну в федеративному союзі з такими ж вільними державами, але, зважаючи на реальні обставини, розумів, що в складі Росії про таку вільну Україну годі й думати і тому закликав до побудови самостійної держави.

Таким чином, еволюція поглядів Грушевського на державне майбутнє України відбувалася під значним впливом зовнішніх чинників. Вона є показовою щодо системної

трансформації підходів до визначення характеру національного розвитку України у наукових та суспільно-політичних колах українства наприкінці XIX – на поч. XX ст., у період радикальних суспільно-політичних перетворень.

У представленому дослідженні ми виходимо з тих позицій, що в українській політичній думці цього періоду найбільш авторитетними представниками панславістсько-федералістської традиції були М. Драгоманов, І. Франко, С. Чикаленко та М. Грушевський, в теоріях яких можна простежити певну еволюцію поглядів щодо майбутнього характеру національного розвитку України. Якщо у першій половині XIX ст. панславізм та визнання необхідності створення федерації (або конфедерації) слов'янських народів для українських інтелектуалів була майже безперечною, то вже у другій половині XIX ст. ідеали панславізму поступово трансформуються.

Література:

1. Драгоманов М. Літературно-публіцистичні праці. – У 2 т. – Т. 1. – К.: Наукова думка, 1970. – 558 с.
2. Лісовий В. Драгоманов і Донцов // Філософська і соціологічна думка. – 1991. - № 9. – С. 83-102.
3. Драгоманов М.П. Вибране. – К.: Либідь, 1991. – 688 с.
4. Салтовський О.І. Концепції української державності в історії вітчизняної політичної думки (від витоків до початку XX століття). – К.: Парапан, 2002. – 396 с.
5. Круглашов А.М. Драма інтелектуала: Політичні ідеї Михайла Драгоманова. – Чернівці: Прут, 2000. – 488 с.
6. Драгоманов М. Передне слово до Громади // Вибрані твори. – Прага, 1937. – Т.1. – С. 347-368.
7. Драгоманівський збірник „Вільна спілка” та сучасний український конституціоналізм / За ред. Т. Андрусяка. – Львів: Світ 1996. – 255 с.
8. Франко І. Зібрання творів: в 50-ти томах. – К.: Наукова думка, 1976 – 1986. – Т. 46. – Кн. 1.
9. Копиленко М.Л., Копиленко О.Л. Слідами затривалої полеміки: Що Іван Франко не прийняв у марксизмі і що марксизм не зрозумів у Франка // Філософська і соціологічна думка. – 1992. – № 12. – С. 96-107.
10. Скакун О.Ф. Прогресивна політико-правова думка на Україні (ІХст.-1917р.) – К.: Либідь, 1990. – 87 с.
11. Чикаленко Є. Спогади (1861–1907): У 3ч. – Львів: Діло, 1925–1926. – Ч.1 – 3. – 257 с.
12. Чикаленко Є. Уривок з моїх споминів за 1917р. – Прага: Вид. Фонду ім. Є.Чикаленка при Українському Академічному комітеті, 1932. – 56 с.
13. Чикаленко Є. Де вихід? (Лист до редакції) // Воля. – Відень – 1921. – Т.2. – № 3-4. – С. 99-105.
14. Грушевський М.С. Хто такі українці і чого вони хочуть? – К.: Генеза, 1991. – 240 с.
15. Грушевський М.С. Україна, Польща і Росія // Нова доба. – 1920. – ч. 17. – С. 4-7.

*Остапенко М.А.,
докторант кафедри політичних наук
НПУ ім. М.П. Драгоманова*

ГРОМАДЯНСЬКІ ІНІЦІАТИВИ В УМОВАХ ПЛЮРАЛІСТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті аналізується роль громадянського суспільства у досягненні конструктивного плюралізму, зокрема приділяється увага комунікативній складовій відносин як всередині громадянського суспільства, так і між ним та державою, яка в умовах розвитку інформаційного суспільства постає як важливий спосіб реалізації політичного плюралізму та джерело формування нових форм його прояву.

Політичний плюралізм виступає найважливішим показником й водночас результатом зрілого розвитку демократичної політичної системи суспільства. В основі стабільної і здатної до змін політичної системи є не уніфікація інтересів, потреб, орієнтацій різних соціальних і політичних груп, а визнання її природної відмінності. При цьому необхідно усвідомити, що плюралізм відрізняється від плюральності (простої наявності великого розмаїття позицій, поглядів; частин, елементів чогось), він включає поняття сумісності інтересів, що в свою чергу передбачає їх узгодженість, тобто в загальному сенсі плюралізм – це єдність різноманітності, єдність множинності на базі єдиних, загальноновизнаних учасниками політичного процесу позицій, спільних цінностей. Зміст політичного плюралізму спрямовується не на те, щоб ліквідувати відмінності, а навпаки, на те, щоб стимулювати їх появу та координувати їх. Тобто, можна відзначити головну рису плюралізму, яка полягає у його здатності знаходити «точку» об'єднання протилежних явищ: множинність і єдність; автономія і об'єднання (спільнота); свобода і відповідальність; конкуренція і солідарність; децентралізація і централізм.

Плюралізм у науці розглядається переважно як принцип організації суспільного життя. Запроваджувати його як принцип покликана передусім держава, органи державної влади, створюючи умови для реалізації його засадничих ідей. Проте, плюралізм є і цінністю, і в цьому сенсі він більше стосується суспільства, передусім пов'язується зі ставленням і сприйняттям його людьми: для когось він має велику цінність, для когось меншу або ж ніяку. На це звернув увагу відомий німецький філософ І.Кант, вказуючи на те, що плюралізм є таким способом мислення, за яким на протигагу егоїзмові людина вважає себе не довершеним світом, а лише одним із членів суспільства [1, с. 487-488].

В залежності від того, як суспільство і влада розуміють і ставляться до поняття плюралізм, останній може викликати різні наслідки. Плюралізм в суспільстві може бути як конструктивним, коли відмінності соціальних інтересів, підходів до проблем, способів вираження політичних позицій стабілізують суспільство, посилюють ефективність політичних інститутів і деструктивним, коли відмінності виступають базою соціальної дезінтеграції, зростання соціальних конфліктів і кризових ситуацій. Слід зазначити, що головну роль в цьому відіграє громадянське суспільство, основне завдання якого – досягнення консенсусу між різними соціальними силами та інтересами. І тут важливого значення набуває проблема самоорганізації громадянського суспільства. Не вдаючись у теоретичні підвалини цієї проблеми, зацентруємо увагу на комунікативній складовій відносин як всередині громадянського суспільства, так і між ним та державою, яка в умовах розвитку інформаційного суспільства постає як важливий спосіб реалізації політичного плюралізму та джерело формування нових форм його прояву.

Значимість комунікаційних процесів в сучасному суспільстві не потребує доказів. Варто підкреслити те, що комунікація має соціальну природу, є необхідним елементом взаємодії

людей, груп, народів, держав, під час чого відбувається обмін інформацією, почуттями, оцінками, значеннями, змістами, цінностями. Без комунікації стає неможливим конститування соціальних спільнот, соціальних систем, інститутів, організацій, і в решті решт, є неможливим існування соціальності, соціуму як такого. Досліджуючи проблеми політичної комунікації, американський вчений Л.Пай називає її “павутиною людського суспільства”, що є основою для організованого формування в суспільстві владних відносин [2, с.230].

На сьогоднішній день комунікація вивчається на основі багатьох теорій: теорії інформаційного суспільства (Д.Белл, З.Бжезинський тощо), “розуміючої соціології”, яка ствержує, що основним результатом комунікації є взаєморозуміння між людьми. Також ідея комунікації, і політичної зокрема, міститься в працях Т.Парсонса, Ю.Хабермаса, К.Дойча. Так, Т.Парсонс вказує на те, що найбільш важливий соціальний процес – це процес комунікації значень, символів, тобто рух інформації. Процес передачі інформації спрямовується на соціальний розвиток суспільства і на його усталеність. Каталізатором соціальних процесів (соціальної взаємодії) за Т.Парсонсом виступає інформаційний обмін взаємодіючих систем і підсистем. [3, с.27] .

Американський політолог К.Дойч розробив інформаційно-кібернетичну модель політичної системи. На його думку, політична система – це мережа комунікацій та інформаційних потоків, це система прийняття рішень на основі різноманітних інформаційних потоків.

Розвиваючи ідеї комунікативного тлумачення соціального і політичного світу, Ю.Хабермас розглядає суспільство як продукт людської взаємодії, звідси виникає його теорія соціальної дії – стратегічної, нормативної, драматургічної, комунікативної.

Комунікативну складову плюралістичної демократії пояснює її теорія дискурсу, яка виникає в 70-ті роки минулого століття. Згадана теорія розглядає політичну реальність як складне комунікативне явище, що обмежується не лише характеристикою учасників комунікації, а й включає той соціальний контекст, в який вони вписуються, а також процес вироблення й сприйняття повідомлення. Як зазначає український дослідник Побочий І.А., термін “дискурс” в політології означає не міжперсональний, який має лише особистісне значення, діалог як мовна подія, а соціальний діалог, який відбувається за посередництвом і через суспільні інститути між політичними акторами, а також і між політичними інститутами. Виходячи з цього, політичний дискурс – це обмін обґрунтованими позиціями, поглядами відповідно до певних правил, внаслідок чого здійснюються дії для розв’язання соціально значущих проблем. При цьому всі громадяни мають залучатись до процесу прийняття рішень, прояснюючи для себе і переконуючи інших (за допомогою вагомої інформації та логіки), який курс буде найдієвішим у розв’язанні соціально і політично орієнтованих проблем [4, с.104]. Під час політичного дискурсу кожна альтернативна позиція повинна чітко обґрунтовуватись, терпляче вислуховуватись, критично аналізуватись, щоб було видно її сильні та слабкі боки. Політичний дискурс передбачає врахування альтернативних точок зору.

Дискурс, згідно з вищезгаданою концепцією комунікативної дії Ю.Хабермаса, являє собою спосіб діалогічно аргументованого випробування спірної претензії на значимість з метою досягнення загальнозначущої згоди. “В дискурсах ми намагаємось знову створити проблематизовану злагоду, яка мала місце в комунікативній дії, шляхом обґрунтування” [4, с.109]

Істинний дискурс як спосіб мовної комунікації, за Ю.Хабермасом, базується на дотриманні наступних правил:

- участь у дискурсі є відкритою для будь-якого суб’єкта, який розуміє мову і має рівні права з усіма учасниками дискурсу;
- в дискурсі забороняється здійснювати будь-який примус з метою досягнення згоди;

- учасники дискурсу мають право діяти лише на основі мотиву досягнення кооперативної та аргументованої злагоди [4, с.109].

Хибний дискурс постає як феномен хибної злагоди, як закономірний наслідок примусу, закладеного в самій структурі комунікації. Вона є породженням систематичного порушення одного з правил дискурсу.

Виходячи з розуміння політичного дискурсу як певної форми взаємодії між політичними суб'єктами, в плюралістичному суспільстві можна спробувати виділити такі основні його форми, на базі яких утворюється безліч інших варіантів:

- переговори – процес обговорення двома або більшою кількістю учасників проблем, які торкаються інтересів всіх діючих сторін з метою пошуку шляхів їх вирішення; головне призначення переговорів – це вирішення спірних питань і створення умов співпраці;

- публічні дискусії, суть яких в тому, що кожний індивід, одержуючи інформацію за допомогою того чи іншого каналу, повною мірою може взяти участь у суспільній дискусії, має можливість чути й бути почутим;

- створення коаліцій (об'єднання думок, позицій) – з латинської мови коаліція означає “об'єднуватися” – тобто це об'єднання між політичними партіями або громадськими організаціями, громадсько-політичними діячами для реалізації спільних дій.

Цікавою є класифікація форм політичного дискурсу, яку пропонує Побочий І.: конфліктний дискурс (дебати, спори, критичне обговорення); дискурс узгоджень (переговори, “кругли столи”, пакти) [4, с.108].

Сучасне суспільство є інформаційним суспільством, що супроводжується затвердженням нового – інформаційного - середовища, нових соціальних і моральних цінностей, нового способу життя і нових принципів управління. Відносно нового середовища можна сказати, що воно має конкурентний характер, що виявляється як публічне змагання різних соціальних груп та їх представників за владу (Р.Даль). Умовами конкурентного політичного середовища науковці визначають:

- плюралістичний соціальний лад;

- індивідуальна воля, наявність суспільної думки;

- високий рівень соціально-економічного розвитку суспільства: чим вищий соціально-економічний рівень розвитку країни, тим ймовірніше, що її режим є майже поліархією, тобто режиму, при якому існує конкурентне політичне середовище, режиму, який подається як ідеал, якого не можна досягти в повному обсязі, проте різна ступінь наближення до якого свідчить про різну міру демократичності відповідного режиму. “Шанси на політичну конкуренцію дійсно залежать від соціально-економічного розвитку суспільства” (Р.Даль);

- цивілізоване вирішення соціально-політичних проблем, без використання насильства, без традицій залучення армії і поліції в політичне життя суспільства;

- демократичний тип політичної культури;

- ідеологічний плюралізм;

- реалізація і гарантія політичних прав громадян: право створювати і вступати в організації; свобода слова; право обирати, вільні та чесні вибори; право обіймати державні посади; право політичних лідерів змагатися за підтримку або голоси виборців; наявність альтернативних джерел інформації; наявність інститутів, що роблять політику уряду залежною від голосів виборців;

- реалізація таких ліберальних свобод, як юридично забезпечена можливість протистояння владі, свобода самовираження з політичних питань без остраху покарання з боку держави, таємне голосування на виборах, де кандидати від різних політичних партій змагаються за голоси виборців, і після чого ті, що програли, мирним шляхом передають свої місця переможцям;

- незалежність ЗМІ від владних структур [2,3,4,6,7].

В контексті вищезазначеного важливим виступає зворотній зв'язок, тобто певна комунікаційна мережа, яка дозволяє реагувати населенню на інформацію, отриману від

влади поведінковими змінами (сприймати/підтримувати чи критично аналізувати/відкидати) і, навпаки, реагувати владі на інформацію, яка поступає від населення. Так, Г.М.Андрєєва правомірно стверджує, що комунікація є “взаємовпливом взаємодіючих суб’єктів” [2,с.226].

Іншими словами, за даних умов для підтримки цілісності суспільства зростає значимість зворотнього зв’язку, а також гострої актуальності набуває проблема механізмів його формування між сегментами суспільства. Тобто на сьогоднішній день важливим питанням є розробка і аналіз різних форм, методів, каналів комунікації, за допомогою яких відбувається діалог між сегментами суспільства, між владою і суспільством. Стосовно останнього (діалог між владою і громадянським суспільством) можна згадати французького дослідника Ж.-М.Коттре, який виділяє наступні етапи еволюції відносин між керуючими і керованими: відносини ідентичності, коли керуючі ідентичні керованим; відносини включення, коли всі керуючі є членами політичної спільноти, проте не всі керовані є членами керуючого кола, подібні відносини включають взаємопроникнення і взаємовплив керуючих і керованих; в умовах розширення політичної спільноти відносини між керованими і керуючими стають відносинами перехрещення, коли керуючі частково віддаляються від керованих, між ними з’являються проміжні ланки (політичні і неполітичні організації), проміжні інститути (вибори, референдуми, ЗМІ), за допомогою чого і відбувається між ними діалог (комунікація) [3, с.70].

Саме на останньому етапі ускладнюється процес комунікації, і, відповідно, зростає роль зворотнього зв’язку. Останній етап в реальному житті – це синтез ліберальної та електоральної демократії, який супроводжується поєднанням вимог розвитку політичного і суспільного плюралізму та наявністю альтернативних джерел інформації (насамперед, незалежних ЗМІ, до яких громадяни мають політично необмежений доступ) з можливостями прямого і опосередкованого “резервування” для певних політичних сил, які не контролюються електоратом, місць у парламенті та уряді держави.

У 1994 році Девідом Вілкоксом було запропоновано п’ять рівнів залучення громадян до політичного життя:

- інформування громадян про плани органів державної влади; як правило, це односторонній потік інформації, який може спиратися на дослідження громадської думки, налагодивши зворотній зв’язок;

- консультації, під час яких представникам громади пропонують одне чи декілька різних питань, а думки, які ті висловлюють при цьому, будуть враховано під час прийняття остаточного рішення;

- спільне ухвалення рішень, де влада співпрацює з суспільством та організаціями, які його репрезентують, ідентифікуючи його потреби, остаточне рішення приймається спільно із суспільними партнерами;

- спільна реалізація полягає у спільній ідентифікації потреб, і надалі на спільній реалізації узгодженої програми у формі партнерства;

- делегування (громадське керування) – виконання завдань і підтримка незалежних громадських ініціатив, коли влада відмовляється від аналізу суспільних потреб і визначення способів розв’язання існуючих проблем, натомість підтримує діяльність організацій громадянського суспільства, наприклад, через дотації [5, с. 22].

Також слід зупинитися на наявності перешкод, які заважають нормальному та ефективному процесу узгодження суспільних інтересів та формуванню громадської активності. Подібні перешкоди притаманні як владі, так і громадянському суспільству.

«Бар’єри» з боку органів влади:

- відсутність досвіду співпраці з громадськістю або негативний досвід;
- недовіра до знань та колективного розуму окремих груп спільноти;
- переконання, що тільки фахівці можуть підготувати вірний аналіз та плани;
- переконання в тому, що зустрічі з чисельними групами осіб – це змарнований час;
- недостатня кількість працівників, що мають компетентність модераторів, здатних

вести ефективну дискусію, що закінчується конкретним результатом;

- низький рівень взаємного порозуміння та ефективності суспільної комунікації;
- «демонічна» віра представників влади в силу власних непорушних переконань і власної безпомилковості;
- приховані групові та особисті цілі представників влади, які суперечать інтересам громади;
- надмірний рівень політичної заангажованості та залежності, який домінує над суспільним інтересом;
- низький рівень професійної, суспільної, етичної компетентності представників влади;
- надмірна концентрація на невідкладних справах і розв'язанні поточних проблем;
- неготовність створювати організаційні і фінансові засади діяльності, які пов'язуються з широкою участю громадськості;
- особисті побоювання представників влади втратити владні повноваження, критики і відкритого звинувачення, виявом некомпетентності.

Перешкоди з боку потенційних учасників цього процесу (громадян):

- загальна недовіра до представників влади;
- побоювання застосування маніпуляції з боку влади;
- слабкий рівень організаційного та інституційного представництва окремих сегментів суспільства та груп інтересів;
- несформованість ефективних форм співпраці різних суспільних груп;
- низький рівень інтеграції спільноти;
- низький рівень самоідентифікації людей з соціальною групою, територією, регіоном, в якому вони мешкають;
- низький рівень готовності до співпраці і спільного розв'язання проблем;
- концентрація громадськості на минулому і тому, що може виступати основою для роз'єднання людей [5, с. 26-27].

Переконати обидві сторони у доцільності громадської участі можна, тільки аргументовано показавши їм переваги і користь від цього для кожної сторони.

В яких формах реалізується громадська участь? Це: звернення громадян, місцеві референдуми, органи самоорганізації населення, загальні збори громадян, місцеві ініціативи, громадські слухання, «кругли столи» [7].

Підсумовуючи, можна зазначити, що для досягнення конструктивного плюралізму значна роль відводиться саме громадянському суспільству, яке повинно визначати норми і межі, які здатні блокувати руйнівні потенції боротьби, конкуренції між різними силами, підпорядковуючи їх стабілізуючим суспільство задачам.

Література:

1. Філософський енциклопедичний словник /В.І.Шинкарук(голова редк.). – К., 2002.
2. Недбай В. Основні концептуальні підходи до дослідження процесу політичної комунікації /Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К., 2008.- Вип.12. – С.225-232.
3. Связи с общественностью в политике и государственном управлении /Под общ. ред. В.С.Комаровского. – М.: Издательство РАГС, 2001. – 520с.
4. Побочий І.А. Політична боротьба: праксеологічний вимір: Монографія. – К.: Абрис, 2007. – 352с.
5. Процак О. Участь громадськості у процесі ухвалення рішень: Навчальний посібник. – Київ, 2007. – 188с.
6. Визначення і вимірювання демократії /За редакцією Д.Бітема; Переклад з англійської Ганна Хомечко – Львів: Літопис, 2005. – 318 с.
7. Громада і влада: участь громадськості у місцевому самоврядуванні. Співпраця із ЗМІ: Навчальний посібник / укл.О.Карий, О.Процак. – Київ, 2006 . –164 с.

Подлевський С.,
докторант МАУП

ВЗАЄМОВПЛИВ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ ТА ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ В КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЙ СУСПІЛЬСТВА

Постановка проблеми. Дослідження взаємозв'язку та взаємовпливу політичної влади і громадської думки є важливим напрямком у дослідженні специфіки становлення громадянського суспільства та демократичних перетворень у постсоціалістичних країнах.

Дана проблематика розглядалася у контексті дослідження постсоціалістичних суспільних трансформацій та становлення громадянського суспільства в пострадянських країнах в наукових працях А.Пшеворського, В.Меркеля, Г.О'Доннела, К.Оффе, Й.Зігерта, Д.Коена. Серед українських дослідників можна назвати праці таких вчених як В.Бебик, В.Горбатенко, М.Дмитренко, Г.Зеленько, В.Кремень, В.Литвин, М.Михальченко.

Визначальною особливістю суспільно-політичних трансформацій в колишніх соціалістичних країнах стало те, що вони відбуваються за принципово нових історичних і політичних умов. Зокрема, їм властива одночасність політичних та економічних змін, чого не було під час становлення демократії в країнах Західної Європи. Додатковим чинником, що ускладнює перехід до демократії є нерозвиненість громадянського суспільства, що підтверджується, зокрема величезним відривом політичних еліт, політичних сил та партійно-політичних угруповань від електорату, оскільки комунікативні зв'язки та процеси, які впливають на формування громадської думки, існують між електоратом та політичними силами лише в періоди виборчих та передвиборчих кампаній. Це свідчить про наявність відчуження, комунікаційного блокування між владними елітами та широкими колами громадськості.

Основний текст. Особливості процесу формування громадської думки в сучасних демократичних суспільствах полягають у зменшенні участі громадян в суспільно-політичному житті демократичних суспільств та у впливі на розробку державної політики, а також у зростанні впливу засобів масової інформації на процес формування громадської думки. Поглиблення соціального поділу, що дістав вираження в останні десятиріччя, позначилося на зростанні розриву між політичними елітами та широкими верствами населення. Переважну більшість знання про поточні соціально-політичні проблеми громадяни отримують із ЗМІ, що посилює небезпеку маніпуляції з боку домінантних політичних сил, які мають величезний вплив на засоби масової комунікації. З іншого боку, такий висновок досліджень вказує на принципові проблеми, пов'язані з подальшим розвитком демократії та посиленням демократичної підзвітності влади. Відновлення участі громадськості в політичному житті шляхом залучення якомога більшої кількості ініціативних громадян до розробки і прийняття політичних рішень та удосконалення діяльності засобів масової інформації виявляються головними орієнтирами сучасної демократичної політики.

Громадська думка - це специфічний стан свідомості, який включає в себе потайне чи явне ставлення різних соціальних спільностей до подій, фактів або процесів соціальної дійсності, в тому числі політичної діяльності [2]. Громадська думка фіксує насамперед сприйняття дійсності через призму масової свідомості. В ній віддзеркалюються як спільні, так і специфічні інтереси класів, національних, професійних, духовних та інших спільностей, у цілому суб'єктів політичного процесу.

Громадська думка як політичний інститут бере участь у здійсненні влади. Це важливий механізм прийняття політичних рішень на всіх рівнях. Оскільки громадська думка виступає знаряддям політики, то її формування є сферою боротьби за владу. В цьому зв'язку складовою частиною політичного процесу можна вважати боротьбу за громадську думку.

Незалежна громадська думка є однією з фундаментальних основ, на яких будуються демократичні системи. Українське суспільство перебуває ще далеко від моделі «соціального партнерства», а, отже, не певною мірою відповідає критеріям демократичної політичної системи. Динаміка політичної влади в Україні дає надію на створення нового бачення щодо місця і ролі громадської думки в державному управлінні та прийнятті політичних рішень. Важливою передумовою в цьому процесі є створення законодавчої бази, яка б гарантувала обов'язкове систематичне вивчення громадської думки та зобов'язувала владні структури приймати рішення з урахуванням волі та інтересів громадськості.

Як елемент функціонування політичних систем громадська думка є постійно діючим фактором управління, за допомогою якого виконується декілька впливових функцій, а саме: експресивно-контрольна, яка визначає політичну позицію тих або інших спільностей; консультативна дає поради щодо пошуку оптимальних політичних дій; директивна виносить рішення по тих або інших питаннях, регулює поведінку індивідів, спільностей і установ, підтримує або відкидає ті чи інші уявлення, цінності і норми.

Для того щоб ці функції були реалізовані, повинен бути гарантований вплив громадської думки на функціонування політичної системи.

В тоталітарній політичній системі громадську думку певною мірою брали до уваги, однак лише як наявність окремих сукупних суджень різноманітних груп людей. А як соціальна інституція вона просто не могла функціонувати в тих умовах. Трансформаційні процеси передбачають перехід не тільки до ринкової економіки, а й до суспільства, де громадська думка є важливою соціальною інституцією, регулює відносини між населенням і суб'єктами влади. Інституціоналізація громадської думки неможлива без розширення суб'єктів громадської думки; розширення об'єктів громадської думки (мається на увазі, що вона може існувати стосовно всіх проблем життєдіяльності суспільства і певним чином враховуватися); зміни структури суб'єктів влади з точки зору їх спрямованості на врахування громадської думки.

Але найбільше значення має встановлення якісно нових відносин між суб'єктами громадської думки і суб'єктами влади. Вони повинні «перебувати» в одному соціокультурному просторі у своїх оцінках щодо необхідності та способів вирішення певних проблем, керуватися одними й тими самими критеріями. Процес інституціоналізації громадської думки, безумовно, дуже складний, тривалий у часі, можливий лише у громадянському суспільстві.

За останнє десятиріччя інтерес до громадської думки в Україні помітно зріс, що зумовлено демократизацією політичного, соціально-економічного, духовного життя.

Не менш важливою є зміна ставлення управлінських структур до громадської думки, зосередженість на вивчення й врахування її у своїй діяльності.

Розділяючи сфери держави та громадянського суспільства, не можна провести чіткої межі, де закінчується перша і починається друга, позаяк не тільки громадянське суспільство впливає на загальнодержавні процеси, а й сама держава активно функціонує у сфері громадянського суспільства. Наприклад, такий інститут, як політичні партії одночасно належить як до структур громадянського суспільства, так і до одного з елементів державної влади, зокрема у випадку, коли завдяки своїй інтеграції до органів державної влади політичні партії починають виступати основними суб'єктами реалізації державної політики. Тому, досліджуючи характер і способи взаємозв'язків між державою і суспільством ми маємо обов'язково долучати до кола наукового розгляду вивчення таких каналів зв'язку, де державна влада взаємодіє з суспільством, але які не завжди є нормативно-визначеними.

Таким чином, одним з основних чинників, які мають значний вплив на діяльність органів державної влади є, безумовно, громадська думка. Тривалий час чинник громадської думки та її впливу на діяльність органів державної влади залишався поза межами уваги науковців, позаяк за умов авторитарно-бюрократичного політичного режиму, який існував у СРСР, громадська думка ніколи не розглядалась як самостійний політичний інститут та

дієвий чинник політичного процесу. Проте одночасно із проголошенням курсу на модернізацію політичної системи у напрямі її демократизації, який було прийнято і конституційно закріплено всіма без винятку державами, що утворилися на теренах колишнього СРСР, докорінно змінилась роль громадської думки, а також ставлення держави і органів державної влади до неї.

Крім політико-правових інститутів представницької та безпосередньої демократії, ми практично завжди фіксуємо наявність зв'язку між загальними суспільними настроями та діями органів державної влади. При цьому деякі з органів державної влади зазнають більшого чи меншого впливу громадської думки, а також самі здійснюють вплив на її формування чи трансформацію. Скажімо, представницькі органи влади, зокрема парламенти, за своїм визначенням, передбачають чи не найвищий ступінь впливу громадської думки на процес свого функціонування, що проявляється не тільки під час виборів, але й в процесі їх повсякденної діяльності, коли вони стають своєрідними відбитками тих змін, що відбуваються у суспільстві чи намагаються ініціювати ті зміни в суспільній свідомості та громадській думці, які б сприяли підтримці запроваджуваної ними політики.

Значно менший вплив громадської думки ми спостерігаємо в діяльності органів виконавчої влади. Звісно, це не означає, що органи виконавчої влади можуть нехтувати пріоритетними інтересами народу, окремих суспільних верств тощо. Мається на увазі лише те, що специфіка управлінської діяльності значною мірою пов'язана із раціонально визначеною сукупністю процедур, зміст яких обумовлюється критеріями ефективності. У цьому плані значний рівень регламентації бюрократичної діяльності (якщо під бюрократією розуміти спеціально організовану систему державних інститутів і посад, професійно зайнятих управлінням) зменшує ступінь впливу громадської думки на конкретні управлінські процедури та прядок їх реалізації.

І, відповідно, найменший вплив порівняно з усіма іншими гілками державної влади, як це представлено в класичній теорії розподілу влади, громадська думка має на судову владу. Попервах подібний висновок виглядає цілковито виправданим як з теоретичного, так і з практичного погляду. Дійсно, якщо законодавча влада видає закони в інтересах народу (в цьому сенсі кожний закон виступає своєрідним оформленням виражених у громадській думці загальних цінностей, інтересів, пріоритетів тощо), а виконавча влада займається їх реалізацією (у цій діяльності суспільна думка фактично виступає тією інстанцією, яка оцінює діяльність виконавчої влади і тому остання не може дозволити собі не брати до уваги домінуючі на рівні суспільної свідомості пріоритетні цінності та орієнтації), то діяльність судової влади часто окреслюється як суто "технічна" справа винесення рішень відповідно до закону. Але чи справді подібна модель судового арбітрування, коли судова влада бере до уваги виключно закон і розглядається відособлено від суспільства, адекватно відбиває ті реалії, які ми спостерігаємо у функціонуванні всіх без винятку систем державної влади?

Система відносин владних структур, органів державного управління і громадської думки є одним із найважливіших показників суспільного розвитку і демократії. Відомо, що чим активніше і повніше влада дозволяє масам брати участь у суспільно-політичних процесах, тим вона більш демократична та ефективніша. Для того, щоб оцінити реальну практику взаємодії громадської думки та різних видів влади, російський вчений О. Іванов пропонує уявити крайні, або протилежні, типи такої взаємодії. Російський дослідник виокремлює два типи таких відносин: патерналістський і заснований на принципах соціального партнерства [1, С. 38].

Перший тип взаємовідносин притаманний тоталітарним і авторитарним режимам. При патерналізмі суб'єкт влади ототожнюється з батьком великої патріархальної сім'ї, який «побатьківськи» піклується про своїх підлеглих, а ті, у свою чергу, зобов'язані відповідати йому «синівською» відданістю і слухняністю [2, С. 50]. Ту т органи влади підкоряють собі майже цілком громадську думку. Оскільки найважливішою рисою доктрини патерналізму є декларування спільних наріжних інтересів правлячих і підлеглих, то існує лише одна

загальнонародна громадська думка, яка цілком збігається за змістом з офіційною державною політикою та ідеологією. Ніякої іншої думки немає і не може бути. Якщо ж вона з'являється з якихось причин серед певних верств населення, то її або пригноблюють, або підкоряють офіційній, загальноприйнятій думці. Нормою практичної взаємодії владних структур і громадської думки є її ігнорування владою при прийнятті управлінських рішень або, в кращому разі, — імітація врахування і використання громадської думки. Подібний стиль сприйняття громадської думки авторитарними і тоталітарними режимами призводить до того, що сама громадська думка стає одноголосною та унітарною.

Інший тип взаємовідносин характерний для суспільних систем, що побудовані на принципах демократії. Тут владні структури і органи державного управління проголошують ідеологію соціального партнерства, за якою громадська думка має можливість виражати себе у різних формах. Більше того, демократичні режими створюють систему політичних, економічних, правових та інших гарантій вільного і реального функціонування громадської думки. Сама громадська думка в таких умовах стає плюралістичною: не тільки суспільство загалом, а й усі групи, верстви, спільноти отримують право вільно висловлювати своє ставлення до подій, що відбуваються у світі, власній країні, її окремих регіонах [1, С. 39]. Система соціального партнерства між владою і громадською думкою за сучасних умов має такі риси: вона дає можливість вирішувати суперечливі питання не шляхом страйків і на барикадах, а за столом переговорів, шляхом компромісу і взаємного погодження, урівноваження інтересів різних соціальних груп населення. Нормою взаємовідносин владних структур і громадської думки є її врахування у процесах управління на всіх його стадіях. При цьому врахування громадської думки при прийнятті управлінських рішень носить не випадковий характер, а здійснюється цілеспрямовано і систематично.

З переходом України на демократичні засади поступово змінюються і взаємини між громадською думкою та владою: влада все активніше намагається апелювати до громадської думки, прислухатися до неї, використовувати її у своїй управлінській діяльності. Звичайно, Україна нині перебуває ще на шляху до побудови демократичного суспільства, що ґрунтується на принципах соціального партнерства.

При прийнятті політичних рішень органи державного управління повинні враховувати громадську думку, оскільки вона слугує джерелом важливої соціально-політичної інформації. Для того, щоб отримати наукову інформацію, треба проводити постійний облік громадської думки. Реєстрації має підлягати вся сукупність відомостей, незалежно від того, чи є вони позитивні або негативні, висловлені більшістю чи меншістю, врегульовані чи неврегульовані законодавчо та ін. Облік громадської думки повинен проводитися послідовно і систематично. Важливим моментом є також те, що між обліком і використанням не повинно бути великих часових інтервалів, інакше може відбутися процес небажаної «емансипації» громадської думки від її носія.

Механізм використання даних громадської думки, що надійшли до суб'єктів управління для прийняття політичного рішення, простий лише на перший погляд. У більшості випадків результати досліджень громадської думки ототожнюються з формулою комплексного прийняття рішень з практикою, яка більш притаманна безпосередній демократії [7] (голосування, референдум).

Відомості та знання, які надає громадська думка органам управління для прийняття політичних рішень, є «сировиною», початковою інформацією. Без систематизації, логічної обробки вона містить фрагментарні, описові відомості про сприйняття і бачення соціальними спільнотами тих чи інших процесів, явищ політичного життя. Наукове ж знання, на якому ґрунтується справді наукове управління, — це результат систематизації розрізнених даних з виявленням закономірних зв'язків між фактами і подіями. Лише після такої обробки громадська думка може надати органам управління інформацію, що має якість наукового знання.

Якою ж мірою державна влада в Україні спирається на громадську думку? Дати точну і повну відповідь на це запитання досить складно, оскільки тривалий час не проводились широкі опитування представників державної влади із зазначеної проблеми.

Досвід розвинених країн свідчить, що участь громадської думки в державному управлінні та прийнятті політичних рішень має забезпечуватися низкою демократичних гарантій: юридичними, політичними і суспільними.

Найважливішою умовою становлення і розвитку демократичної правової держави є налагодження системи постійного та ефективного взаємозв'язку між державною владою і суспільством. У переважній більшості сучасних країн всі ці механізми взаємозв'язку між державою та суспільством інституціалізовано і врегульовано на законодавчому рівні.

Використання громадської думки в процесі соціального управління базується на тому, що вона містить у собі один із різновидів соціальної інформації, вкрай необхідний для ефективного управління суспільством. Це стосується інформації про внутрішній світ людей, їх оцінки свого становища в суспільстві, мотиви діяльності, емоційні та психічні стани тощо. Введення громадської думки в управлінські акти дає змогу синхронізувати в суспільстві об'єктивні процеси, відносини з суб'єктивними оцінками, думками людей.

Література:

1. Иванов О. И. Общественное мнение и власть // Соц.полит. журн. — 1993. — № 7. — С. 37–41.
2. Політичний енциклопедичний словник. — К.: Генеза, 1997.
3. Матвеева Т. Референдум — образ жизни швейцарцев // Междунар. жизнь. — 1995. — № 5. — С. 86–91.
4. Лоурен Ле Дюк. Учасницька демократія: референдуми у теорії та на практиці: Перекл. з англ. Р. Ткачук. — Харків: Центр освітніх ініціатив, 2002.
5. Українське суспільство: соціологічний моніторинг 1994–2003 /За ред. Н. В. Паніної. — К.: Ін-т соціології НАН України, 2003.
6. Квятковский С. Изучение общественного мнения и политика // Актуальные проблемы изучения и формирования общественного мнения, его использование в управлении социальными процессами. — М., 1987.
7. Общественное мнение и власть: механизм взаимодействия / Под ред. А. А. Ручки. — К., 1993.

Соловій Г.,

*доцент кафедри політології,
глобалістики та публік рилейшнз
Університету «Україна»*

ГРУЗИНО-РОСІЙСЬКА ВІЙНА НА КАВКАЗІ: ІСТОРІЯ, ПРИЧИНИ І НАСЛІДКИ

Серпень 2008 року сколихнув світову спільноту новими проявами агресії на постколоніальних просторах колишнього Союзу та новим витком протистояння на Кавказі, де вже багато років не знаходить свого вирішення заморожений грузино-осетино-абхазько-російський конфлікт.

Якщо поглянемо в корінь та історію даного питання, то побачимо, що витoki конфлікту сягають часів розпаду СРСР та появи нових незалежних держав, котрі змушені були самотужки з'ясовувати стосунки з національними меншинами на своїй території.

Грузино-осетинсько-абхазький конфлікт став ще у 90-х роках одним з найгостріших етнополітичних конфліктів, які потребували дуже обачного і дипломатичного підходу з усіх сторін, задіяних у протистоянні.

Першопричинами грузино-абхазького конфлікту стала міграційна політика, котра проводилась Берією і призвела до зменшення чисельності абхазців на території регіону, де станом на 90-ті роки абхазців було близько 17%, а решта грузини та вірмени. До 50-років абхазька мова не викладалась у школі і була замінена грузинською. Згодом на території Абхазії у 1957, 1967, 1978 роках лунали заклики до виходу з Грузинської РСР, котрі вилились у загострення стосунків у березні 1989 року, коли 30 тисячний Схід абхазького народу озвучив відновлення союзного статусу Абхазії та її вихід зі складу Грузії [1].

Коли ж 21 лютого 1992 року було скасовано Конституцію Грузинської РСР та відновлено попередню Конституцію Грузинської демократичної республіки 1921 року, то абхазьке керівництво сприйняло це як відміну автономного статусу Абхазії і відновило власну Абхазьку конституцію, згідно з якою країна визнавалась суверенною, однак міжнародна спільнота не визнала такого самочинства. Почався новий виток і загострення протистояння, що змусило Тбілісі ввести війська в автономію.

14 серпня 1992 року між Грузією і Абхазією почалися військові дії, які переросли в справжню війну із застосуванням авіації, артилерії і інших видів зброї. Метою грузинського уряду було встановлення контролю над частиною своєї території і збереження її цілісності. Метою абхазьких властей - розширення прав автономії і, зрештою, отримання незалежності. Політичну і матеріальну підтримку абхазькій стороні надавала Росія під керівництвом Єльцина, яка допомогла тимчасово згладити протистояння. Цікаво, що на боці абхазьких збройних формувань виступали також представники бунтівної Чечні, так зокрема, коли 27 вересня 1993 року Сухумі був узятий абхазькими і північнокавказькими загонами, у складі останніх бойовий досвід отримали чеченські керівники, зокрема Шаміль Басаєв.

Російська сторона у 90-х роках формально намагалась зберігати нейтральний статус, хоча її збройні формування, які залишились ще з радянських часів, таки були звинувачені Тбілісі у веденні розвідувальних операцій. 2 квітня 2002 року був підписаний грузино-абхазький протокол, згідно з яким патрулювання верхньої частини Кодорської ущелини (територія Абхазії, контрольована Грузією) було доручене російським миротворцям і військовим спостерігачам ООН.

18 жовтня 2006 року Народне зібрання Абхазії звернулося до російського керівництва з проханням визнати незалежність республіки. Зі свого боку російське керівництво у той час неодноразово заявляло про безумовне визнання територіальної цілісності Грузії, невід'ємною частиною якої є Абхазія.

Щодо історії грузино-осетинського конфлікту, то його витoki теж ідуть з 90-х років, коли наприкінці 1989 р. рада народних депутатів Південно-Осетинської автономної області ГРСР прийняла рішення про підвищення статусу автономії до республіканського у межах Грузинської РСР та надання осетинській мові статусу державної на території Південної Осетії. У відповідь на такі дії Президія Верховної Ради Грузії відмінила рішення осетинської обласної ради, як не конституційне, що вилилось у похід на Цхінвалі 30-40 тис. грузинських мітингувальників на чолі з Головою Хельсінкської групи Грузії Звіадом Гамсахурдія. Осетинська влада робила ряд провокативних дій, приймаючи декларацію «Про суверенітет Південної Осетії», все це грузинська сторона визнала протизаконним і такими, що суперечать чинній конституції.

У грудні 1990 Сесія Верховної Ради Грузії прийняла рішення про скасування автономної області. І знову посередником у конфлікті стала Росія, у 1991 році президент СРСР М. Горбачов відмінив рішення осетинської облради про проголошення Південно-Осетинської Республіки і рішення Верховної Ради Грузії про скасування ПОАО, як такі, що не відповідають Конституції Радянського Союзу, та зобов'язав керівництво МВС ГРСР вивести свої підрозділи з території Південної Осетії. У той же день відбувається збройне

зіткнення між мешканцями Цхінвалі та грузинськими міліціонерами. З цієї дати грузино-осетинський конфлікт переходить у збройну фазу [3].

У липні 1992 р. на підставі Дагомиських грузино-російських домовленостей з врегулювання грузино-осетинського конфлікту у зону конфлікту був введений військовий контингент миротворчих сил РФ. Миротворчі сили у Південній Осетії називались змішаними, натомість до них входили виключно російські військові підрозділи.

Відомі також факти, що Національна гвардія та озброєні групи в Осетії та Абхазії були створені силовими структурами Росії, передусім ФСБ. Зброю військовим формуванням на території обох автономій постачала також російська сторона [2].

На початок російсько-грузинського протистояння у 2008 році територіями автономій керували переважно вихідці і громадяни Російської Федерації, зокрема колишній службовець КГБ Анатолій Баранов, раніше очолював ФСБ Мордовії, начальник МВС Міхаїл Міндзаєв - апарат МВС Північної Осетії, міністр оборони Васілій Лунєв був військовим комісаром російського міста Пермь, а секретар Ради Безпеки Анатолій Баранкевич – в минулому замісник комісара Ставропольського краю [3].

Історія замороженого етнічного конфлікту на Кавказі у серпні 2008 року вкотре розігралась і розкрутилась завдяки російському сценарію втручання у ці події. Однак, те, що сталося 8 серпня 2008 року, вкотре перекреслило існуючу систему міжнародного права, яка заснована на визнанні суверенітету та територіальної цілісності самостійних держав. Чому вкотре, – тому що історія знає немало причин військової агресії сильної держави проти слабкої всупереч усім нормам міжнародних відносин і здорового глузду, просто з метою показати “хто в хаті господар”. Серед прикладів можна згадати останні найяскравіші – це військові дії США в Іраку, які так і не знайшло там ядерної зброї, це і прецедент визнання Косово ООН і рядом європейських країн, це і російсько-чеченська війна. На перший погляд здається, що все це події різного порядку, з різною мотивацією і причинами – це так, але об’єднує їх дещо спільне, а саме порушення міжнародних норм права, переступання через закон, аргументація сили. Складається враження, що світова дипломатія безсила, вона втрачає здатність і спроможність аргументовано, спокійно і наполегливо шукати компромісів, адже усі перелічені конфлікти могли знайти мирне вирішення без застосування зброї, смерті невинних людей та розколу країн.

У грузино-російському конфлікті світова дипломатія також показала свою слабкість і певну розгубленість та безпорадність. Згадаймо, як неспішно визначалось з позицією керівництвом ООН, хоча це його статут в першу чергу було порушено, коли російський агресор вдерся на грузинську територію; як нахабно і з викликом вів себе російський представник в ООН; як шукали шляхів порозуміння в Росії та Грузії Саркозі та Кондоліза Райз. Треба визнати тут і певну непереконаливість і очевидно хибність політики Саакашвілі та грузинської дипломатії, які не змогли знайти достойні аргументи і запевнити конфліктні автономії у максимальній лояльності та підтримці з боку офіційного Тбілісі.

Можливо керівництву Грузії і вдалось би владнати конфлікт, однак вкотре втрутилась Росія, яка під прикриттям так званої “операції з примусу Грузії до миру” вводить танки і військову техніку на територію Грузії не лише у конфлікті зони Південної Осетії та Абхазії, але й бомбить мирне населення, інфраструктуру, аеропорти, контролює порти, перекриває дороги, мотивуючи це тим, що Грузія начебто ображає російських громадян і проводить так званий “геноцид” проти осетин і абхазців.

Патологічно абсурдним виглядає саме твердження “примусу Грузії до миру” на її ж території, як і решта алогічної мотивації російського керівництва. Адже відомо, що Росія спеціально надавала росіянам, що мешкають на території автономій, паспорти, тобто порушувала Конституцію Грузії, тим самим створюючи незаконний прецедент подвійного громадянства. Взагалі прикриваючись такою аргументацією, а точніше її повною відсутністю, Росія може в майбутньому вривається в будь-яку іншу європейську країну, бо там ображають її громадян. І що найбільш парадоксально, що це твердить керівництво

країни, яке саме принижує своїх громадян авторитарними методами правління, низьким рівнем життя, корупцією, маніпуляціями суспільної свідомості, придушенням опозиції в Росії, відсутністю свободи слова і т.д. – однак для інших країн світу це ж не привід вводити свої війська на російські території.

Але жодні аргументи та заклики світовою спільноти, структур ЄС та інших країн для Росії абсолютно пусте місце. Російський президент зустрічається з Ніколя Саркозі, Ангелою Меркель, послами і дипломатами, обіцяє одне, а робить інше, – світова спільнота шокована такою непослідовністю. Однак, як справедливо зазначають ряд світових і українських аналітиків, Росія просто бере історичний реванш за “приниження 1991-2004 років” [6] та прагне нового перерозподілу на свою користь на геополітичній карті світу.

Власне кажучи, у ситуації грузино-російського конфлікту Абхазія і Південна Осетія стали всього лиш розмінною монетою та пішками в чужій грі. Так звані лідери невизнаних республік Кокойте і Багапша виглядають як провінційні князьки, васали могутнього Кремля, які на кровопролитті та смерті свого народу прагнуть утвердити власні мізерні політичні амбіції, а заодно підіграти офіційній Москві, котра також бомбила мирне населення вказаних автономій, а тепер з поспіхом обіцяє відбудову зруйнованих міст і навіть більше того, роздає пенсії на самовільно захоплених територіях як певний підкуп населення.

Хоча шукати логіку в діях Москви – це невдячна справа, як і вірити словам російського президента чи російських дипломатів. Адже Москва всіляко зволікала з виконанням домовленостей мирного врегулювання, підписаним президентом Франції Ніколя Саркозі та Медведевим. Росія так і не вивела остаточно війська з грузинських територій, твердячи, що присутність її регулярної армії – це посилення російського миротворчого контингенту. Більше того, визнавши незалежність самопроголошених республік, Москва твердить, що тепер вони мають право розташовувати свої військові формування, погоджуючи це лише з обраним керівництвом Абхазії і Осетії, - це чергове порушення домовленостей і обіцянок, даних Медведевим Саркозі та європейським дипломатам.

Загалом абсурдним виглядає сам факт того, що Росія як агресор, будучи задіяною і зацікавленою у даному протистоянні, виступає посередником. І тут світова спільнота ще у 90-х роках допустила величезну помилку, дозволивши Росії одноосібно виступати в ролі так званого миротворця, хоча 2 квітня 2002 року був підписаний грузино-абхазький протокол, згідно з яким патрулювання верхньої частини Кодорської ущелини було доручено не лише росіянам, але й військовим спостерігачам ООН. Залишається відкритим питання, чому обіцяних представників ООН і ЄС досі немає у зоні конфлікту? Можливо, ЄС просто не хоче псувати взаємини з Росією, побоюючись енергетичного шантажу російським газом?

Цікаво, що російська сторона, незважаючи на погіршення стосунків з ЄС, НАТО і світовою спільнотою в цілому, продовжує іти на конфронтацію, стверджуючи, що вже не хоче вступати у СОТ і продовжувати співпрацю у рамках домовленостей Росія – НАТО і т.д. І тут виникає риторичне запитання: невже суверенітет Південної Осетії та Абхазії так багато значить для Росії? Очевидно, що показуючи власну військову могутність світові, Москва демонструє свою вагомість на пострадянському просторі і зокрема у такому “мертвому” утворенні як СНД; Москва мстить Грузії, бо їй, бачте, не подобається Саакашвілі (щоправда і Путін, і Медведев теж багатьом не подобається, але це не привід для агресії); Росія мстить НАТО за те, що Альянс хоче наблизитись до її кордонів, долучивши Україну і Грузію до плану дій щодо членства, а також розмістивши у Європі, зокрема у Польщі, системи ПРО; Москва мстить ООН за визнання суверенітету Косово, що було юридично незаконним, а морально-політичним кроком, котрий не сприйняли цілий ряд європейських країн, який осудила і Москва, підтримуючи Сербію (і власне у цій ситуації ЄС “розхльобує” ту кашу, яку самостійно заварило); врешті Москва просто намагається вернути собі роль лідера у світовій геополітиці і змусить усіх її поважати і рахуватись з її думкою. Багато аналітиків і політиків задаються питанням – виграє чи програє Росія у цій війні, – але Росія перманентно знає відповідь, вона переконана у своїй “почесній” символічно-міфологічній місії так званого

Третього Риму і не сумнівається у перемозі – саме так патетично це звучить у свідомості російських очільників.

Якщо порівняти грузино-російський конфлікт щодо Південної Осетії та Абхазії з аналогічними етнічними конфліктами у Косово та Чечні, то непослідовність позиції Росії очевидна. Анексуючи автономії, які були у складі Грузії, Росія заперечує територіальну цілісність незалежної суверенної держави, однак, коли у Сербії забирали Косово, Росія була на стороні Белграда, – чому? – адже ситуація практично схожа. Тут власне непослідовність проявили і міжнародні структури, зокрема ООН, мотивуючи це морально-політичною доцільністю. Європа сама створила прецедент, зафіксувавши таким чином перехід до міжнародного права, заснованого на силі та власних інтересах. Цікавий також інший момент, що коли Чечня вимагала незалежності, російська влада затаврувала її ярликом “чеченські терористи”, а коли ті ж чеченці виступали на боці абхазців і осетин, – то російська сторона теж стала на сторону сепаратистів, переслідуючи свої власні цілі.

Отже, як бачимо, аргументація російської сторони настільки суперечлива і мінлива, що вести переговори з Росією справа невдячна і нерідко заздальгідь приречена. Однак світова спільнота розуміє, що перервати бодай якусь нитку діалогу, означає ще більше озлобити авторитарну та схильну до агресії російську владу, тому європейські дипломати шукатимуть цивілізовані методи і важелі впливу як політико-правового, так і економічного характеру, що повинні змусити Росію принаймні поважати міжнародне право.

Цікава також проекція грузинських подій на ситуацію в Україні, оскільки вони загострили питання гарантій безпеки також для України, проблеми перебування російського Чорноморського флоту на Україні та розпалили внутрішньополітичні дискусії [4], адже українські політичні сили по-різному відреагували на грузино-російський конфлікт. Якщо Президент Ющенко і «Наша Україна» однозначно засудили дії Росії і стали на бік Грузії, то Партія регіонів навпаки схильна зберегти добросусідські стосунки з Росією навіть за рахунок територіальної цілісності Грузії. Більше того, депутати Верховної Ради Криму, а більшість там становлять прорегіональні політики, звернулись до Верховної Ради України з вимогою визнати незалежність Абхазії та Південної Осетії. Очевидно найбільш зважену позицію зайняла прем'єр-міністр Юлія Тимошенко, уряд визнав територіальну цілісність Грузії, засудив військове втручання Росії, і навіть надав гуманітарну та фінансову підтримку Грузії. Однак колеги по коаліції НУНС розцінили таку виваженість як загравання з Москвою, прем'єра звинуватили в національній зраді, більше того, грузинське питання стало одним з чергових непорозумінь у стосунках всередині коаліції, котра 16 вересня 2008 року припинила своє існування.

Література:

1. Грузино-абхазський конфлікт // <http://uk.wikipedia.org/wiki>
2. Зародження та розвиток осетинських недержавних збройних формувань, їх трансформація державні збройні структури // <http://forum.milua.org/viewtopic.php?p=29773>
3. Російсько-грузинська війна або Війна у Південній Осетії // <http://uk.wikipedia.org/wiki>
4. Карасьов В. Війна в Грузії: новий виклик для іміджу майбутнього Президента // <http://www.pravda.com.ua/news/2008/8/20/80153.htm>
5. Кулик В. Про Кавказ: Україні треба зробити висновки // http://www.bbc.uk/ukrainian/indepth/story/2008/08/080809_kulyk_is_is.shtml
6. Сушко О. Україна наступна // <http://www.pravda.com.ua/news/2008/8/12/79803.htm>
7. Червак Б. Стаття Інформаційна війна на Кавказі, хто виграв і хто програв // <http://www.pravda.com.ua/news/2008/8/19/80105.htm>

Цокур Є.Г.,
докторант кафедри політичних наук
НПУ імені М.П. Драгоманова

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ІДЕЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЛЕГІТИМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Політичні процеси в сучасній Україні актуалізували ряд проблем та питань які мають неабиякий вплив на легітимаційні процедури та технології. Метою дослідження є розгляд проблеми становлення інституцій громадянського суспільства. Будучи тривалий час відстороненою від світових суспільно-політичних процесів, українська політична система наслідувала моделі взаємодії держави та суспільства, що склалися в ще в радянський період і в яких ідея громадянського суспільства не знаходила дієвого відображення.

Політична практика доводить, що ідея громадянського суспільства має безпосередній вплив на політичні інституції держави та політичні організації суспільства. Ідея громадянського суспільства, як незалежного від влади об'єднання людей з метою більш ефективного захисту власних інтересів шляхом безпосереднього впливу на діяльність політичних та державноуправлінських інституцій, не є новою. Протягом кількох століть ця теорія вдосконалювалася та набирала практичної цінності та значимості, пройшовши значний шлях трансформацій та вдосконалення. Виходячи із сучасного стану дослідженості проблеми та домінуючих концепцій можна зазначити, що громадянське суспільство — це стійке до зовнішніх впливів об'єднання вільних особистостей з метою творення альтернативних, по відношенню до існуючих владних та державних структур, інституцій управління, головною метою яких є захист приватних та суспільних інтересів від посягань держави та сприяння можливості самореалізації особистості в різних галузях суспільно-політичного, економічного, духовного життя.

Реалії українського сьогодення підтверджують значимість зазначеної вище проблеми. Курс на побудову правової, соціально-орієнтованої держави неминуче призводить до необхідності появи дієвих інституцій громадянського суспільства. Проте практика політичного життя демонструє значні проблеми в цій сфері. Причому ці проблеми носять зазвичай не лише технологічний чи організаційний характер, а мають більш глибокі світоглядні коріння.

Від часу здобуття незалежності український політикум та суспільство так і не спромоглися усвідомити істину, яка стала нормою сучасного державотворення в більшості демократичних країнах світу. Істина ця проста у формулюванні, але складна у реалізації. Суть її полягає у тому, що шляхи та методи творення, чи то модернізації державності не можуть носити номінально задекларований характер, а частіше за усе є наслідком тривалого історичного процесу, який полягає у пошуку компромісу між інтересами представників владних структур, інстанцій та привалюючими в суспільстві настроями щодо форми та моделі державності.

Спроби нав'язати певну модель державотворення, «підігнавши» під неї структуру органів влади та ідею громадянського суспільства, механістично залучивши до цього процесу суспільство, щоразу, як свідчить світова практика, зазнавали невдачу.

Які б шляхетні наміри при цьому не переслідувалися, треба розуміти, що громадянське суспільства не має і не може бути інструментом державних та владних інстанцій щодо реалізації їх політичних намірів. Сутність громадянського суспільства полягає у конструктивній опозиції до влади, суспільному контролю за її діяльністю. Спроба об'єднати задля будь-якої «великої мети» потенціал громадянського суспільства та держави під загальним керівництвом державних інституцій неминуче призведе формалізації та вихолощення ідеї громадянського суспільства і, як наслідок, до його перетворення

інструмент державної політики, що характерно для авторитарних та тоталітарних режимів.

За останні роки зазначена проблема знайшла своє відображення в багатьох наукових дослідженнях. Позитивним є те що більшість дослідників об'єктивно та неупереджено підходять до аналізу проблематики ролі громадянського суспільства в українському державотворенні та легітимаційних процесах, відверто вказують на численні проблеми та негаразди в цій галузі.

Розвиток політичної думки засвідчує наявність низки проблем, однією з головних серед яких відсутність загально визнаної концепції громадянського суспільства. Сучасна політична наука, і не лише українська, не дає єдиного визначення та тлумачення терміну «громадянське суспільство». Кожен із дослідників має можливість подати власне бачення сутності, функцій та місця ідеї громадянського суспільства у сучасному суспільно-політичному житті та політичній науці.

З цим погоджуються цілий ряд авторитетних українських дослідників. Наприклад, професор Кресіна І.О. виказує думку, що в середовищі вчених-політологів немає єдності в тлумаченні поняття «громадянське суспільство», воно є предметом активної дискусії в сучасній політичній науці [1, с. 35].

«У дослідженнях соціально-правової держави основний каркас категорій і понять визначені: держава, влада, соціальна держава, правова держава, конституціоналізм, парламент, уряд, президент, закон, декларація, об'єкт і суб'єкт політики тощо. З громадянським суспільством ситуація складніша. Це поняття не завжди окреслює предмет дослідження. Політологи різних країн дають сутнісно різні його визначення». – зазначає професор М. І. Михальченко [2, с. 25].

Будучи впевненим в наявності в сучасній Україні інституцій громадянського суспільства, Михальченко М. І. виділяє кілька підходів до визначення громадянського суспільства:

- 1) недержавний сектор економіки, сфери політичного і духовного життя;
- 2) сукупність громадських об'єднань і організацій;
- 3) опозиційні, напівопозиційні та нейтральні до влади соціальні сили.

На думку Михальченка М.І., із двох типів громадянських суспільств: американо-англійського та континентально-європейського, в Україні, як і в інших постсоціалістичних країнах Європи, використовується переважно континентально-європейська модель. Її характерною рисою є наявність ефективного механізму стримування наступу держави на суспільні інтереси та інституції за ситуації нестабільності. До того ж вирішення проблем взаємодії суспільства і держави, модернізації в соціально-правовій, економічній, політичній та гуманістичній сферах неможливе без розробки й реалізації концепції взаємовідносин держави і громадянина, держави та інститутів громадянського суспільства [2, с. 27-28].

Слід зазначити, що дослідники далеко не завжди пов'язують становлення громадянського суспільства з процесом владної легітимації. Хоча подібний взаємозв'язок, напевне, є очевидним. Громадянське суспільство не може існувати за умов нелегітимного політичного режиму чи позбавлених легітимності владних інституцій. Громадянське суспільство може виступати ініціатором делегітимації влади та індикатором набуття нею легітимності. Однією з функцій громадянського суспільства можна вважати недопущення, а краще упередження, приходу до керівництва державою потенційно нелегітимних владних інститутів та встановлення нелегітимних режимів. Громадянське суспільство може народжуватися на «барикадах» боротьби з нелегітимною владою і зникати за умови поразки в цій боротьбі.

Події «помаранчевої революції», стали яскравим прикладом спроби ситуативного, хаотичного, але від цього ще більш переконливого та значимого, народження громадянського суспільства в Україні. Джерелом активізації його становлення стали процеси граничної делегітимації влади в Україні. Інституції громадянського суспільства стали ініціатором суспільно-політичних змін та реформування політичної системи країни,

становлення принципово нових методів та норм ведення політики, застерігши і державу, і суспільство від можливих, значно більш небезпечних, наслідків подальшої делегітимації влади в Україні.

Згодом емоційний порив суспільства швидко згас під впливом дій нової влади, але відступу на «дореволюційні» позиції все ж не відбулося. Українська політика під впливом дій громадянського суспільства набула нових форм, більш соціально та особистісно орієнтованих. Збереження набутих позицій цілком залежить від самого суспільства і його активності, впевненості у власні сили та небайдужості.

Підтвердженням наявності зв'язку між становленням громадянського суспільства та легітимаційними процесами може слугувати концептуальне бачення місця та ролі громадянського суспільства в суспільно-політичних процесах запропоноване професором Кресіною І.О.

Визначаючи поняття «громадянське суспільство», його структуру та досліджуючи практику його формування в сучасній Україні, Кресіна І.О. виходить з наступних методологічних позицій:

1. Громадянське суспільство не є інституційним феноменом поряд з такими однопорядковими суспільними інститутами, як держава, партія, громадська організація. Громадянське суспільство є характеристикою суспільства з точки зору його самоорганізації, ступеня розвитку демократії, реалізації прав і свобод людини і громадянина, виконання громадянами своїх політичних обов'язків як носіїв суверенітету, як джерела влади, як свідомих суб'єктів політичної діяльності, як людей, відповідальних за наслідки своїх дій, за майбутнє всього суспільства. Громадянське суспільство не можна «побудувати». Його можна утверджувати як нову якість політично організованого суспільства, як середовище демократії, свободи і відповідальності за долю держави і нації.

2. Громадянське суспільство створює державу, а не держава створює громадянське суспільство. Відтак, держава є частиною громадянського суспільства, інститутом здійснення публічної влади й механізмом забезпечення безпеки, добробуту, правового захисту прав і свобод громадян. Громадянське суспільство і держава співвідносяться як ціле і частина, як організм і механізм. За недемократичних політичних режимів громадянське суспільство не існує, як вважають деякі дослідники, – воно передало державі надто багато невластивих їй функцій і повноважень, внаслідок чого держава «поглинула» громадянське суспільство.

3. Ступінь розвиненості громадянського суспільства – характеристика рівня демократизму і політико-правової культури соціуму. Воно розвинене настільки, наскільки зберегло за собою більшість функцій і повноважень інститутів самоорганізації та самодіяльності громадян. Держава є сильною тією мірою, якою в межах, відведених їй громадянським суспільством функцій і повноважень, ефективно здійснює політичне управління в інтересах громадян, створюючи для цього відповідну правову систему і **легітимно** забезпечуючи правопорядок. Тобто, держава сильніша тоді, коли активніше громадянське суспільство, коли вона має менший сегмент у суспільстві за обсягом праворегуючої діяльності, коли ефективно виконує визначені їй Конституцією функції і завдання.

4. Громадянське суспільство є політичним, оскільки таким є сам громадянин як свідомий суб'єкт політичних відносин і політичний актор. З огляду на цю природу громадянського суспільства некоректно визначати його як сферу реалізації приватних інтересів громадян поза втручанням держави та її організуючим, регулюючим впливом. Громадянське суспільство – не клуб за інтересами, не конгломерат любительських гуртків, асоціацій прихильників екзотичних розваг, не середовище мафіозних структур. Громадянське суспільство – сфера самореалізації громадян, свідомих своїх політичних інтересів і потреб, що взаємно корелюються і потребують для цього **легітимного і легального** політичного інституту – держави.

Виходячи з цього, влада, яка утвердилася як результат соціально-політичної самореалізації громадян, є **легітимною і легальною**, є уособленням держави як політичного

інституту. Влада, джерелом якої нарешті став народ **легітимізує** інститут держави. Держава лишається **легітимною** доти, доки її дії ґрунтуються на законі, праві, народній довірі й підтримці. «Помаранчева» революція поставила все на свої місця: держава і влада у своїй діяльності має керуватися правом, конституцією, законом, і лише тоді вона буде **легітимною і легальною**. Революція в Україні 2004 року була **легітимізуючим** чинником зміни системи влади, вона була демократичною, правовою, означала кінець кланово-олігархічної влади та авторитарного політичного режиму і торжество правди, справедливості, закону, демократії.

5. Громадянське суспільство не може бути структуроване за аналогією з політичною чи правовою системою. Системою є саме суспільство, соціум як сукупність індивідів і спільнот.

Для аналізу громадянського суспільства найприйнятнішими класифікаторами можуть бути часові й просторові характеристики (певні стани, етапи становлення громадянського суспільства в певній країні), показники рівня політичної участі (активне, пасивне громадянське суспільство), ступеня забезпечення прав і свобод людини і громадянина (розвинене, нерозвинене), адекватності суспільним завданням, цивілізаційним викликам, здатності до саморозвитку тощо [3, с. 3-6].

Можна виокремити два концептуальні напрямки розгляду громадянського суспільства, що домінують в сучасній політичній науці. Згідно одного із них, громадянське суспільство – це особлива позадержавна сфера суспільного життя, альтернатива державній системі управління. Згідно іншого - громадянське суспільство це складовий елемент держави, який має певну автономію, можливість впливу на процес державного управління та контролю над державними інститутами.

На думку професора Рудича Ф.М., у методологічному контексті продуктивним є наступний підхід. Громадянське суспільство є основою держави. Його становлення відбувається в тісному зв'язку з становленням її як правової, соціальної, демократичної. Громадянське суспільство – це суспільство зрілих громадян із високим рівнем економічної, соціальної, духовної, політичної культури, яке спільно з державою утворює розвинені правові відносини. Громадянське суспільство – це суспільство вільних громадян. Воно вільне від держави, але взаємодіє з нею заради загального блага. Сутність громадянського суспільства полягає у забезпеченні законних прав людини. Особа в ньому здобуває гарантоване право вільного вибору тих чи інших форм економічного і політичного буття, ідеології, світогляду, а також можливість вільно висловлювати свої думки, погляди.

Поступ громадянського суспільства в Україні, зазначає Рудич Ф.М., залежить від розв'язання чималої кількості непростих проблем. Одна з них – удосконалення відносин між державою і суспільством, владою і громадянами. За роки незалежності в Україні не вдалося створити умов, за яких більшість громадян відчувала б себе активними суб'єктами політики. Влада є однією з фундаментальних засад суспільства. Але до владних структур знахабніло лізе кримінальна і напівкримінальна корумпована буржуазія. Люди, працьовиті, енергійні, високої культури та інтелекту, які переймаються честю і благом країни, залишилися без правової підтримки і належної винагороди за сумлінну працю. У принизливому становищі опинилися інтелігенція, робітники, сільські трудівники. Це негативно позначається на довірі громадян до органів влади.

Рудич Ф.М. вбачає кілька сценаріїв розвитку в ній громадянського суспільства.

1. Згортання громадянського суспільства і реставрація в якомусь вигляді тоталітарного режиму.

2. Консервація на тривалий час існуючого стану речей і, відповідно, авторитарних методів управління.

3. Поступовий, еволюційний розвиток і зміцнення громадянського суспільства [4, с. 21-23].

Слід зазначити, що у сучасній вітчизняній політичній думці не існує єдиного загальноприйнятого визначення поняття «громадянське суспільство». Виділяється кілька концептуальних авторських підходів, які окреслюють різні аспекти та прояви

громадянського суспільства. Більше того, немає серед дослідників і однозначної відповіді на питання чи є, взагалі, в сучасній Україні громадянське суспільство чи ні. Проблема ускладнюється внаслідок її надмірної за політизованості.

Підводячи підсумки дослідження, треба зазначити, що не існує чіткого бачення взаємозв'язку легітимаційних процесів та інституціоналізації громадянського суспільства в Україні, хоча емпірична база є доволі широко. Події «помаранчевої революції» засвідчили значимість та об'єктивність вказаного взаємозв'язку. Проте завдання громадянського суспільства є не лише мобілізація суспільства на боротьбу із нелегітимним режимом, але і консолідація суспільства з метою подальшого ефективного державотворення.

Література:

1. Кресіна І. Громадянське суспільство і проблеми народовладдя в Україні // Наукові записки / збірник – К.: ІПіЕНД, 2004. - Вип. 25. – С. 35-43.
2. Михальченко М. Методологічні проблеми дослідження взаємодії соціально-правової держави і громадянського суспільства // Наукові записки / збірник – К.: ІПіЕНД, 2004. - Вип. 25. – С. 23 – 35.
3. Кресіна І. До питання про визначення поняття громадянського суспільства і української революції 2004 року // Політичний менеджмент. - 2005. - № 6 (15). - С.3-6.
4. Рудич Ф. Громадянське суспільство та народовладдя: методологічний контекст // Наукові записки / збірник – К.: ІПіЕНД, 2004. - Вип. 25. – С. 11 -23 .
5. Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку/ Ф.М. Рудич, Р.В. Балабан, М.І. Михальченко та ін. - К.: Парламентське вид-во, 2006. - 412с.
6. Чувардинський О.Г. Громадянське суспільство в Україні: історичні корені // Політичний менеджмент : Український науковий журнал. - 2008. - № 1. - С. 158-164.

Антетюк В.Д.,

*здобувач кафедри політичних наук
НПУ імені М.П. Драгоманова*

ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРАЛІЗАЦІЇ ІМІДЖУ ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ

В умовах реальної багатопартійності, що існує в Україні, наявності безлічі громадських організацій і рухів, питання, пов'язані з формуванням іміджу політичних партій набувають особливого значення. Якщо імідж політичної партії не відповідає суспільним очікуванням, то це призводить до падіння авторитету партії, зменшення її впливу на процес ухвалення рішень, що зачіпають долі мільйонів людей.

Політична партія є досить складним конструктом, в якому одночасно поєднуються політичні ідеї, програми, лідери, окремі члени партії, діяльність партійних організацій, відносини партії і її фракції до тих або інших політичних подій і багато тощо. Це докладно проаналізовано в дисертаційному дослідженні О. Гейди [1], в якому спроміж іншого проаналізовано функції політичних партій, наведено класифікацію видів зазначених функцій за певними критеріями — прямих, прихованих, вихідних, похідних. Та зрозуміло, що виборець, визначаючись в своїх електоральних перевагах і голосуючи на виборах, не усвідомлює всього цього комплексу взаємозв'язків і тим більше детально не аналізує їх. В

цьому відношенні привертає увагу дисертаційне дослідження Д. Позняк [2], в якому досліджуються оцінні конструкти та рефлексивні механізми свідомості виборців на інтер- і метаіндивідуальному рівнях рефлексії. Автором визначено смислові образи провідних учасників політичної взаємодії та відображені виборцями "Я-образи", що існують у свідомості цих учасників. Розроблено модель "розгортання" рефлексивних механізмів, визначено їх психологічний зміст і функції.

Існує значна кількість наукових праць, в яких аналізуються саме проблеми застосування методів формування іміджу політичної партії й розглядаються елементи його структури. Це відображено в роботах І. Альошиної, А. Блінова, Д. Горбаткіна, В. Захарова, Є. Попова, Т. Парамонова, І. Красюк, О. Сухіної, О. Хаванова та ін. На особливу увагу заслуговують наукові розвідки С. Вілкова щодо сутності визначення іміджу політичних партій та їх ролі в суспільстві. В його працях досліджується вплив іміджу політичних партій на електорат, специфіка формування та функціонування іміджу партії, проблеми іміджевих технологій тощо.

Разом з тим, про відсутність всебічного, комплексний аналізу даної проблематики свідчить те, що кількість українських наукових розвідок, присвячених вивченню проблеми іміджу політичних партій (на відміну від іміджу політичного лідера) нечисленна. У політологічних дисертаціях останнього періоду з партійної проблематики акцент робиться в основному на окремі технологічні характеристики позиціонування партії, чи на конкретному досвіді й аналізі їх політичної діяльності. Найважливіші структурні складові іміджу політичної партії, значущі психологічні особливості формування і функціонування ефективного іміджу провідних політичних партій України визначені недостатньо.

Виходячи із зазначеного, метою даної статті є визначення узагальнених характеристик структури іміджу політичної партії з урахуванням постійної й мінливої динаміки політичного життя українського суспільства.

Проблема визначення структури іміджу політичної партії може мати різні підходи, що репрезентують різні рівні та аспекти розгляду та розуміння самого явища іміджу політичної партії. Так, О. Кривошеєнко [3] розглядає три з них, що є найбільш популярними у розв'язанні проблеми визначення структури іміджу політичної партії.

Перший підхід передбачає уявлення про імідж як про сукупність певних зовнішніх рис та ознак, з якими асоціюється діяльність організації, включає до *структури іміджу* політичної партії наступні *компоненти*:

- а) назву партії;
- б) символіку партії;
- в) програмові положення партії, її основні ідеологеми, соціально-політичні орієнтири;
- г) ставлення партії до актуальних проблем;
- д) способи розв'язання проблем виборців
- е) образ лідерів партії [4, с.38; 5].

Вище означені структурні компоненти іміджу політичної партії можна розглядати як своєрідні засоби, канали передачі реципієнтові інформації про політичну партію, основні форми презентації партії. Доведено, що ієрархія важливості та значимості цих структурних компонентів як каналів отримання інформації (відповідно теж більш чи менш важливої та значущої) для реципієнтів є соціально обумовленою.

Так, одна з головних складових іміджу політичної партії є її символіка. Символ — умовний знак, образ, що є представником інших (як правило, вельми багатообразних) образів, відносин. Це знак в певній мірі іншої реальності, що має нескінченну безліч значень, оскільки нескінченним є число контекстів для будь-якого виразу. Загальне розуміння символу полягає в тому, що символом може бути будь-який термін, ім'я або зображення тільки в тому випадку, якщо вони містять специфічне, додаткове значення до свого звичайного сенсу.

У багатьох дослідженнях науковців наголошується, що в сучасних умовах різко зростає

роль "символічного капіталу" в політиці внаслідок збільшення ролі, насамперед, засобів масових комунікацій (Федоркіна А., Попов В., Поспелов Д. і ін.). Серж Московічі відзначав: "Накопичення символічного капіталу (а це безліч подій і уявлень, які поставляють нам медіа), - стрімке і незіставне з тим, що було відоме у минулому" [6]. Дійсно, цивілізація сьогодні займається накопиченням символічних цінностей в тих же масштабах, що і цінностей матеріальних. Особливо помітно це виявляється в політичній символіці.

На думку Л.Степенової [7, с.16], в символіку політичної партії повинні входити наступні компоненти:

- "символ дія", в основному це політичні ритуали;
- "символ-об'єкт", тобто емблеми, прапори символічні пам'ятники тощо;
- "символ-персона", звичайно це історичні особи або лідери партії;
- "символ-звук", це партійні гімни, позивні, скандування.

Єдність даних символів в символіці набуває властивості узагальненого сенсу і у формуванні іміджу партії їх значення важко переоцінити. Це аргументовано доводить в своєму дисертаційному дослідженні В. Полянська [8]. До цього важливо додати, що при створенні символів і символік політичних партій допускається немало психологічних помилок у зв'язку з незнанням психологічних досліджень з цієї проблеми.

Так, на думку українського психолога Л. Федоренка, імідж політичної партії онтологічно складають принаймні три основні взаємопов'язані й взаємообумовлені структурні компоненти:

1) імідж діяльності організації (відповідність змісту діяльності цінностям та нормам суб'єктів соціального оточення організації, причетність організації до соціально схвальної або суспільно корисної діяльності, відповідність суб'єктивним критеріям успішності організаційної діяльності тощо);

2) імідж кінцевого продукту діяльності (відповідність продукту об'єктивно існуючим потребам людини, цінностям та морально-етичним нормам, соціальному статусу споживача, моді тощо);

3) імідж суб'єктів діяльності (відповідність їх образу соціальним очікуванням, стереотипам та установкам стосовно зовнішніх і внутрішніх характеристик суб'єктів організації, особистісних стилів поведінки та способів діяльності, атрактивність образів, однорідність "генерального" суб'єктно-організаційного образу тощо).

При цьому означені структурні компоненти перебувають в досить неоднозначних, рухливих "стосунках": домінування одного чи двох з них може відволікати від інших або заперечувати зміст, цінність решти (один з можливих варіантів прояву когнітивного дисонансу).

З іншого боку, можливі випадки генералізації, коли система уявлень про один зі структурних компонентів стає визначальною у складанні загального враження про організацію, поширюється на імідж організації в цілому.

Нарешті, третій варіант вирішення проблеми структури іміджу політичної партії пропонує функціональний підхід до визначення сутності політичного іміджу. Автори даного підходу акцентують увагу на психологічних функціях окремих компонентів іміджу політичної партії як соціально-психологічного явища.

На думку відомих російських вчених О. Єгорової-Гантман та К. Плешакова, що ототожнюють поняття образу та іміджу, образ політичної партії складається із:

- образу-знання;
- образу-значення;
- образу-прогнозу;
- образу бажаного майбутнього.

Імідж політичної партії формується під впливом ряду чинників. Російські дослідники Г. Ханов и Д. Чижов [9] називають чотири складових іміджу:

- концептуальну (програмно-ідеологічну);

- інтерактивну (діяльнісну);
- особову (лідерську);
- атрибутивну (зовнішню).

Кожна окрема складова впливає на формування іміджу політичних партій, але при цьому слід пам'ятати, що імідж – це комплексне явище, що сприймається в цілісній формі. У політичній практиці партіям при управлінні іміджем слід враховувати взаємовплив і взаємопереплетіння цих складових, а також враховувати вплив засобів масової інформації на формування іміджу і публісیتی політичних партій.

Концептуальна (програмно-ідеологічна) складова іміджу політичної партії, мабуть, є головною, оскільки відображає основний сенс створення і діяльності політичної партії. Партія, що не має своєї програми і ідеології, не може бути повноцінною політичною партією, оскільки позбавлена всякого політичного сенсу.

У сучасній українській політиці існують дві взаємообумовлені тенденції: партії є важливим чинником оформлення ідеологій як способу комунікації і, навпаки, ідеології формують політичні партії і їх імідж. Крім того, в українській партійній системі існують і формальні вимоги до необхідності розроблених партійних програм: партійні програми придбали статус необхідних документів, які повинна мати політична партія для проходження державної реєстрації.

Програмно-ідеологічна складова іміджу політичної партії, будучи стрижнем іміджу партії, тим самим групує навколо себе решту всіх значущих характеристик іміджу. На наш погляд, слід погодитися із думкою А. Фінько, що за відсутність такої складової виборці орієнтуються на харизматичний чинник чи вибір за принципом ідентичності. Це шлях до подальшої дестабілізації та консервації геокультурного розлому.

Ми вважаємо, що для більшої ефективності програмно-ідеологічної складової іміджу політичної партії обов'язково необхідна адаптація партійних програм для потреб пропаганди і політичної реклами, заломлення програмно-ідеологічних установок партій для цілей федерального і регіонального виборчих процесів, дослідження поля міжпартійної конкуренції по програмно-ідеологічних принципах і проведення на основі цього порівняльного аналізу програм політичних партій.

Інтерактивна (діяльнісна) складова — ключова проблема політичних партій, до якої слід віднести забезпечення змістовної наповненості їх діяльності. Якщо партія не заявляє про себе на полі публічної політики, не приймає участі в політичному дискурсі, не ініціює політичні події і інформаційні приводи, то такому політичному проекту уготовано недовге життя. Діяльнісна або інтерактивна (від англ. interaction - взаємодія) складова іміджу політичної партії формує його через постійний процес політичної комунікації і взаємодію з суспільством, за допомогою якого у виборців з'являються певні уявлення і установки.

Особова (лідерська) складова, пов'язана з тим, що в Україні домінують політичні партії лідерського типу, що формуються навколо популярних харизматичних осіб. Це є свідомством того, що імідж політичної партії в значній мірі залежить від іміджу лідера (лідерів) політичної партії.

Лідери партій, як правило, виступають обличчям політичної партії, особливо в спілкуванні з пресою і виборцями, тому їх імідж багато в чому проектуватиметься на імідж всієї політичної партії, а в деяких випадках може повністю асоціюватися з ним.

Новітня історія діяльності політичних партій в Україні знає як позитивні, так і негативні приклади впливу іміджу лідерів партій на сприйняття суспільством політичних партій, тому при конструюванні партійного іміджу слід з великою увагою відноситися і враховувати імідж лідера партії. Імідж лідера, також як і політичної партії в цілому, повинен бути підлаштований під запити, що існують в суспільстві, і в цьому сенсі бути відзеркаленням настроїв виборців. Він обов'язково повинен враховувати здатність аудиторії сприймати адресоване нею повідомлення, тобто при підготовці і подачі повідомлення

необхідно враховувати і те, як воно буде сприйнято суспільством і окремими учасниками виборчого процесу.

В зовнішній (атрибутивною) складовій іміджу політичних партій основним напрямом є розробка єдиного партійного стилю, що містить:

- емблему (логотип) політичної партії;
- колірну гамму партійної символіки;
- стиль написання назви і слоганів політичної партії;
- прапори, вимпели, членські значки, квитки і інші атрибути політичної партії;
- єдине стильове вирішення агітаційних, інформаційних матеріалів і сувенірної продукції політичної партії;
- партійний гімн, аудіо і відео ряди;
- єдине стильове вирішення інтернет-ресурсів політичної партії.

Представлені вище основні підходи не дають остаточного уявлення про психологічну структуру іміджу політичної партії, проте запропоновані ракурси постановки проблеми, безумовно, можуть бути продуктивними в процесі подальшого наукового осягнення психолого-політологічної сутності явища.

Література:

1. Гейда О.В. Теоретико-правові основи організації та діяльності політичних партій в Україні: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Нац. ун-т внутр. справ. — Х., 2005. — 20 с.
2. Позняк Д.В. Рефлексивні механізми свідомості виборців як суб'єктів політичної взаємодії: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.05 / Ін-т соц. та політ. психології АПН України. — К., 2004. — 20 с.
3. Кривошеєнко О. В. Основні підходи до визначення структури іміджу політичної партії // Політичний лідер та політичний імідж як суспільно-політичні феномени: Перша міжвузівська конференція молодих науковців. — К., 2003. — 28-29 листопада. — С.14-17.
4. Гармонова А. В. Имидж политической партии и объединений в электоральном процессе. Дис... канд. полит. наук: 23.00.02 / Воронежский государственный университет. — Воронеж, 1998. — 211 с.
5. Миліневський М. М. Імідж політичних партій: визначення та структура поняття // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави: Матеріали Другої всеукраїнської наукової конференції, 13-14 листопада 1997 р. — К.: ДОК-К, 1997. — 402 с.
6. Зазыкина Е.В. Психологические аспекты символики политических партий // Психология XXI века: сборник статей международного конгресса. — 2002, Ярославль. — С.51-56.
7. Степнова Л. Кадровый менеджмент. — 2007. — № 2. — С.12-18.
8. Полянська В.Ю. Символічна політика як система політичних технологій: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Дніпропетр. нац. ун-т. — Д., 2004. — 19 с.
9. Ханов Г., Чижов Д. Имидж политической партии: основные составляющие и методы продвижения. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.publicity.ru/upravlenie/articles/9731.html>. — Заголовок з екрану.

*Загоруй Г.В.,
аспірантка кафедри політичних наук
НПУ ім. М.П. Драгоманова*

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАЦІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Нестабільність політичної ситуації в країні, викликана як економічними так і політичними чинниками, створює несприятливе середовище для формування політичної нації. За цих умов проблеми, які виникають в середині багатонародної нації, відходять, неначебто, на другий план, пріоритетними ж стають - подолання політичної та економічної криз. Згадані чинники не формують сприятливу ситуацію у поліетнічній країні для розвитку вже започаткованих реформ. Сучасний політичний процес розглядається як поєднання полярних процесів: інтеграції та дезінтеграції, що зумовлюються глобальними тенденціями розвитку і регіональними особливостями в середині певного регіону чи суспільства.

Ціль формування едиконкраїнової політичної нації полягає не в переплавленні етнічної різноманітності, а досягнення гармонії та взаємозалежності громадянської та етнічної ідентичностей українського суспільства. Тому, метою даної статті є дослідження проблеми теоретичних основ формування політичної нації в сучасній Україні.

Під поняттям політичної нації в основному розуміють політичну спільноту яка об'єднує всіх громадян держави незалежно від їх етнічного, соціального походження, культурно-мовних та інших особливостей. Її вважають вищим щаблем розвитку нації.

Проблемою визначення та формування, становлення політичної нації займалися багато зарубіжних і вітчизняних вчених таких як **І. Варзар, О. Картунов, В. Кафарський, І. Кресіна, Ю. Римаренко, М. Степико, О. Хорошилов, Р. Абдулатіпов, Б. Андерсон, Е. Тішков** та багато інших.

Російський вчений **Р. Г. Абдулатіпов** вважає, що нація – це не просто спільність родів, а це є „нація громадян”, яка набуває свої основні риси не в спільності етнічно-культурних характеристик, а в конкретних діях громадян щодо спільної участі в різнорівневих комунікаціях. Оскільки комунікація повинна здійснюватися і в горизонтальних і у вертикальних рівнях влади, то об'єктивно впливає ідея існування нації як політичної спільноти. І вже даний вид нації може виступати як колективна форма існування людей в демократичній країні.

Багатонародність для країни виступає як уже набутий потенціал до життєздатності. Створення політичної нації, врегулювання системи міжнаціональних відносин можливе тільки в безконфліктному середовищі, якщо будуть відпрацьовані чіткі механізми врахування полікультурності країни. Єдність в багатогранності – це основна форма життєдіяльності народу та платформа для будівництва політичної нації.

Інший російський вчений **Валерій Тішков** займається проблемами етнічності, націоналізму, міжнаціональних конфліктів. Він вважає, що формування політичної нації на території багатонародної країни є одним з головних завдань державної політики. Вивчаючи досвід багатоетнічних країн, вчений приходить до висновку, що „найбільш універсальним рецептом є не політика поділу держав чи переселення населення для досягнення „національної однорідності”, а покращення соціально-культурних умов життя системи управління багатонародними суспільствами” [6]. Багатокультурність та багатонародність – це не просто визнання існування різних культур та народів, груп населення. Вона повинна забезпечити підтримку культурної специфіки і, разом з тим, гарантувати можливість індивідів і груп користуватися правами, брати участь в усіх сферах суспільного життя від економіки, культури до політики. Тому, для багатонародних політичних спільностей потрібна політична нація, оскільки вона є менш конфліктною.

Швейцарський історик **Ультерматт Урс** у своїх творах звертає увагу на багатонпродність та її особливості у європейських державах. Вчений називає концепцію загальноукраїнової нації – категоріальним імперативом [7; 120]. Така нація повинна звільнитися в певному розумінні слова від багатьох націй всередині себе, тобто повинна денационалізуватися. Головними ідеями її повинні стати принципи рівності та спільності, участі у процесах прийняття політичних рішень [7; 122].

Побудова політичної нації назріла вже давно, а саме із - проголошенням незалежності України, а Всеукраїнський перепис населення 2000 р тільки підтвердив цю необхідність, показуючи, що на території нашої країни проживає 136 етносів різного соціально-цивілізаційного рівня розвитку. Вже з роками Президент України В.Ющенко у телезверненні з нагоди Дня Соборності 22 січня 2007 року говорить про вже виконану місію держави – створення політичної нації „Ми постаємо як єдина політична нація, сформована українством і збагачена всіма людьми, які живуть в Україні – росіянами, кримськими татарами, поляками, болгарями, євреями, угорцями, ромами – всіма людьми, які хочуть добра Україні [5].

Сучасні етноси в Україні політизовані, піднялися до рівня усвідомлення себе як етнospільноти, а не аморфної спільності, маси, яка нічого не варта і не може вплинути на політичне життя суспільства. Етноси ж, які не можуть виробити своїх політичних пріоритетів розвитку, стають легким зряддям для маніпулювання, або виступають як ще один „щабель” для досягнення чийось політичних інтересів, перетворюються на безмовний, німий політичний об’єкт.

Передумовою конституювання політичної нації є розгортання в якійсь країні процесу націєтворення (націогенезу), – бо ж саме через нього йде формування єдинокраїнового етномасиву людей, які населяють дану територію. З-поміж середовища цих активних людей мало-помалу виділяється політична еліта, яка самоорганізовується з обґрунтованими політичними ідеями, теоріями, пропозиціями, які є носіями мудрості, досвіду, знань нації, що вони представляють.

Націогенез як духовний феномен являє собою єднанням навколо певної консолідуючої ідеї. На якомусь етапі ця ідея „матеріалізується” у масовий рух людей, – і в даній країні розгортається націогенез як політичний процес. Про його життєдайність свідчать такі фактори, як 1) виникнення започатків громадянського суспільства із середовища середнього класу; 2) утворення і функціонування громадських інституцій, релігійно-культурних товариств і організацій; 3) формування політичної держави, яка проявляє здатність „прислухатися” до усіх соціальних – у тому числі, – й етноісторичних верств, не виділяючи якусь окрему з них над іншими; 4) перехід економіки на товарно-ринкові засади; 5) розвиток освіти і культури в усіх регіонах країни, зокрема, – і в місцях розселення етнічних меншин; 6) заходи з запобігання міжетнонаціональних конфліктів; 7) дотримання прав людини та етнонаціональних меншин.

Виникнення та розвиток націй не можна розглядати як наслідок формування держави. Для її створення необхідно, щоб етнолюди не просто проживали на території однієї держави, не просто склали населення, були громадянами, але й визнавали її своєю батьківщиною, позиціонували себе з її співвітчизниками. Це можливо при умові, коли основна маса населення сприйняла цінності, інтереси як свої власні.

Найвищою стадією розвитку якогось народу на стадії нації є утворення єдинокраїнової політичної нації, яка стає реальним виразником політичної волі усіх активних громадян в поліетнічному суспільстві. Основними її ознаками є: розвинене громадянське суспільство; свобода слова та дотримання прав людини і громадянина; функціонування політичних партій (у тому числі, й утворених на етнонаціональній основі); існування високопрофесійної політичної еліти та конкурентно спроможних лідерів партій та об’єднань; висока політична культура громадян та особливо політичних лідерів.

М.Степико, розглядає політичну націю як громадянське суспільство, сформоване на території певної держави (моно- або поліетнічної), яке характеризується розвиненими

інститутами народовладдя, єдністю політичного, соціального і економічного життя, спільними культурою, мовою та цінностями громадян, що свідомі своєї окремішності в світовій співдружності націй [3]. Вчений доходить висновку, що, якщо перенести концептуальну модель націєтворення... на українські реалії, то українська політична нація є похідною від української національної ідеї, громадянського суспільства і соціальної держави [4; 23].

Для формування зрілої політичної нації необхідно підготувати тіло, на яке вона буде опиратися, таким тілом можна вважати саму державу (з її законами, системою політичного управління) та сам етнолюди даної країни. Держава, яка має розробити спільну для всіх ідею, мету, вона повинна утворити комунікативне поле, необхідне для існування політичної нації, виробити шляхи досягнення балансу інтересів і стабільності суспільства, але не створювати примусові об'єднуючі умови. Індикатори об'єднання мають соціальне визначення і залежать від суспільних трансформаційних процесів, які мають глобальний та локальний рівні. Її мета виявляється в створенні сприятливого комунікативного середовища для подальшого розвитку та міжкультурного співробітництва.

Справа також полягає у відповідному державному ладі, устрої держави. Тоталітарні чи олігархічні держави за самою своєю природою несумісні з народовладдям, у них панує закон і насилля без свободи, а тому політична активність населення практично відсутня, а найменші її прояви жорстоко придушуються каральними структурами влади політична нація є характеристикою держав з демократичним ладом правління, тобто таких утворень, де закон панує у суспільстві, а народ бере участь у державних справах. У суспільствах з тоталітарними режимами можуть зароджуватися і зароджуються елементи ймовірної майбутньої політичної нації як результат опору тиранії та розвитку політичної свідомості народу.

Втілення ідеї - єдиної державної політичної нації - є одним з головних завдань сучасних держав, які розвиваються і прагнуть об'єднати країну від загрози міжетнічних конфліктів (від протистояння в середині країни, загроз сепаратизму, аж до розділення і знищення держав і цілих народів чи націй). Велике значення у процесі етнічної інтеграції до утворення політичної нації займають цінності, як частина світогляду спільноти, об'єкти, явища, процеси політичного життя, які задовольняють соціальні потреби, інтереси як окремого індивіда, такі цілого народу (етно-національної спільноти), які вона залучає до сфери своєї активної життєдіяльності. Дуже важко створити для всіх єдину ідею, цінності, адже розглянути всі групи через призму одного закону видається деколи не просто. Дієвим фактором міжетнічного співробітництва виступає не тільки самобутність власного типу розвитку, а й загальні показники соціального, економічного і культурного життя даного суспільства, головним з яких - економічний. Успіхи в галузі економіки свідчать про якісний етап становлення політичної нації, адже це є фінансовий ресурс до розбудови політичної нації і самозбереження етногрупи.

При умові створення еволюційним шляхом єдиної державної політичної нації вона сама ж стане носієм єдиної державних національних інтересів та цінностей на світовій політичній арені і умовою реалізації в країні різних програм соціальних реформ. Політична нація – суцільно політико-етатологічний-етнополітичний феномен, не „чисто” соціологічний, а „майже” етнічний, тим більше не просто демографічне явище [1; 224]. Українські політики, часто, говорячи про політичну націю, розцінюють її як кількісно-демографічний феномен, цим самим, акцентуючи свою увагу і виділяючи з поміж 136 народів-етносів тільки титульний народ – українців, називаючи її „державною нацією”, забуваючи, що 22% населення – це могутній політичний та економічний потенціал країни.

Зі створенням і ефективним функціонуванням політичної нації відбудеться повноцінна суб'єктність нації. Вона виявляється в активності її лідерів (як політичних так і відомих представників науки, культури та мистецтва), представників високої політичної свідомості, яким болять проблеми і статус своєї етнічної спільноти, до якої вони належать.

Можна стверджувати, що політична суб'єктність меншинських народів-етносів – це реальна річ в українській політиці, адже вони мають своїх лідерів і підтримку, мають вагомий етнічний статус в поліетнічному суспільстві, він являє собою міру інтеграції індивіда, етнічної групи у національних відносинах держави

Етнічні групи виступають одночасно як одна із сучасних форм існування та розвитку своїх етносів, є будівельним матеріалом для політичної нації, є об'єктом та суб'єктом сучасного міжнародно-правового регулювання.

Політичні громадяни – індивідуально і групами, ситуативно і цілеосмислено – складаються у верстви, що слугуються „будівельним матеріалом” для різновагомої в різних історичних ситуаціях єдинокраїнової політичної нації. Політична нація ані фізично, ані функціонально не прямо і не безпосередньо корелюється із етноісторичною нацією. А тому вона й не є її репрезентацією перед державою, а є об'єктивним соціально-економічним породженням громадянського суспільства в даній країні. Політична нація, фактично, є верхньою верствою зрілого громадянського суспільства, з-поміж кадрово-людського середовища якої в усьому цивілізованому світі вербуються різнопрофільні еліти, які – в комбінаціях і взаємонапластуваннях – синтезуються у правлячий політикум конкретної країни. Уряд будь-якої країни є, одночасно, і „висуванцем” політичної нації, і її „рекомендаційним слугою”, і колективним політичним менеджером даного громадянського суспільства [2; 86].

Прогрес українського суспільства з поліетнічним складом населення залежить від рівня громадянськості, політичної свідомості та культури, не останню роль в цьому процесі відіграє політична соціалізація, засвоєння і перетворення активними індивідами політичних знань, норм, цінностей суспільства в особистісні орієнтири – як наслідок відбувається формування політичної свідомості, зрілості та певний рівень політичної культури. Адже політична нація – це активний процес, це самодостатнє громадянське суспільство, яке рекрутує із свого масиву політичних лідерів нового формату з неконсервативною свідомістю, а не результат самого процесу інтеграції етнічних меншин до складу єдинокраїнової політичної нації. Внутрішнє зміцнення українського народу спирається на наступні суб'єкти політики як титульна нація, корінні нарди, національні меншини, політичні партії (засновані не тільки на ґрунті ідеології, а й утворені за етнічною ознакою), громадські організації, конкретно діючі особи, як безпосередньо пов'язані з етнонаціональним полем політики.

Отже, розглянувши теоретичні проблеми політичної нації як якісно-політичного феномену можемо зробити наступні висновки:

1. Створюючи демократичну, правову державу політична нація комплексно може вирішити багато наболілих проблем сучасного суспільства: це перш за все права людини і права націй. Національна держава, в процесі свого генезисного розвитку, поступово перетворюється на виразника волі всього багатонаціонального народу. Представники інших етносів добровільно сприймають закони і традиції цієї країни, стають рівноправними громадянами, зберігаючи при цьому свої специфічні інтереси та культуру.

2. Політична нація не є вічною категорією, а постає як процес довгого і важкого процесу історичного розвитку Європи. Він починається з накопичення матеріалу про історію (бажано спільну), мову, звичаї невідомої етнічної групи, ця інформація стає важливою на першо початках формування нації.

3. Політична нація може існувати лише у демократичній, правовій, соціальній державі, в якій дотримуються міжнародне законодавство в сфері захисту прав корінних народів та національних меншин, вона формується і розвивається в лоні громадянського суспільства, є його продовженням або його якісною характеристикою;

4. Політична нація представлена як активний чинник політичного життя і одночасно – це соціальна, персоніфікована та інституційна система. Політична суб'єктність нації полягає в здатності етнокультурної спільноти усвідомити себе суб'єктом політичних відносин на основі національної свідомості, політичної волі і національно-патріотичних почуттів ;

6. політична нація – це об'єднання політично активних дорослих громадян всіх народів-етносів багатонародної країни, а не тільки титульного народу. З активних політичних громадян відбувається рекрутування політичної еліти, які складають основний професійний владний прошарок державного апарату чиновників.

Література:

1. Варзар І.М. Із контекстів минулих літ: Вибране концептуальних і мемуарних вимірах. Кн. 1: Держава і народ-етнос у політологічному дискурсі. – 592 с. – К.: ФАДА, ЛТД, 2003 – С. 224.
2. Варзар І.М. Співвідношення соціального та етноісторичного начал у побудові і функціонуванні політичної нації / у кн. Еліти і цивілізаційні процеси формування націй / за ред. О.О. Рафальський, Т. 2., ТОВ УВПК „ЕксОБ” – К., – 2006., – С.86.
3. Степико М. Сучасний етап становлення української політичної нації: характерні особливості //Стратегічна панорама. – 2004. – № 1. – www.niisp.gov.ua
4. Степико М. Українська політична нація: проблеми становлення //Політичний менеджмент 2004. – № 1. – С.23.
5. Телезвернення Президента України Віктора Ющенка з нагоди Дня Соборності 22 січня 2007 року // Офіційне Інтернет-представництво Президента України. – <http://www.president.gov.ua>
6. Тишков В. После многонациональности // Знамя. – 2003. – № 3. - <http://magazines.russ.ru/znamia/2003/3/tishh-ph.html>
7. Ультерматт У. Этнонационализм в Европе. М.: Российский гусударственный гуманитарный университет. – 2000. – С.120,122.

*Климкова І.І.,
здобувач кафедри політичних наук
НПУ імені М.П.Драгоманова*

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА: ІНСТИТУЦІЙНИЙ ВИМІР

Постановка проблеми. Політична культура є якісною характеристикою не лише політичної свідомості і поведінки, але й політичних інститутів, організацій, політичної системи і політичних відносин.

Існує поняття «культура управління» і «політична культура». Якщо про політичну культуру як соціальний феномен існує достатньо великий обсяг наукової літератури, то поняття «культура управління» є недостатньо розробленим. Існує думка, згідно з якою культура управління пов'язується з зовнішнім функціонально-організаційним аспектом управлінської діяльності і ніяк не пов'язується з її змістом, політичними і моральними цінностями, з політичною культурою суб'єктів управління. Проте центральною ланкою управління є управлінське рішення, в якому віддзеркалюються морально-політичні, професійні якості працівників управління: їх досвід і навички підвищують його політичну якість, а форми і методи, які організують управлінське рішення, створюють необхідні умови для реалізації політичної культури її суб'єктів.

Деякі питання дослідження політичної культури на інституційному рівні розробляються в працях К.Ерроу, Л.Пая, А.Бірча, В.Жукова, Б.Краснова, В.Сергеева, М.Бірюкова, Л.Полуяна, І.Фасеева, Т.Василевської тощо. Так, наприклад, російські науковці

В. Жуков, Б. Краснов зазначають, що на інституційному рівні політична культура передбачає наступні «показники»:

- методи управління системою (демократичні, авторитарні, тоталітарні);
- методи прийняття і здійснення політичних рішень;
- методи взаємодії з іншими політичними системами та інститутами;
- методи регулювання соціально-політичних конфліктів;
- тип електорального процесу (форм і методів організації виборів);
- засоби захисту корпоративних (національних) інтересів [1,691-692].

Основний текст статті. Будучи за своєю сутністю політичним, управлінське рішення регулює різні сфери суспільних відносин: економічну, соціальну, політичну, духовну. Мета як головний компонент рішення, яке приймається, разом з умовам і засобами досягнення її складає зміст управлінської акції, а політична культура такого рішення прямо залежить від врахування і реалізації інтересів соціальних груп, інтересів усіх громадян в умовах становлення демократії.

Політична культура управлінського рішення в політичному житті визначається тим, наскільки глибоко відповідають рішення, які приймаються, вимогам потреб суспільства, ступеню розвитку політичних відносин і політичної свідомості, наскільки адекватними є форми і методи, які визначаються рішенням, а також політичного професіональної діяльності суб'єкта, який приймає політичне рішення.

Поняття політичного професіоналізму найбільш адекватно може бути розкрито і проаналізовано в контексті професійної культури політика, державного діяча, яка включає до себе такі основні компоненти, як політична культура політика, управлінська культура, моральні, вольові якості. Типологічні і стильові різновиди політичної культури (демократичної, авторитарної тощо) визначають різні напрямки розвитку політичного професіоналізму, а ступінь опанування політиком соціально-політичними і управлінськими технологіями може виступати мірою розвитку і рівнем його професіоналізму. Відповідно, основним показником моральної компоненти в діяльності політика виступає, з одного боку, ступінь орієнтації на політичні дії, а з іншого, рівень його відповідальності за рішення, які він приймає і їх наслідки.

Інституційні механізми виявляються в політичному професіоналізмі в функціонуванні тих політичних, правових, ідеологічних, наукових, освітніх інститутів, які культивують і відтворюють в суспільстві той чи інший тип політичної культури. Персоналістські прояви політичного професіоналізму адаптують через інститути політичної соціалізації і політичної культури (лідерські, мотиваційні і вольові, пізнавальні, комунікативні, моральні здібності і якості політичного діяча).

Слід відзначити те, що прагнення зрозуміти природу і спроби раціонально сконструювати суспільство, зробивши його форми осмисленими, є тісно взаємозалежними між собою. Як розвиток науки й філософії в античні часи збігався зі хвилею революцій у грецьких полісах, що викликали до життя пряму демократію, так і інтелектуальні досягнення Нового часу виробили нові форми державності - представницьку демократію й ідею про поділ влади.

В цей час було закладено три ідеї - політичне представництво за допомогою прямих виборів, розподіл влади, свобода політичної діяльності, що поступово утворили теоретичний базис сучасної демократії. Проте дослідження того, що таке демократія тривають до сьогодні, маючи як теоретичний, так і практичний характер.

Ідеї парламентаризму можна пов'язати з раціональною колективною діяльністю «кращих» представників суспільства, що викликає низку питань про те, на якій підставі обранні представники народу вважаються «найкращими» і яким чином здійснюється в стінах парламенту колективна діяльність по виробленню законів. Чи загалом варто вважати, що «одна голова - це добре, а дві - краще»? Тим більше, з огляду на те, що в парламенті «розумів» не два, а кілька сотень? Є чимало досліджень особливостей впливу на поведінку

людини групи, колективу, які можуть заперечити дане твердження. Зрозуміло, що для того, щоб велика кількість людей поводитися розумно, повинен існувати певний порядок їхньої взаємодії. Виникає необхідність у соціальній організації, структурі, що втілюється в правилах поведінки, тобто в процедурі. У процесі обговорення проблем члени парламенту взаємодіють один з одним, аргументують свою думку, обмінюються знаннями. Як зазначають російські науковці М.Бірюков, В.Сергеев: «Процес парламентської діяльності по виробленню рішень - це, по суті, той же процес зміни структури знань, що, відповідно до новітніх досліджень процесу мислення в сфері когнітивної науки й досягнень в галузі штучного інтелекту, відбувається у свідомості однієї людини при обмірковуванні й прийнятті рішення. Відмінність полягає в тому, що при колективному прийнятті рішення процес трансформації знань є екстериоризованим. Програма, що визначає хід міркувань винесена назовні й перетворена в процедури, що регламентують діяльність організації. В остаточному підсумку будь-яка організація - це свого роду «штучний інтелект», який реалізується не в комп'ютерному процесорі, а в соціальних процедурах, уставах і регламентах, що регулюють її діяльність. При цьому величезна частина роботи відбувається, звичайно, у свідомості людей, які утворюють цю організацію, але чим жорсткішими є процедури, тим більше передбачуваними (і більш підконтрольними) є результати [2, с.68].

Використовуючи метафору «штучного інтелекту», науковці пояснюють наскільки є можливим таку діяльність, як парламентська, називати розумною і доходять цікавих висновків: «Очевидно, колектив навряд чи може бути розумніше однієї винятково розумної людини, але ставка при створенні парламентської системи зроблена зовсім не на це: колектив, який складається з пересічних, «середніх» людей, може (за певних умов) бути розумнішим, ніж кожний з них окремо. І роль процедури - забезпечити ці умови. Але - що ще важливіше - публічний характер дискусій робить «мислення» такого колективного розуму доступним для спостерігача й, отже, контролю з боку тих, хто делегує депутатів. А це важко уявити відповідно до обраного народом лідера, що приймає власні - можливо, більш компетентні рішення в тиші в тиші кабінету після приватних обговорень із радниками...Труднощі полягають, звичайно, у тому, що далеко не завжди парламент відповідає критерію «колективної розумності». Іноді він перетворюється в юрбу, якою диригують і маніпулюють демагоги, іноді розколюється на безліч ворогуючих груп, які лише заважають одна одній дійти будь-якого розумного рішення, прирікаючи тим самим парламент на параліч і демонструючи «нерозумність» принципів, які лежать у його основі, що в остаточному підсумку неминуче призводить до підсилення авторитарних настроїв у суспільстві [2, с. 68].

Загалом в політичній науці проблема вивчення передумов стійкості і стабільності представницьких органів влади є однією з центральних при дослідженні представницької демократії. Частково ці питання аналізувалися у працях К.Ерроу, зокрема проводився аналіз обставин, при яких процедура прийняття рішень більшістю голосів стає неефективною. Так, К.Ерроу виявив парадоксальну ситуацію, згідно з якою, при наявності більше, ніж двох альтернатив єдиною умовою, що гарантує ефективно прийняття рішення у будь-яких обставинах, є наявність «диктатора», який здатний пропонувати те, яким чином їм варто голосувати [3].

Хоча дослідженням діяльності колективних органів прийняття рішень за допомогою аналізу голосувань присвячений значний обсяг наукової літератури (Г.Саймон, Д.Марч, Л.Планкет, Г.Хейл), питання про те, яким чином і в якій мірі виявляються теоретичні можливості неефективності, що пов'язані з тими або іншими політичними реаліями, залишається, проте, відкритим.

Дослідження парламенту, парламентської діяльності, які проводилися в рамках політичної науки, переважно використовують інституціональний підхід, який концентрується на вивченні процедури голосування при прийнятті рішень в парламенті, дослідженні формальних і неформальних його структур. Інституціональний аналіз,

безперечно, є необхідним компонентом дослідження діяльності представницьких інститутів, проте він виявляється, на наш погляд, недостатнім і не повним.

Необхідно зазначити, що парламент - не лише «соціальний механізм», який будується і функціонує за певними правилами. Це - організація, тобто сукупність, з одного боку, структур, правил взаємодії й, з іншого боку, живої свідомості людей, яку становить як сам депутатський корпус, так і обслуговуючий його апарат. Таким чином, сукупність знань, звичок, поведінкових стереотипів, соціальних установок людей, що діють у парламенті, істотно впливає на його функціонування. У такому разі варто звернутися до теорії менеджменту, яка розглядає організацію, що складається з формальних структур, а також акцентує увагу дослідника на неформальних соціокультурних факторах, на її «внутрішньому середовищі».

Застосування цього підходу до дослідження діяльності представницьких установ дозволяє значно поглибити її розуміння, особливо в тих випадках, коли вони (представницькі установи) діють у культурному середовищі, що значно відрізняється від того, у якому зародилася сама ідея парламентаризму.

У той же час слід зазначити, що концентрація уваги на голосуванні як на основній діяльності парламенту є досить спрощеним, обмеженим розумінням природи процесу прийняття рішень. При такому баченні проблеми підсумкове колективне рішення представляється простою сумою індивідуальних рішень осіб, що становлять колектив. У дійсності спілкування, обмін інформацією (у комісіях, комітетах, безпосередньо під час сесій на засіданнях і в кулуарах) становить фундамент парламентської діяльності і є тим матеріалом, який потребує аналізу.

Не заперечною є представницька функція парламенту, проте досліджуючи поняття «представництво», варто звернутися до наступних моментів.

А.Бірч у книзі «Представництво» виділяє три основних аспекта цього поняття: 1) делегування повноважень; 2) «типовість», володіння типовими, середніми характеристиками певної групи осіб; 3) символ [5].

Справедливо зазначають вже згадані нами російські науковці М.Бірюков і Сергеев, що парламент реалізує всі три змісти представництва. Депутати - представники, які делеговані виборцями. Парламент у цілому - «представник» нації. Особливого значення ця функція набуває в кризових для суспільства ситуаціях. У такій ситуації передбачається, що парламент виражає реакцію суспільства на політичну ситуацію. Проте адекватне представлення думки суспільства є можливим лише в умовах постійно діючого зв'язку із суспільством, і тут величезну роль відіграє наявність у суспільстві ефективної системи обміну інформацією, насамперед вільних засобів масової інформації.

Третій зміст - представництво як символ - також є важливим для розуміння ролі й функцій парламенту в суспільному житті. Парламент символізує демократію, і у випадку загрози демократичному устрою саме парламент як символ цього ладу виявляється під найбільшою загрозою з боку опонентів демократії й основним об'єктом захисту її прихильників. Неefективний парламент, втрачаючи роль символу, одночасно підриває й легітимність тієї політичної системи, в межах якої він функціонує.

Діяльність парламенту як організації визначається цими трьома змістами «представництва». Голосування ж це часткова реалізація тільки першого з них. Проте цей перший зміст представництва лежить в основі й іншого найважливішого виду парламентської діяльності - переговорів. Парламент - це система переговорів, що ведуться постійно [2, с.70-71].

Найважливіше питання, що неминуче виникає при дослідженні діяльності представницьких інститутів державної влади - проблема соціального середовища, у якому повинно бути реалізованим парламентське представництво, тобто чи впливає і у який спосіб політична культура суспільства на реалізацію кожної зі згаданих трьох функцій

представництва? Співвідношення цих функцій буде, мабуть, помітно змінюватися залежно від тієї культурної традиції, у рамках якої створюється й діє представницький інститут.

Щоб відповісти на це питання, необхідно визначити, які чинники здійснюють вплив на формування культури парламентської діяльності. На наш погляд, це політичні традиції, політичні цінності, політичні стереотипи, політичні норми, політичні міфи, політичний досвід, які складають політичну культуру суспільства, політичної еліти, що, безумовно віддзеркалюється і на культурі парламентської діяльності.

Політична культура – явище динамічне, таке що змінюється з розвитком суспільства. Зміна типів політичної культури в національному просторі може відбуватися як еволюційно, поступово шляхом поетапного витіснення одних систем орієнтацій і моделей поведінки іншими, так і радикально, прискореними темпами в умовах національних потрясінь, заколотів, переворотів, що між іншим, не сприятиме демократизації суспільства. Виходячи з цього можна розглядати динаміку культурної традиції як постійний процес подолання одних видів соціальноорганізованих стереотипів і утворення нових. При цьому традиція і інновація є взаємообумовленими поняттями: інновація – це потенційна база для утворення стереотипів культурних традицій, а традиції виступають як необхідна передумова творчих процесів, які визначає їх спрямованість. З вищезазначеного випливає те, що політична культура формується на основі як традицій, так і під впливом інновацій як іншої форми існування традицій.

Варто усвідомити, що є комплекс політичних традицій, які відповідають певному рівню розвитку суспільства, а є ті політичні традиції, яких суспільство поступово повинно позбутися, тобто політичні традиції здатні відігравати як творчу, так і деструктивну роль у суспільстві. Гідними для наслідування є ті, що діють на благо того чи іншого народу. Особливо це стосується тих суспільств, які трансформуються. Загалом, для молодих держав, які перебувають у процесі розбудови і зміцнення своєї державності, нове потребує опори на авторитет давнини. «Націоналізація» історії, розвінчання старих кумирів, піднесення на п'єдестал нових героїв, зміна державних символів – усе це є одним з головних механізмів затвердження «нових старих» політичних традицій. Зміст того, що беруть нові панівні сили з минулого, як правило, залежить від соціально-політичного характеру перетворень, більш радикальні зміни залишають менше місця старим ідеям, нормам, інститутам. Менш радикальні йдуть шляхом їхньої лібералізації й модернізації.

Важливим є і поведінковий досвід, проте він є значно варіативнішим: у рамках одного типу політичної культури існує багато різних його форм. Можна також стверджувати, що поведінковий досвід тісно пов'язаний із психологічним типом особистості. Це можна пояснити наступним чином: типові сценарії вирішення проблем, як і самі проблеми, у різних сферах суспільної діяльності різні, успіх же політичної кар'єри багато чим обумовлюється психологічними особливостями конкретної людини. Людина, яка здатна зробити прекрасну кар'єру у військовій сфері завдяки своїй твердості й прямоті, навряд чи може досягти такого ж успіху у дипломатичній, де цінуються гнучкість і вміння йти на компроміс. Проте не лише сфера діяльності обумовлює поведінковий досвід, вагомий вплив здійснюють культурної традиції.

Отже, як можна побачити, існує багато підходів до проблеми структуризації політичної культури. Проте, слід відзначити, що в політичній культурі можна виділити відносно постійний «субстрат», який визначає її соціально-політичний зміст і надає їй певну ідейно-політичну спрямованість, а також «змінні» компоненти, зміна яких залежить від кон'юнктурної ситуації суспільного життя. Стрижень політичної культури складають її ідеологічні, соціально-політичні, соціально-психологічні компоненти, які визначаються суспільно-історичними, національно-культурними, соціально-економічними та іншими сталими чинниками, умовами. Саме вони характеризуються відносною сталістю, мають тенденцію до відтворення. До цих компонентів належать, як правило, орієнтації і установки людей відносно існуючої суспільно-політичної системи, її інститутів і організацій, правил

суспільно-політичної поведінки і діяльності, це і морально-етичні цінності, національно-психологічні норми поведінки, традиції, стереотипи тощо. «Змінні» ж компоненти політичної культури – це ті, які піддаються змінам під впливом тимчасових чинників: погляди і орієнтації певних політичних діячів, окремих груп людей, деякі інститути політичної системи, політичні настрої тощо.

Аналізуючи тоталітарне суспільство як зсередини, так і ззовні, багато науковців виходили з його неприродності й підтримували гіпотезу про обмеження та зневагу природних прав людини. Гіпотеза про природні права людини змушує припустити, що тоталітаризм - це насильно начеплені на суспільство кайдани. Скинувши їх, воно знаходить свободу, що негайно приводить до набуття в повному обсязі природних прав. Перехід від тоталітаризму до представницької демократії із цього погляду представляється простим і легким завданням, вирішення якого (по усуненню штучних перешкод) досягається як би саме собою, автоматично.

Аналіз політичної ситуації в Східній Європі, починаючи з осені 1989 року, змусив поставитися до подібної точки зору з великою обережністю. У процесі соціальної трансформації виявився новий феномен - посттоталітарна фаза розвитку суспільства, багато рис якої настільки були несподіваними, що мимоволі запрошувався висновок: стандартні політичні й економічні рецепти по реконструкції й реорганізації цього суспільства, спрямовані на те, щоб прищепити йому «основні досягнення світової цивілізації», просто не спрацьовують. І справа не в тім, що рецепти ці погані. За роки свого панування тоталітаризм перетворює суспільство, формує таку свідомість, такі інституціональні структури й такі соціальні групи, що всі рецепти форсованого переходу до стану гармонії з «цивілізованим світом» відкидаються і тими силами, які здатні здійснити необхідні реформи. Результатом чого виступає втягування суспільства в усе більш глибокі соціальну, економічну й політичну кризи.

Політична культура, насамперед соціальна онтологія й поведінковий досвід, мають колосальну інерцію. Коли проекти й починання, орієнтовані на досвід інших країн і інших культур, проектується на систему онтологічних установок масової свідомості, вони рідко одержують адекватне тлумачення. Самі того не помічаючи, учасники політичного дискурсу “перекладають” терміни чужої культури на звичну мову, навіть якщо синтаксис цієї мови й не відповідає структурі тієї реальності, які вони начебто б намагаються відтворити. У цих умовах інституціональні інновації супроводжуються великими перешкодами, оскільки навіть мікроскопічні помилки в «налаштуванні» складного соціального механізму різко негативно відтворюються на його ефективності. Суспільство ж – при самому сприятливому ставленні до ідеї реформ - навряд чи стане наполягати на впровадженні інститутів, які знову й знову демонструють свою неефективність.

Можливо, однією з ключових труднощів є розуміння сутності суспільного буття, характеру і змісту політичної діяльності (недооцінка ролі соціальних інститутів, заперечення нового) тобто пов'язується зі сферою соціальної онтології політичної культури. Звичайно, така соціальна онтологія може відтворюватися лише в суспільстві зі слабо вираженою інституціональною структурою, яка притаманна була радянському суспільству. Поведінковий досвід, що набувається в процесі інституціональної творчості в остаточному підсумку розмиває цю онтологію. Суспільство ж, у якому функціонують інститути, які генерують інституціональні інновації, являє собою принципово новий тип політичної культури.

З усіх інститутів, створених для вироблення й втілення в життя інституціональних інновацій, найважливішими (принаймні на нинішньому етапі історії) є інститути представницької демократії. З цього погляду доля українських реформ прямо залежить від перспектив українського парламентаризму. Мова йде не стільки про конкретні політичні рішення й акції, скільки про зміну культурної парадигми культурної політики.

Література:

1. Общая и прикладная политология: Учебное пособие / Под общей ред. В.И.Жукова, Б.И.Краснова. – М., 1997.
2. Бирюков Н., Сергеев В. Парламентская деятельность и политическая культура //Общественные науки и современность. – 1995. - №1. – С.66-75.
3. Arrow K.J. Social Choice and Individual Values. – New York, 1951.
4. Simon H.A. Administrative Behavior. - New York, 1957.
5. Birch A.H. Representation. - London, 1971.

*Кубасевич Е.,
докторант МАУП*

ВПЛИВ ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ НА ТРАНСФОРМАЦІЮ ПОЛІТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ

Постановка проблеми. Комунікації відіграють виключну роль у процесі створення у свідомості індивідів політичної картини світу, а отже, можна окреслити ті специфічні закономірності, що притаманні впливу політичної комунікації на трансформацію політичних цінностей індивіда.

У цьому контексті необхідно підкреслити роль політичного дискурсу, у межах якого може змінюватися розуміння змісту політичних цінностей [1] Логічно, що послідовно, зі зміною розуміння змісту цих цінностей, трансформація відбувається з цілями, мотивами, нормами, способами дій, змістом картини політичної реальності. Усе це обумовлює інший зміст політичної поведінки індивіда.

Тому слід відзначити, що відповідність того чи іншого політичного процесу нормам, прийнятим індивідом, чи навіть сам факт досягнення суспільством (групою, індивідом) поставленої мети також може відбуватися в межах політичного дискурсу [2]. У межах дискурсу може бути узгоджене те, що певне суспільство, наприклад, досягло злагоди та соціальної стабільності та ін.

Основний текст. Розглянемо схематично трансформації цінностей у ході їх екстраполяції на політичну сферу. Так цінності виживання та його гарантій можуть набути двох протилежних змістів: плюралізму та узгодження інтересів усіх соціальних груп чи повний контроль за суспільством та керованість усіх сфер його життя. З цього логічно формуються протилежні цілі: утворення демократичної та соціальної держави чи формування тоталітарної держави. Протилежні норми: повага до прав особистості, вирішення питань у контексті діалогу різних соціальних груп тощо чи виправдання будь яких дій необхідністю досягнення політичної мети. Протилежні вихідні для відтворення політичної картини світу: наявність різних політичних сил та їх інтересів і необхідність діалогу між цими силами та узгодження їх інтересів тощо чи існування своїх політичних сил та єдино правильних поглядів і ворожих сил із хибними шкідливими поглядами. Протилежні способи досягнення політичної мети: у межах прийнятих процедур вирішення політичних питань чи за будь-яку ціну. А отже, і протилежні види політичної поведінки та змісту політичних дій індивіда.

Таким чином, роль політичної комунікації в процесі трансформації «тлумачень політичних цінностей» полягає в тому, щоб змінити одне розуміння конкретних політичних цінностей на інше, тобто переконати, що пропонується інтерпретація політичних цінностей є

такою, що максимально відповідає їх істинному сенсу. Цей процес можна охарактеризувати в межах кількох моделей.

Вихідним положенням для дослідників феномена інформаційного суспільства став той факт, що в сучасному суспільстві інформація припинила бути відображенням чогось, сукупністю даних про щось. Вона стає самостійною сутністю (матерією) поряд з речовиною й енергією. Інформація й техніка із засобів діяльності людини перетворюються в середовище його існування, тобто отримують власне буття. Триумф штучного у відносинах між індивідами трансформує суспільство в соціотехнічну систему, замінюючи безпосереднє спілкування його членів саме комунікацією, тобто зв'язуючи інформаційно, але відокремлюючи емоційно.

Сам термін «інформаційне суспільство» був запроваджений Т. Умсао в 1963 р., і був пов'язаний з розвитком комунікаційних технологій, а також затвердженням «технократичної думки». На думку теоретиків «інформаційного суспільства», воно формується на основі таких технологічних досягнень у галузі комунікації: комунікаційний супутник – кабельне телебачення – персональний комп'ютер. Дефіцит історичного часу вимагає, по-перше, надзвичайної швидкості й точності реакції на те, що відбувається; по-друге, уміння зосередитися на стратегічних напрямках; по-третє, зміни технопростору, тобто переходу від машини і транспортної мережі до інформаційно – комунікативної мережі (телефон – комп'ютер - телевізор) як «нервової» системи нової цивілізації.

Наступний етап комунікаційної революції пов'язаний із трьома великими інноваціями: супутниковий зв'язок, створення оптиковолокняних кабелів і кабельних мереж, цифрових електронних пристроїв із застосуванням мікропроцесорів і інтегральних схем для швидкісного прийому і передачі інформації. Це відкриває доступ будь-якій людині, у будь-якій точці Землі до баз даних і знань, якщо він має термінальний пристрій (чи комп'ютер) для введення і виводу інформації, включеної в єдину інтегровану систему зв'язку. Подібні інтелектуально-технологічні системи ведуть до принципово нового стану цивілізації і культури – глобального гіперінтелекту (індустрії даних і знань).

У сучасних умовах виник позаприродно-технічний світ, штучна реальність людей, що стала їх середовищем існування. Виходячи з факту взаємозумовленості організму й біоценозу, можна стверджувати, що, з одного боку, людина сама створює штучне середовище і залишається єдиним представником природи в ньому, а, з іншого боку, – це середовище трансформує людину у відповідний собі стан і в тілесному і, що особливо важливо для нас, у духовному плані. Вершиною цього процесу можна вважати комп'ютерну реальність, субстанцією якої є не речі, а відносини. Людина в цьому світі ідеальна, а процеси імітуються. Тому має місце процес знецінювання через комп'ютерну реальність «прототипів» відносин, що існують у природному світі. У цьому ж контексті наявна ситуація існування специфічних «прототипів» цінностей існуючих у соціумі. Ці цінності, а точніше, їх тлумачення стає предметом дискурсу в межах цієї нової реальності. Таким чином, у інформаційному суспільстві стверджується нова шкала цінностей. Суб'єкти нового суспільства відкриті інтелектуальні системи, що оперують в інформаційному просторі, а не економічні агенти та організації. Змінюються закони суспільної самоорганізації, формуються нові закони економіки. При цьому сфери виробництва інформації та послуг, які стають основними в новій економіці, піддаються автоматизації не менше, ніж виробничі галузі, а тому й тут у найближчій перспективі можливе виникнення великого рівня безробіття. Але залишається альтернатива – розширення експансії у сфері формування індивідуальності та соціальних зв'язків, які руйнуються унаслідок процесів, притаманних розвитку модерного капіталістичного суспільства періоду. Формується й нова шкала цінностей, яка ґрунтується не на принципі формальній зайнятості суб'єкта, а принципі принесення користі суспільству.

Влада в інформаційному суспільстві належить тому, хто здатний створювати нові культурні коди, за допомогою яких індивіди визначають реальність (у тому числі політичну), картину світу та приймають рішення щодо існуючої ситуації. Використання цих кодів

відкриває можливості маніпулювання свідомістю індивідів та соціальних груп і нав'язування політичної волі однієї групи іншим .

Наука як відкриття і дослідження світу витісняється «думкодіяльністю», проектуванням і винахідництвом, методологією й технологією. Дослідники говорять про подібність відносин древнього міфу й магії, сучасної науки й технології. Перші елементи кожної пари мають функції пояснення світу, а другі – маніпулювання їм.

Протягом свого розвитку й становлення культура, ґрунтуючись на фундаменті природи як свого буття, трансформувала останню, перетворюючи її в продукт. Технос же заперечує природу, перетворюючи її в матеріал для здійснення «проектів» майбутнього. Тобто тепер прогрес здійснюється не за рахунок природи, а за рахунок культури й людини. Також усуваються способи регулювання людських відносин, обумовлених природою людини як тілесно-духовної істоти, що витісняються правилами функціонування соціотехнічної системи. Навіть соціальна цінність, така як суб'єктивне благополуччя, може визначатися ступенем адаптації до цього середовища і його правил. Тобто тлумачення цієї цінності може бути прирівняне поняттю «адаптація до умов, сформованих сучасною соціотехнічною системою та сформульованих в ході комунікації». Тобто формування змісту цих умов також є прерогативою однієї зі сторін комунікації (умовний «центр комунікації»).

Даніел Бел вважає визначальними чинниками нового суспільства роль теоретичного знання, а не капіталу як організуючого начала, «нервового вузла» соціальної системи, та «кібернетичну революцію», яка обумовлює технологічний прогрес у виробництві товарів. Звідси виникла тріада доіндустріальне – індустріальне – постіндустріальне суспільство.

Доіндустріальне суспільство засноване на примітивних виробничих формах, які розвиваються в галузях, що забезпечують видобування й первинну переробку продуктів, найбільш придатних для задоволення найбільш нагальних потреб. Основний виробничий ресурс – сировина. Характер знань – безпосереднє сприйняття. Індустріальне суспільство – добування замінюється виробництвом заздалегідь визначених продуктів. Основний виробничий ресурс – енергія. Констатується підвищення кваліфікованості працівника, людина стає здатною робити певні локальні технологічні та господарські прогнози. У царині знань панує емпіризм та експериментаторство.

У постіндустріальному суспільстві основний виробничий ресурс – це інформація, знання стають абстрактними та теоретичними, тобто воно розвивається на базі застосування абстрактних моделей та системного аналізу. Пріоритет мають інженери та вчені. Також один з головних критеріїв – характер та суб'єкти взаємодії. За доіндустріальної епохи домінує взаємодія людини з природою. За індустріальної – взаємодія людини з перетвореною природою, за постіндустріальною – комунікація та взаємодія між людьми, у тому числі й в політичній сфері. За постіндустріалізму більша частина робочої сили переміщується у сферу послуг, автомати починають здійснювати повний виробничий цикл згідно із заданими програмами.

Відбуваються зміни в системі діяльності, у тому ж числі політичної, у її об'єктивних характеристиках та цінностях. По відношенню до організованих форм людської активності спостерігається радикальне зрушення від корпорацій індустріального типу до так званих «адаптивних корпорацій». Вони відмовляються від пріоритету максимізації прибутку, орієнтуються не тільки на традиційні економічні цінності, стимулюють пошуки нового і формують творчий стиль роботи. Аналогічний процес має місце в науково-дослідних центрах і університетах, навколо яких ґрупується все більша кількість людей і створюється все більша доля національного продукту, а також інших некомерційних організаціях, які перетворюються на важливі центри прийняття рішень і які впливають на інші елементи суспільної структури. Усе це викликає зміни в системі соціальних інститутів, які відбивають перехід від економіки, заснованої на стихійних законах ринку, до господарства, яке має не плановий, а «погоджувальний» характер, від «економізованої» моделі суспільства, до «соціологізованої».

Зміни відбулися й у внутрішній структурі діяльності. Виникають реальні можливості для подолання феномена відчуження, яке відбувається двома шляхами. Перший – подолання відстороненості виробника від засобів виробництва. Підключений до каналу комунікації, наприклад комп'ютерна мережа стає головним засобом виробництва. Другий – модифікація соціальних цінностей і зміна мотивацій людської діяльності, у результаті чого питання про ставлення до засобів виробництва, яке було таким важливим в індустріальних суспільствах, втрачає свою значимість. Якщо індустріальне суспільство засноване на машинній технології, то постіндустріальне формується під впливом технології інтелектуальної. Капітал і праця – дві головні структурні складові частини індустріального соціуму, а в соціумі постіндустріальному – інформація та знання. Інформація та знання, на відміну від товару, не «споживаються» й не «витрачаються».

Спробу вдосконалення цієї теорії й цього підходу зробив Е. Тоффлер. У нього три хвилі розвитку відрізняються за такими критеріями – джерело енергії, ресурси, характер праці, роль інформаційної сфери та політичної системи. Третя хвиля історичної трансформації – не продовження розвитку індустріального суспільства в певному напрямі, а радикальна зміна подібного напрямку, яка часто заперечує весь попередній досвід.

До виникнення постіндустріальної цивілізації приводить те, що основні регулятивні принципи індустріалізму – стандартизація, централізація, спеціалізація, синхронізація, концентрація, максимізація – не спрацьовують у період переходу до економіки самообслуговування. Ці шість принципів панували на всіх рівнях суспільства і в усіх його сферах. Поява нової наукомісткої технології та зростання впливу комунікації на усі сфери життя призвели до реорганізації виробництва на основі досягнень науки і техніки і, як наслідок, до руйнування вищезазначених принципів, і до перетворення їх на свою протилежність – дестандартизація, децентралізація, деспеціалізація, десинхронізація, деконцентрація, де максимізація. Новий спосіб виробництва приводить до того, що Дім знову стає центром суспільства завдяки електронній базі виробництва. Ця нова база робить можливим повернення до хатнього виробництва, передусім інформації, коли людина може працювати й навчатися вдома, бо майже все можна робити вдома, тому що інформація як сировина і як кінцевий продукт може легко пересуватися як у дім, так і з дому. Цьому типу виробництва/споживання відповідає нова етика, просьюмер – етика, замінить протестантську етику. Просьюмер – етика (prosumer - ethic), це етика діяльності, яка поєднує в собі виробництво (producer) і споживання (consumer). Відтепер «замість ранжування людей згідно з тим, чим вони володіють, ця етика надає високу цінність тому, що вони виробляють».

Перехід до постіндустріального суспільства супроводжується якісними зрушеннями в потребах, цінностях і мотиваціях соціальної поведінки, що відображають економічні, технологічні, політичні, комунікаційні й інші зміни соціального життя. Ціннісні переорієнтації відображають тенденцію переміщення устремлень людей зі сфери володіння (мати) у сферу самовираження (бути). Для неї характерний ряд рис. По-перше, комп'ютерно-інформаційна революція змінює структуру зайнятості й характер праці, концентруючи переважну частину економічного життя в усе зростаючій сфері послуг («третинний сектор», зростання нових середніх шарів). По-друге, зростання значущості сфер життя, далеких від праці, що супроводжується втратою останньою своєї чільної ролі в соціальному житті. Праця, робота перестають відігравати центральну роль у житті людей. Рух соціуму у бік «суспільства споживання» супроводжується зростанням пріоритету волі споживання. Це споживання набуває масового характеру й у царині сприйняття (споживання) інформаційних повідомлень, які вміщують ті самі змісти, тлумачення соціальних цінностей, про які ми згадували вище. По-третє, змінюється еталонний тип особистості: ним стає «людина граюча», вільна від диктату праці, шаблонів поведінки й споживання. На зміну уніфікації, масовізації йде індивідуальний підхід в організації життя людини, структуруванні соціального простору й часу.

У цьому контексті необхідно звернути увагу на запропоновану російським дослідником

В. Іноземцевим концепцію суспільного розвитку – концепцію постеконічного суспільства. Уперше термін «постеконічне суспільство» був вжитий в 1967 р. Е. Вінером та Т. Каном, які вважали, що настане такий час, коли прибутки будуть такими великими, що вартість перестане бути чинником при прийнятті рішень, а вже в 90-тих рр.. до цього терміна звернувся російський дослідник.

На думку В. Іноземцева, «зміни, що відбуваються, стосуються вже не індустріальної форми господарства, а самої природи людської діяльності, структури та характеру переваг та цінностей індивіда». В історії людства можна виділити три основні епохи: матеріальний інтерес ще не виділився з общинного цілого; відбувається виділення матеріальних інтересів, вони є домінуючими; епоха, коли домінують нематеріальні інтереси. Цим трьома епохам відповідають три типи діяльності – інстинктивна дотрудова діяльність, праця, творчість.

Як підкреслив Д. Белл, слід говорити про те, що «постіндустріальне суспільство – це не проекція й не екстраполяція вже існуючих у західному суспільстві тенденцій розвитку, а новий принцип соціально-технічної організації життя, точно такий же, як індустріальна система, що замінила собою аграрну».

В інформаційному суспільстві, на думку У. Мартіна, «якість життя, так само як перспективи соціальних змін й економічного розвитку, у зростаючому ступені залежать від інформації і її використання. У такому суспільстві стандарти життя, форми праці й відпочинку, система утворення й ринок перебувають під значним впливом досягнень у сфері інформації й знання». Разом з тим, відзначаючи позитивний вплив нових інформаційних технологій, дослідник одночасно звертає увагу на те, що вони містять і чималі можливості для порушення принципів демократичного устрою суспільства, прав і волі людини. Це може виразитися не тільки, наприклад, у створенні «електронної картотеки» на кожного жителя країни, але й у відсутності можливості вільного доступу до інформації простих громадян, які нерідко змушені задовольнятися відомостями, що мають уривчастий характер або ж тенденційно підібрані відповідними службами, тим більше що в багатьох державах «поки не прийняті» закони про свободу інформації.

Натомість дослідник І. Воронов дотримується дещо іншого погляду, зазначаючи, що інформаційні технології самі по собі не поліпшують життя суспільства, а зростання якості цього життя залежить від «політичної мудрості тих, хто регулює його (суспільства) розвиток».

За словами керівника кафедри інформаційних досліджень Королівського університету в Белфасті, директора Центра інформаційного менеджменту У. Мартіна, під інформаційним суспільством розуміється «розвинене індустріальне суспільство», що затверджується в Японії, США й Західній Європі, визначальними характеристиками якого є 5 критеріїв. Технологічний: ключовий фактор – інформаційна технологія, що широко застосовується на виробництві, в установах, системі утворення й у побуті. Соціальний: інформація виступає як важливий стимулятор зміни якості життя, формується й затверджується «інформаційна свідомість» при широкому доступі до інформації. Економічний: інформація становить ключовий фактор економіки як ресурс, послуг, товару, джерела доданої вартості й зайнятості. Політичний: воля інформації, який веде до політичного процесу, що відрізняється зростаючою участю й консенсусом між різними класами й соціальними верствами населення. Культурний: визнання культурної цінності інформації, сприяння утвердженню інформаційних цінностей в інтересах розвитку окремого індивіда й суспільства в цілому.

Пріоритет «творчості» в діяльності та світосприйнятті й окремого буття інформації як феномена в межах «постматеріального суспільства» обумовлюють саму можливість сприймати не одне чітке, а кілька тлумачень основних соціальних (і в їх складі політичних) цінностей, а отже, і кілька варіантів постановки цілей, альтернативні норми, плюралізм обрання способів досягнення поставленої мети та ін. Тобто самі умови нового постматеріального інформаційного суспільства створюють підґрунтя для можливих трансформацій змісту політичних цінностей в свідомості індивіда. Відбуваються ці

трансформаційні процеси в результаті впливу інформаційних змістів, що індивід отримує в ході політичної комунікації, а владу отримують вже згадані сили, що здатні до впровадження нових культурних кодів, за допомогою яких індивіди визначають політичну картину світу.

Інформаційне суспільство формується як новий образ на основі складників: комунікаційний супутник – кабельне телебачення – персональний комп'ютер. Дефіцит історичного часу вимагає, по-перше, надзвичайної швидкості й точності реакції на те, що відбувається; по-друге, уміння зосередитися на стратегічних напрямках; по-третє, зміни технопростору, тобто переходу від машини й транспортної мережі до інформаційно – комунікативної мережі (телефон – комп'ютер - телевізор) як «нервової» системи нової цивілізації.

Технологічні досягнення інформаційного суспільства (насамперед у сфері телебачення) створюють принципово іншу ситуацію в політичній взаємодії. Доставка інформації «на дім» знецінює багато колишніх форм громадянської активності. Причому не тільки робить зайвими раніше необхідні зусилля, але і викликає відторгнення надмірною нав'язливістю: тепер політика зі своїми нормами і цінностями входить у наш будинок не тільки тоді, коли ми цього бажаємо, але і нерідко тоді, коли ми зволіли б про неї забути. На думку П. Лазарсфельда і Р. Мертона, телебачення є «соціальним наркотиком», що сприяє відриву індивідів від участі в соціальному житті, ігноруванню індивідом її законів, перетворенню його в пасивного споживача новин. За допомогою засобів масової комунікації насаджуються визначені цінності, норми, стереотипи, образи реальності, які формують сприйняття індивідами життєвого простору, тобто відкривається шлях для маніпулювання масовою свідомістю. Передусім актуальність політичних партій знижується, а значення принципів демократії зменшується в межах сучасної віртуально-реальної культури, коли успіх на виборах і подальший розподіл владних повноважень і постів залежить від ефективності рекламної та піар-кампанії.

Але не треба переоцінювати могутність та всесилля піар-груп та політичних технологів в межах медіа-політичної системи. Бо, по-перше, будь-яке інформаційне повідомлення в ході інтерпретації індивідом може бути міфологізовано та трансформоване в ірраціональне. Тобто політичні технологи устами політичних лідерів можуть апелювати до цінностей індивідів, але змушені матеріалізувати ці цінності, інтерпретувати їх та наповнювати певним конкретним змістом, який був би зрозумілим для індивідів. А індивіди здатні інтерпретувати ці повідомлення та цінності, матеріалізовані в них, відповідно до власної логіки, а отже, отримати власне враження, яке має основою не знання (юридичні, економічні, політичні), а образи та архетипи несвідомого. І результат цього процесу може бути непередбачуваним навіть для технологів, які інспірували появи інформаційного повідомлення. А, по-друге, у межах медіа-політичної системи діють кілька технологічних та піар-груп, які є суперниками, а тому резонанс від їх діяльності та результат такого комбінованого впливу на свідомість індивіда також передбачити важко.

При цьому необхідно зважати на глобалізацію ЗМІ. Так від пропаганди економічних військових інтересів держави вони перейшли до «вільного» потоку інформації, все ж керованого власниками мас-медіа з розвинених країн, і нарешті, до глобальних транснаціональних комунікаційних систем, на які навіть національним державам впливати дуже важко.

Інформаційна технологізація соціального життя викликала до життя нову концепцію демократії – «комп'ютерну демократію», у якій інформація уособлює владу. Громадянське суспільство є суспільством «суспільної думки»: його формування і вираження є засобом завоювання й утримання влади. У ньому реалізується чільне право громадськості знати всі стосовні до владного життя факти і вільно говорити про те, що, за впевненням громадськості, визначає політичне життя, тобто про втілення певного розуміння власних політичних цінностей. Тим самим інформація суспільства заміняє собою соціальну революцію. Тому владні структури, щоб завоювати свідомість громадськості; зобов'язані вести з нею

постійний діалог, мати гнучку і мобільну політику двосторонніх контактів, доносити до громадськості своє розуміння політичних цінностей, норм, цілей, а в ідеалі робити це розуміння політичних цінностей таким же актуальним для громадськості, як і для влади [3]. Посередником між владою і суспільством в цьому процесі виступають «мас-медіа» - незалежні засоби масової інформації (особливо електронні), що діють за принципом «розкажи все, розкажи швидко». При цьому впливовість ЗМІ залежить від того, як вони виконують свою основну функцію – опис картини реальності, на підставі чого в індивідів з'являється можливість приймати самостійні рішення. Але необхідно брати до уваги вже згадані ангажованість та зацікавленість ЗМІ в існуванні політичних конфліктів, а тому їх неповну відповідність ролі модератора між владою та соціальними групами [3].

Іншим соціальним інститутом, пов'язаним із розвитком ЗМІ й соціології і здійснюючим зв'язок управлінських структур із громадськістю, є система «паблік рилейшнз» (інститут відносин із громадськістю).

Одним із важливих результатів економічних та соціокультурних трансформацій людського суспільства на сучасному етапі його розвитку стало різке зростання значення інформаційної влади, а особливо такої форми її буття як суспільні комунікації. Інформація є змістом комунікацій – безпосереднього й опосередкованого спілкування людей, їх взаємодії. Інформаційна влада, власне кажучи, й означає керування комунікаціями, їх змістом і спрямованістю за допомогою інформації. Цей вид влади відрізняється від звичайного інформаційного впливу силою, стійкістю й асиметричністю впливу комунікатора на реципієнта, високим ступенем контролю за його поведінкою, хоча, звичайно, грані між цими поняттями (влада й вплив) відносні й часто розмиті.

Як уже згадувалося, комунікація впливає, а багато в чому й визначає, політичну свідомість і поведінку людини, тобто її ціннісні пріоритети щодо політичної сфери та певні когнітивні структури, які обумовлюють сприйняття політичної картини світу та формування на цих засадах змісту політичної поведінки індивіда. Особистість формується в процесі різного роду комунікацій: родинних, міжособистісних, навчальних, трудових, політичних і ін. Формування «людини політичної», політична соціалізація, орієнтація й активність індивіда здійснюються в політичних комунікаціях, тобто у взаємодії людей з приводу реалізації своїх колективних інтересів за допомогою державної влади [4].

Операційно, справляючи безпосередній вплив на змістовну спрямованість комунікацій, інформаційна влада здатна впливати на політичну поведінку людей двома способами: спонукати людей до певних дій, визначати їх цілі й зміст; чи запобігати, блокувати виникнення неугодних, як правило, опозиційних політичних рухів і протестів. У будь-якому із цих способів мотивування тієї чи іншої поведінки індивіда можливе в разі відповідності змісту цих «спонукальних інформаційних чинників» системі політичних цінностей індивіда [5].

Обмежувальну властивість інформаційної влади ще називають «другим обличчям влади». Реальний прояв у суспільстві цієї властивості інформаційної влади складається в її здатності замовчувати політичні факти, применшувати їх значення, відволікати людей від тих чи інших подій за допомогою різного роду сенсацій, скандалів, шоу тощо, оточувати змовою мовчання й виключати зі сфери суспільних дискусій і політичних рішень певні теми, події і дії, і тим запобігати їх адекватному усвідомленню масами, і реальне розгортання відповідних політичних конфліктів [6].

Інформаційна влада володіє в порівнянні з іншою суспільною владою низкою особливостей політичного впливу, у тому числі на трансформацію інтерпретації політичних цінностей і поведінкових реакцій індивідів щодо політики. Серед них непомітність впливу і, як наслідок, відсутність чи відносно менший опір йому з боку реципієнтів. Сприймаючи відповідним чином препаровану політичну інформацію, людина може непомітно для себе перетворитися із супротивника влади в її прихильника, голосувати всупереч власним інтересам, усуватися від участі в політичному житті, граючи на руку своїм політичним

опонентам. Слід відзначити глобальність, швидкість і майже повну безмежність поширення інформаційної влади. У сучасних умовах за допомогою супутникового зв'язку й інших технічних засобів інформація може бути майже миттєво передана в будь-який куточок земної кулі [7].

Серед рис сучасної інформаційної влади виділяється здатність робити об'єктом розгляду будь-яке суспільне чи особисте явище. Інформаційна влада і насамперед ЗМІ поширюють свою дію не тільки на суспільно-політичні процеси, але в проникають туди, куди не допускаються правові органи, у тому числі й особисте життя політиків і різного роду знаменитостей. Роблячи надбанням громадськості ті чи інші факти, відповідним чином підбираючи, оцінюючи в коментуючи інформацію, вони дають людям (чи організаціям) не тільки політичну, але і моральну оцінку, багато в чому визначають ставлення до них з боку навколишніх, впливають на їх політичну кар'єру. Яскравий приклад здатності проникнення мас-медіа в найінтимніші сфери людських відносин і використання цього в політичних цілях - ініціювання в 1998 р. американськими ЗМІ на основі розслідування любовних зв'язків президента США У. Клінтона справи про його імпичмент.

Для сучасної політичної ситуації характерним є і те, що поведінка людей має опосередкований характер. Сучасна людина одержує політичну інформацію найчастіше через ЗМІ і на її основі формує власні судження, робить висновки, що мотивують її дії. Це створює можливість масового політичного маніпулювання. Тобто інформаційні інститути й насамперед ЗМІ виступають сьогодні не тільки необхідною передатною ланкою в складному механізмі генезису політичних цінностей і формування політичної поведінки індивіда, але і її творцем. Вплив ЗМІ на політику здійснюється не тільки через безпосередньо політичні, але і через політично значимі комунікації. Якщо перші забезпечують учасників політичного життя необхідною інформацією і роблять можливими будь-які колективні дії великих груп людей, визначають спрямованість таких дій, то другі впливають на політику за допомогою формування суб'єктів політики, мотиваційної основи їх політичної поведінки. Особливо значний цей вплив на молоде покоління.

Ціннісні якості політичної комунікації сьогодні, звичайно ж, ранжуються й політично обмірковуються правлячими елітами й бюрократією у власних інтересах, однак вони багато в чому визначаються станом і рівнем розвитку загальної й політичної культури даного суспільства. «Політична комунікація, виступаючи способом, засобом існування й передачі політичної культури, у свою чергу, сама опосередковується культурними нормами й цінностями».

Література:

1. Белый О. Дискурс власти и типы элит // *Політична думка*. – 1994. – №2. – С.111–115.
2. Мухшвили Н. Л., Сергеев В. М., Шрейдер Ю. А. Дискурс отчаяния и надежды: внутренняя речь и депрагматизация коммуникации // *Вопросы философии*. – 1997. – №10. – С. 45–57.
3. Общественное мнение и власть: механизмы взаимодействия. – К.: Наук. думка, 1993. – 136 с.
4. Полуэктова И. А. Телевидение как механизм социального контроля // *Вестник МГУ. Сер. 18. Социология и политология*. – 1998. – № 1. – С. 49–60.
5. Воробьев А. М. Средства массовой информации как фактор формирования гражданского общества: процесс, тенденции, противоречия. – Екатеринбург: Изд-во УГЮИ МВД России, 1998. – 184 с.
6. Шампань П. Делать мнение: новая политическая игра / Пер. с. фр. - М.: Socio-Logos, 1997. – 326 с.
7. Пугачёв В. П. Средства массовой информации в современном политическом процессе // *Вестник МГУ. Сер.12. Политические науки*. – 1995. – №5. - С. 3–16.

*Радченко Л.М.,
аспірантка кафедри політичних наук
НПУ імені М.П.Драгоманова*

РЕАЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ ІНТЕРЕСІВ ЧЕРЕЗ ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ

В політиці перехід можливого на дійсність відбувається лише як реалізація інтересів певного суб'єкта. Так чи інакше політична можливість, а через неї і соціально-економічні необхідності реалізуються, лише набувши форми політичного інтересу певного суб'єкта. Така можливість перетворюється на політичну необхідність, коли стає змістом інтересу великих сукупних об'єктів політики, народних мас. Інтереси, перетворюючись у змісті до його політичної волі, стають пануючою політичною тенденцією, яка впливає на розвиток політичних подій, напрями і темпи політичної діяльності. Політична діяльність стає здійсненням інтересів саме тому, що вона вибірково, за допомогою примусу реалізує одну із багатьох можливостей в еволюції суспільства. У політиці нічого не робиться без вирішальної участі і боротьби інтересів тих, хто своєю діяльністю реалізує ті чи інші можливості суспільного руху. Політичні інтереси як рушійна сила політичної діяльності присутня в тій чи іншій формі у всіх створених нею явищах і подіях.

Завданням даної статті є дослідження змісту і способу реалізації політичного інтересу через діяльність політичних інтересів.

Дослідженням проблеми політичного інтересу в політичній науці займалися багато науковців. Зокрема процес реалізації політичних інтересів розкривається у працях Тарасенка А.А., Сіренка В.Ф. тощо.

Зміст і спосіб реалізації політичного інтересу відповідного соціального суб'єкту визначається його становищем у загальній системі суспільних відносин, зокрема, в існуючій політичній системі. У процесі практичної реалізації політичних інтересів будь-який суб'єкт зустрічається із необхідністю зіставлення їх з усією різноманітністю інтересів, наявних у суспільстві. Оскільки політичні інтереси існують у загальнозначимій, загальнообов'язковій формі, то їм належить провідна роль в інтеграції та спрямування всіх інших інтересів відповідної соціальної спільноти, що знаходять свій вияв у розробці та здійсненні економічної, правової, культурної та інших напрямках політики. Водночас, самі вони спираються на економічні, соціальні та інші практичні інтереси, співвідносять з вимогами останніх власні диспозиції та вимоги.

Як відомо, інтерес виникає там, де з'явлюється необхідність задоволення потреб. Суб'єкт має велику кількість потреб, але його місце в системі існуючих відносин не завжди дає йому можливість їх задовольнити, тому він змушений віддавати перевагу одним потребам на шкоду іншим. Так виникає проблема актуалізації потреб, яка стає основою доцільної діяльності суб'єкта у пошуку можливостей їхнього задоволення. Із виникненням даної основи і починається процес формування політичного інтересу. Подальший його розвиток іде через усвідомлення необхідності задоволення потреб до пошуку можливостей такого задоволення. Політичні інтереси формуються під впливом потреб та суспільно-політичних умов. У першому випадку інтерес з'ясовує, що саме потрібно забезпечити, а в іншому – він охоплює засоби, необхідні для забезпечення задоволення цих потреб. На формування політичних інтересів впливає велика кількість різноманітних чинників, таких як умови життя, рівень політичної свідомості їх носіїв, практичні відносини між ними, рівень політичної культури суб'єкта, наявність відповідних ресурсів, зміна політичної ситуації чи політичного режиму в країні тощо.

Для виникнення основного політичного інтересу необхідне створення такого стану, коли задоволення його основних потреб тісно пов'язані із діяльністю політичної влади, з

необхідністю чи збереження даного типу влади, чи, навпаки, її зміна. При цьому соціальні суб'єкти повинні усвідомити цей зв'язок. Без цього соціальні суб'єкти не є самостійною політичною силою і не мають власних політичних інтересів, не беруть участь у політичному житті суспільства. Навпаки, соціальна група, усвідомивши цей зв'язок, прагне вплинути на політичну владу, спрямувати її діяльність на здійснення своїх потреб. У неї формується інтерес до управління справами суспільства як самостійний політичний інтерес, його основи – прагнення вплинути на форми і методи здійснення політичної влади, спрямувати її діяльність [1, с. 31].

Формування політичного інтересу є процесом усвідомлення суб'єктом своїх потреб у контексті наявних політичних умов та існуючих можливостей їх задоволення. Із усього кола потреб суб'єкт обирає найзначиміші, що вимагають обов'язкового задоволення через його дійсне відношення до влади і спрямовують на них особливу увагу. Задовольнити свої потреби суб'єкт може лише оволодівши умовами свого існування. Звідси політичний інтерес можна визначити як особливе відношення суб'єкта до політичної дійсності, спрямоване на ствердження його панування над соціально-політичними умовами їх змін чи використання заради забезпечення наявних потреб. Ствердження суб'єктом політики свого панування, тобто самоствердження, знаходиться в межах необхідних дій і можливостей інших суб'єктів. Тому для задоволення власних потреб він повинен не лише з'ясувати свої прагнення, але й шукати шляхи до інших суб'єктів, вступати із ними у певні відносини, стверджуючи законність цих прагнень. В цих умовах інтерес виступає як позиція суб'єкта по відношенню до інших суб'єктів і суспільства, яку він стверджує своїми діями. Тому політичні відносини між суб'єктами політики виявляються в суспільстві перш за все як інтереси, що є єдністю двох сторін. Вони охоплюють, по-перше, самостійність політичних позицій суб'єкта і, по-друге, політичне самоствердження, тобто об'єктивно виражене відношення суб'єкта політики до інших суб'єктів, до самого себе, до місця у системі політичних відносин, до можливості задоволення своїх потреб. Самостійність політичної позиції суб'єкта виражається у вибіркового відношенні суб'єкта до можливостей, що надаються йому середовищем, до прийняття одних соціально-політичних умов та зміні і підкоренню інших. Вибір конкретно спрямованої діяльності залежить від ступеня гостроти суперечностей політичного процесу, співвідношення сил, від вироблених суб'єктом ідеалів, принципів та норм, від суб'єктивної оцінки змісту тих чи інших можливостей, від його статусу у системі політичних зв'язків.

Після того, як політичний інтерес уже сформовано, настає наступний процес – це його реалізація, що передбачає їхнє втілення до життя. А.А.Тарасенко розглядає реалізацію інтересу як об'єктивно обумовлений процес, який дає необхідний результат лише за певних умов, що виникають незалежно від свідомості і волі людей [2, с.59]. Проте найпершою передумовою реалізації політичного інтересу виступає усвідомлення його носієм. Знання власного інтересу полягає у розумінні цілей власної діяльності, шляхів та засобів їх здійснення. Проте усвідомлення інтересу не зводиться лише до пізнання його змісту. Сюди також входять ціннісне відношення суб'єктів до політичних явищ та процесів з точки зору їх відповідності чи не відповідності їх інтересу.

Усвідомлення політичних інтересів і переведення їх у площину практичних дій є складним та багатоступеневим процесом, який містить у собі операції, що здійснюються на різних рівнях політичної свідомості, а також процедури переведення результатів рефлексорної діяльності з одного рівня на інший. В будь-якому випадку, політичний інтерес, який визначається політичними відносинами, - тобто конкретно системою політичною діяльністю, - призводить до дії живу політичну діяльність лише по мірі усвідомлення цього політичного інтересу його носієм, а тому політична свідомість є внутрішньо необхідним моментом функціонування і розвитку системи, яка існує в ній, по-перше, як компонент практичної політики, по-друге, як особлива підсистема політичної діяльності – як діяльність ідеологічна [3, с. 35].

Успішність, ефективність, результативність реалізації політичних інтересів прямо залежить від того, в якій мірі вони усвідомлені, з якою повнотою охоплені. Оскільки чим зрозуміліша мета, тим більша ймовірність її досягнення. Не рідко відображення ними інтересу представлено не у вигляді понять, що розкривають зміст, а у вигляді прагнень до певного блага, здатному задовольнити потреби суб'єкта та інстинктивні потяги до відповідної мети. Нечітке усвідомлення політичних інтересів не найкращим чином відображаються на діяльності, спрямованій на їх реалізацію: вона не достатньо активна і цілеспрямована супроводжується коливаннями, порівняно легко піддається зовнішнім впливам з боку мінливої ситуації та психологічній дії різноманітних чинників.

Реалізація інтересів, на думку А.А.Тарасенка, [2, с.57], є об'єктивно обумовленим процесом, що є результативним лише за певних обставин, які виникають закономірно, незалежно від свідомості та волі суб'єктів. При чому, умови реалізації інтересів не завжди співпадають із умовами формування інтересів та їх усвідомленням. Реалізація політичних інтересів буде успішною лише за максимального врахування того, що міститься у необхідних і досить об'єктивних умовах, що виходять із них. До того ж, умови задають напрям шляху та засобів реалізації інтересів. Якщо навіть можливість реалізації політичних інтересів досить реальна і суб'єкти є максимально активними, „неякісність” засобів роблять неможливою реалізацію або приводять до неповної їх реалізації.

Всі політичні інтереси реалізуються в діяльності реальних людей. В залежності від багатьох обставин в результаті взаємовпливу інтересів суб'єкт політики може успішно реалізувати конкретний інтерес або ж, навпаки, не займатися його здійсненням, або відступити на півдороги, віддаючи перевагу іншому, прямо протилежному. Це може залежати від зміни потреб у суб'єкта, від політичної ситуації, яка склалася у наступний момент тощо.

Крім того, в процесі реалізації політичних інтересів зустрічають ще дві властивості – це їх поєднання та узгодження. Дані поняття є важливими для того, щоб уникнути появи антагонізму інтересів, тобто ситуації, коли задоволення одного із них одночасно виключає можливість задоволення іншого, а інше їх співставлення є неможливим. Поєднання політичних інтересів полягає у тому, що їх носії знаходять єдиний співпадаючий спосіб задоволення конкретних потреб. Саме по собі співпадання потреб не приводить до поєднання інтересів, більш того, воно взагалі може стати джерелом їх суперечності. Лише пошук такого способу реалізації політичного інтересу, за якого один інтерес, реалізуючись, сприяє іншому або опредмечує його, дає той стан взаємозв'язку, який називається поєднанням інтересів.

Поєднання політичних інтересів необхідно відрізнити від їх узагальнення. Останнє розуміється як з'ясування стану взаємозв'язку між інтересами [4, с.8]. Узгодження політичних інтересів може привести як до їхнього співробітництва, так і до конфронтації. Проте узгодження інтересів є корисним, оскільки допомагає з'ясувати зміст політичних інтересів, врахувати особливості їх формування та реалізації.

В цілому в демократичному суспільстві політичний інтерес має ряд каналів реалізації: 1) діяльність владних структур (представницької, виконавчої і президентської); 2) політичний вплив партій, організацій, союзів, церков, засобів масової інформації; 3) тиск масових політичних сил (страйкові рухи, мітинги). Реалізація політичного інтересу передбачає здійснення двох характерних йому протилежних, але таких, що передбачають одна одну тенденцій: тенденції до політичного самоствердження, яке виражається цілеспрямованістю носія інтересу до задоволення своїх політичних потреб, і тенденції на творчість, які виражають вибіркову орієнтацію суб'єкта на реалізацію певної об'єктивної можливості [5, с. 649].

Однією із форм реалізації політичного інтересу є політична діяльність, як особлива, специфічна сфера суспільної діяльності. Політична діяльність являє собою сукупність дій

суспільних груп з реалізації політичних інтересів із приводу завоювання, використання і утримання політичної влади.

Реалізація політичних інтересів досягається дієвими суб'єктами за допомогою специфічних засобів (примусу, впливу, тиску), що забезпечують панування одних інтересів і підкорену роль інших. Механізм реалізації політичних інтересів здійснюється двома шляхами: через політичну участь (постійний або одноразовий вплив індивідів на політичну владу; участь у виборах, у діяльності суспільно-політичних організаціях та участь у референдумах, мітингах, демонстраціях; контакти із урядовими чиновниками; написання листів до політичних діячів), а також політичну діяльність (професійна робота в межах різних політичних інститутів, пов'язаних зі зміною та удосконаленням існуючих у суспільстві політичних відносин в інтересах великих мас людей, робота в державних структурах та апараті політичних партій і суспільних організаціях та ін.).

Політичні інтереси передбачають наявність таких засобів, політичного середовища, становища, в яких є умови для формування та реалізації інтересів. Завдання суспільства та самого суб'єкта полягають у тому, щоб знайти вірне співвідношення необхідних суспільно-політичних процесів, яке б сприяло суспільно корисній спрямованості формування та реалізації політичних інтересів. Відповідно, умови формування та реалізації політичних інтересів – це всі ті явища та процеси, які здатні впливати на інтереси з метою їх формування та реалізації.

У повсякденному практичному житті на особливу увагу заслуговують відносини між інтересами різних соціальних і політичних суб'єктів. Інтереси прогресивного суспільного розвитку є вирішальним критерієм і при оцінці політики та політичних інтересів, яких дотримується держава. Добробут народу, забезпечення високоефективної економіки, гуманістичної культури, підтримання внутрішньої стабільності, зовнішньої безпеки визначають зміст цих інтересів. На основі цих інтересів держава визначає свої взаємовідносини з усіма політичними силами і політичними партіями у країні. Ведучи активний діалог з усіма партіями і громадськими організаціями, держава покликана створити умови для реалізації здорових, перспективних інтересів і зводити заслін перед потребами і соціальним прагненням народу, корінним інтересам країни. Політичні інтереси виражають корінні нагальні потреби у різних сферах суспільства, задоволення яких вимагає владно-примусового впливу. Вони є безпосередніми детермінантами політичних цілей, які постають їх перетвореною формою. Політичний інтерес усвідомлюється суб'єктом політики як мета його діяльності [6, с.519-520].

Центром політичної влади є влада державна, яка здійснюється в межах відповідної території за допомогою спеціальних заходів. Державна влада – це влада такої організації домінуючої частини населення, яка забезпечуючи цілісність і безпеку суспільства, здійснює керівництво ними в інтересах цієї його частини та організовує та організовує задоволення загальносоціальних потреб. Суб'єктом державної влади стає не пануючий клас, а держава як особливий інститут, що є виразником інтересів переважної більшості, оскільки держава в своїй діяльності не може не враховувати інтереси інших соціальних верств, перш за все, з міркувань збереження цілісності суспільства, отже відповідно до вищих інтересів самого пануючого класу.

Здатність державної влади виражати і задовольняти ті чи інші інтереси відображається поняттям „соціальна сутність державної влади”. Причому тією мірою, якою держава є виразником і реалізатором інтересів домінуючої частини населення в соціально неоднорідному суспільстві, державна влада є передусім владою цієї частини населення, засобом, інструментом задоволення її специфічних групових потреб. Тією ж мірою, якою державна влада є виразником і реалізатором спільних інтересів усіх суб'єктів суспільства, вона і є засобом задоволення загальносоціальних потреб. Саме інститут держави покликаний колективно обмежувати індивідуальні інтереси та пристрасті і таким чином забезпечувати контрольовану та упорядковану свободу перед можливістю зловживання силою, хаосом і

безпорядків. Держава стає і умовою, і механізмом реалізації ілюзорних загальних інтересів. До блоку соціальних сил, що складають соціальну базу діяльності тієї чи іншої політичної організації, цілком може належати і сама ця організація, що носієм своїх інтересів, які не зводяться до інтересів соціальних верств і груп, що вона представляє.

Держава є владою, яка об'єктивно не представляє і власне не може, не повинна представляти інтереси усіх громадян, а тому її діяльність багато в чому і досить часто не збігається з інтересами всього населення, усіх громадян. Відтак у державі є соціальні групи і верстви населення, які мають певні привілеї, можливості керувати іншими громадянами в певних сферах суспільного життя, і є ті, ким керують. Врешті, у політиці і ведеться боротьба таких соціальних груп за можливість впливати, керувати, за відповідні пріоритети, що, зокрема, чудово демонструє політична ситуація останніх років і в Україні [7, с.32].

В сучасних умовах активну роль у політичному житті суспільства відіграють політичні партії, суспільні організації та рухи, групи тиску, згуртовані спільними інтересами. В сукупності вони складають організаційну основу політики, надають їй внутрішню цілісність, дозволяють виконувати визначені функції в суспільстві. Політичні партії є дієвими учасниками державотворчого процесу, вони репрезентують інтереси і потреби певних соціальних сил, а також обирають відповідний вектор внутрішньо- та зовнішньополітичної стратегії та несуть відповідальність за його реалізацію. Загалом, політична партія – це політична організація, яка об'єднує на добровільних засадах людей зі спільними інтересами, що реалізовані в основоположних ідейних настановах і програмах з метою впровадження їх через оволодіння політичною владою та здійснення державного керівництва країною [8, с.65]. Політичні партії виражають довготривалі потреби, інтереси та цілі відповідної частини суспільства й прагнуть до їх задоволення через здобуття та використання політичної влади. Володіння таким ресурсом, як влада, визначає верховенство політики в системі суспільних відносин, обов'язковість політичних рішень для всього суспільства.

Завдання партії – насамперед перетворити множинність інтересів громадян у єдиний груповий, сукупний політичний інтерес, відповідним чином сформулювати його, виокремити з-поміж інтересів інших груп, об'єднать, партій, довести його переваги і доцільність реалізації в процесі політичної діяльності і боротьби.

Політичні партії можуть представляти різні інтереси, що існують у суспільстві: місто – село, держава – церква, регіональні та етнічні інтереси. Однак, найважливішим є те, що протистояння між владою та опозицією на основі базової розбіжності інтересів не має деструктивного для політичної системи характеру. Відповідальність політичних еліт полягає у дотриманні консенсусу щодо найгостріших питань, які можуть спричинити розкол суспільства.

Таким чином, головною рушійною силою, причиною і метою політичної діяльності є політичний інтерес. Усвідомлення політичного інтересу, формування мотивів та вироблення цілей закінчуються його реалізацією. На ефективність діяльності з приводу реалізації інтересів впливає багато чинників: конкретно-історичні обставини, співвідношення політичних інтересів усіх їх носіїв та інтересів різних видів у одного носія, конкретне здійснення відповідної політичної діяльності, рівень наполегливості у досягненні цілей і т.д.

Подальше дослідження проблеми реалізації політичних інтересів є актуальною і перспективною, оскільки будь-яка політична подія і є ні чим іншим як спробою здійснення цих інтересів. Політичний інтерес, будучи невід'ємною властивістю суб'єктів політики, у функціонально-діяльнісному сенсі являє їх творче перетворююче відношення до оточуючої дійсності, виявляє себе на всіх рівнях активності суб'єкта.

Література:

1. Лузан А.А. Политическая жизнь общества: вопросы теории. – К.: Выща школа. Головное изд-во, 1989. – 151 с.
2. Тарасенко А.А. Общественные интересы и личность / Ред. Н.Н. Заренок. – Мн.: Наука и техника, 1980. – 152 с.
3. Побочій І.А. Політична боротьба: праксеологічний вимір / Монографія. – К.: Абрис, 2007. – 352 с.
4. Головатий М. Ф. Соціологія політики: Навчальний посібник для спец. вищих навч. закладів. – К.: МАУП, 2003. – 504 с.
5. Общая и прикладная политология: Учеб. пособие / Под общ. ред. В.И. Жукова, Б.И. Краснова. – М.: МГСУ, Изд-во «Союз», 1997. – 992 с.
6. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В.П. Горбатенко; За ред. Ю.С.Шемшученка, В.Д.Бабкіна, В.П.Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К: Генеза, 2004. – 736 с.
7. Головатий М. Ф. Соціологія політики: Навчальний посібник для спец. вищих навч. закладів. – К.: МАУП, 2003. – 504 с.
8. Держава і громадянське суспільство: партнерські комунікації у глобальному світі: Навч.- метод. посібник / В.Бебик, В.Бортніков, Л.Дегтярев, А.Кудряченко; За заг.ред. В.Бебик. – К.: ІКЦ „Леста”, 2006. – 248 с.

*Рудницька Н.О.,
аспірантка кафедри політичних
наук НПУ імені М.П.Драгоманова*

**ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ
БЮРОКРАТІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ**

*Закони керують посадовцями,
а посадовці народом.
Марк Тулій Цицерон*

Наше майбутнє залежить від рішень, які приймаються сьогодні, а наше сьогодні є результатом прийнятих рішень вчора, вочевидь розвиток суспільства залежить від динаміки історичного розвитку того чи іншого досліджуваного об'єкту, в даному випадку інституту бюрократії і держави в цілому.

Вибір Україною шляху європейської інтеграції автоматично призводить до необхідності орієнтації на впровадження європейської моделі державно-владного управління країною. У сфері державотворчих процесів, наукою і практикою запропоновано типи моделей державного управління. Фактично кожна країна має свою модель з врахуванням історичних традицій та національних уподобань, серед найбільш досліджених моделей державного управління, що стали еталоном в теоретичних розробках є так звані американська та європейська моделі державного управління. В основу першої покладено «людину економічну» й акцент зроблено на створенні максимальних умов для отримання прибутку в результаті її діяльності, а в основу другої покладено «людину адміністративну» і зроблено акцент на дотримання такою людиною норм закону. Одним з відомих прикладів європейської моделі до якої можна віднести класичну модель М.Вебера.

Спробуємо проаналізувати аспекти європейської моделі в українській державній системі. Перехідний період від тоталітарно-авторитарного режиму до демократичного, у якому нині перебуває Україна зумовлює необхідність переосмислення ідеологічної основи, що насамперед охоплює напрями політичного процесу, загальноприйнятих ідеологічних переконань від яких залежить майбутня стабільність і демократизм політичного режиму.

Як відомо, політична ідеологія є стрижнем будь-якої політичної системи. І якщо запозичення чи створення нових політичних інститутів можливе, то складно і практично неможливо запозичити автоматично чужу ідеологічну доктрину, зокрема, політичну ідеологію, як в майбутньому стане провідною концепцією розвитку суспільства. Політична ідеологія не може бути однаковою для всіх країн; її специфічність залежить від структурних елементів державно-владного розвитку, форми правління, форми державного устрою країни засновника, тому єдиний варіант це запозичення і апробація деяких ознак, характеристик, принципів. Іманентно політичній ідеології властиві інерційні процеси, залишкова традиційність, які впливають на стереотипи електоральної поведінки і цим незмінно користуються панівні політичні сили, що будують свою стратегію на використанні старих ідеологем. [2]

Так наприклад, на шляху до нової моделі політичної ідеології України є чимало перешкод, наприклад, від Радянського Союзу Україна дістала у спадок підданський тип політичної системи провідними принципами якої були пасивність, інертність, залежність. Політика комуністичної партії пропагувала принцип "батога і пряника" і виховувала у суспільства звичку беззаперечно виконувати накази влади, а українська бюрократія ставала її слугою. Запропонована лінія історичного розвитку бюрократії, що пов'язана із досвідом розвитку Заходу, ґрунтується на підпорядкуванні державної бюрократії соціально-економічним інтересам суспільства. Таким чином, вплив класичної західної бюрократії в Україні втрачено внаслідок прилучення західноукраїнських земель до СРСР з її латентною присутністю в українському чиновництві, притаманними проявами радянської бюрократії.

Існують численні труднощі у формуванні української державної бюрократії, що особливо актуалізує потребу уточнення шляхів і спадщини історичного генезису чиновництва в нашій країні.

Сучасні дослідження доводять, що різні фрагменти української землі демонстрували характерні риси функціонування управлінських структур: а) феодального типу (Литовсько-Руська держава і Перша Річ Посполита), б) патримоніальної бюрократії (до початку ХХ ст. на землях, що опинилися під владою Російської імперії і до ХVІІІ ст. на землях Габсбургів). Патримоніальний характер влади в державі, характерний для Київської Русі, також зберігався в наступних формах української державності: Галицько-Волинській і Литовсько-Руській державах, Гетьманщині ХVІІ-ХVІІІ ст. (від Богдана Хмельницького до Івана Мазепи) [5, с. 124, 154, 157-158, 165, 176]. Що об'єктивно не сприяло становленню і розвитку державної бюрократії в Україні.

Бюрократія феодального типу Литовсько-Руської держави ознаменувалась основними досягненнями у галузі державотворення, а саме було здійснено реформування системи державного управління і державної служби шляхом зрівняння у правах шляхетної знаті і обмеження прав селян, крім того, сформовано особливу суспільну групу, що отримала назву – козаки, та їх військової організації Запорозької Січі. Такий стан речей обумовлено міждержавною унією панування Річчі Посполитої з домінуванням Польщі над Литвою з пропагуванням знищення місцевої культури, мови, церкви, системи управління. Це в свою чергу спричинило спротив широких мас і поширенню критики польського урядування, зловживання владою з боку можновладців.

Перші прояви зародків бюрократії виникли у період князівських усобиць і феодальної роздробленості Русі. Вже тоді на руських землях існували підстави для виникнення аналогу середньовічних міст заходу - "космосу міст" з широкими особистими свободами, а також ринковою економікою, що є необхідною передумовою у становленні громадянського

суспільства. Однак, таку перспективу знищено монголо-татарським нашествиям [8, с. 13]. А без міст, в яких оптимально відбувається перехід від патримоніального управління і дворового господарства, володаря до більш раціонального керівництва і поділу компетенції і відомств, неможливо побудувати сучасну державну бюрократію, яка саме в західній Європі починала зароджуватись на основі розгалуженої системи управління середньовічних міст [6, с. 2].

Окремі приклади (Луцький замковий уряд в XV ст.) дозволяють вітчизняним науковцям фіксувати факт, що слуги, які оточували литовського урядовця-старосту, структурувалися в певну організацію під назвою "замковий уряд": постійний центр із щоденною канцелярією, призначеною охоплювати впливом писаного права різноманітні публічно-правові практики і формування чогось схожого до ранньомодерної бюрократичної структури [7, с. 119-120].

Історично наступна спроба становлення української бюрократії пов'язана з Хмельниччиною (1648-1656 рр.) і її феноменом створення армії, вплив якої поширився на політичну сферу і навіть підкорив собі державу. Вже тоді виник характерний феномен полково-сотенного устрою держави і виконання главою армії, гетьманом війська запорозького функцій глави держави - диктатора. Таку необхідність розвитку державного апарату обумовлено фіскальними цілями - необхідністю забезпечення армії фінансовим і матеріальним ресурсами через оподаткування, а також ведення активної дипломатичної діяльності. Така держава об'єктивно не могла перетворитись у модерну державу із раціональною бюрократією, оскільки, по-перше, в Україні не було "критичної маси" міщан - буржуа, які виявляли потребу у послугах бюрократії; по-друге, біля гетьманів, на відміну від їх сучасників - західноєвропейських правителів - не було того особливого прошарку, тобто соціальної верстви, спроможної повною мірою в обмін на отримання привілеїв фінансувати політику меркантилізму (заохочення державою розвитку мануфактур), як це відбувалося, наприклад, у Франції [1, с. 50-51]. Проте, були і позитивні здобутки України козацько-гетьманської доби у галузі державотворення і державної служби, отже були: завоювання незалежності – козацька республіка стала однією з перших європейських республік Нового часу, створення власної системи державного управління і державної служби, виборність більшості державних службовців, розробка європейської конституції 1710 р., розробка теорії та практики власної державної економічної політики меркантилізму.

Починаючи з 1660 року Україна інтегрувалась до складу Московського царства, поступово втрачаючи власну систему державного управління і переймаючи загальноімперську. Певний час Україна зберігала елементи гетьманського управління, але його остаточно було скасовано після уніфікації. Для удосконалення системи державного управління, а отже і розвитку бюрократії було розроблено і схвалено імператором закон «Про порядок державної служби», або так званий Петровський табель про ранги, яка, зазнаючи певних змін, залишалася чинною майже двісті років (до 1917 р.). Зауважимо, що нормативно-правовий акт увібрав в основу французький досвід державотворення «Розпис чинів Французького королівства», серед основних принципів державно-бюрократичної структури були: ієрархічність, виборність, професіоналізм.

Отже, як наслідок, з 1654 р. до 1991 р. історія України була пов'язана з традиційним чиновництвом (патримоніальним) Московського царства, яке виникло на основі запозичення у Золотої Орди досвіду управління світової (монгольської) імперії з її притаманними традиціями китайської бюрократії [3, с. 58]. Саме цю традицію Петро Перший трансформував у типову патримоніальну бюрократію з окремими раціональними рисами, кількість яких особливо збільшилася до 1917 р., коли саме чиновництво Російської імперії стало основою для радянської номенклатури. [9, с. 47] І саме з останньої виникло сучасне українське чиновництво - постноменклатура. Тоді як західноукраїнські землі володіють досвідом функціонування раціональної бюрократії, пов'язаної з діяльністю австрійського чиновництва (XVIII-XX ст.), а також чиновництва новостворених національних держав - Польщі, Чехословаччини.[4, с. 95, 98, 100]

Таким чином, феномен української бюрократії слід розуміти як наслідок переплетіння двох ліній історичного розвитку бюрократії, започаткованих у протилежних кінцях Євразії: східної і західної, першу уособлювало чиновництво Московського царства, Російської імперії, СРСР. Її присутність на українських землях, починаючи з 1654 р., і на нашу думку, втілює собою спадщину давньокитайської бюрократії, запозичену Московським царством в імперії Чін-Гісхана, Золотої Орди. Ця спадщина зобов'язує враховувати існування жорсткого морального стандарту, як єдиного засобу регулювання діяльності чиновництва, однак не передбачає присутності незалежного від інституту держави громадянського суспільства, спроможного впливати на діяльність бюрократії. Давніше і сьогодні ця традиція стимулює присутність в Україні нічим не обмеженої влади бюрократії, яка підпорядковує собі і державу, і суспільство, керуючись власними інтересами. На жаль, таке розуміння бюрократією свого місця у владі значною мірою характеризує не лише реалії України, а такий стан справ вигідний бюрократії у різних куточках світу.

Доречними є теоретичні розробки В.Липинського щодо ідеального типу державотворення в Україні. Вчений зауважував, що державна влада або ж потрапляє безпосередньо до рук „багатіїв-плутократів”, або ж до рук найнятих ними політиків-професіоналів з поміж інтелігенції. Внаслідок цього державна влада стає знаряддям реалізації не народних, а приватних інтересів окремих осіб чи угруповань. Найприйнятнішою для України В.Липинський вважав класократію – форму державного устрою, яка відзначається рівновагою між владою і свободою, між силами консерватизму і прогресу, можливостями управлінців і наданими їм ресурсами. В основі якої було б закладено принципи правової легітимності, професіоналізм і авторитет влади. Вчений обґрунтував існування „національної аристократії” як прототип ідеального бюрократичного представництва – активної групи людей, здатних лідирувати і пропагувати для нації політичні, державні, культурні цінності і ця група і є носієм національної ідеї саме до потреб національного відродження і формування нації, вважаючи її найкращим здобутком певного історичного періоду. Найкращі вони тому, що організують, структурують, ведуть націю до певної мети і є носіями єдиної ідеї. Національна аристократія повинна мати матеріальну силу та моральний авторитет і обов'язково оновлюватись до вимог життя і розвитку нації. [11]

В умовах руйнування традиційних структур та механізмів соціальної інтеграції актуальним постає прагнення позбутися стереотипів і тому домінуючим типом соціальних орієнтацій стає амбівалентність. Дотепер у нашій державі помітне місце за рівнем популярності в масах займають ліві партії, рухи та ідеї. Сьогодні серед представників різних поколінь є люди з ностальгією, чи з перекрученим уявленням про минуле, які ще прагнуть повернути радянське. Саме вони утворюють електоральний баласт силам, які нещодавно робили відверту ставку на кланово-бюрократичні механізми владарювання. Для сучасної України найактуальнішим є іноземний досвід трансформації тоталітарних режимів у демократичні, переходу від заідеологізованого суспільства до плюралістичного, відродження національної культури і держави, організації ефективної діяльності органів законодавчої, виконавчої та судової влади, їх взаємодії в межах демократичного режиму, стосунків центру та регіонів, традицій місцевого самоврядування, забезпечення прав і свобод громадян, їхньої відповідальності перед суспільством і державою.

Але в суто практичному плані перспективи швидкого просування до усталеної демократії не склалися, враховуючи, що країна знаходиться в ситуації, коли начебто всі негативні прояви бюрократії подолані такі, як пригнічення індивідуалізму, утвердження однаковості, але демократія не побудована [4]. Слушними думками щодо умов становлення демократії в Україні як побудови раціональної системи влади, є міркування таких провідних вчених як: В.Бабкіна, О. Бабкіної, Д. Видрина, В. Горбатенка, В. Цветкова, Ю. Левенця, В.Авер'янова, Г.Атаманчука, Н. Нижника, В. Селіванова, що будь-яке формальне визначення демократії є модельним і не може претендувати на універсалізм, оскільки кожна країна

вносить нові риси у процес демократичного транзиту і подальшого розвитку країни. З цього приводу не можна не погодитись із В. Сілівановим у тому, що «метод сліпого, а часом і кон'юктурного запозичення і перенесення на національний ґрунт світового досвіду реформування – широко поширений в Україні, нерідко стає одним із джерел непрогнозованих труднощів нинішнього перехідного періоду», тому не варто механічно переносити на український ґрунт західні моделі організації системи виконавчої влади.[11, с. 28]

Більше того, яскравим прикладом постають результати помаранчевої революції, які більше позначились на суспільстві, ніж на власне на владі та еліті від яких безпосередньо залежить форма і ефективність функціонування політичних інститутів держави. Отже, партійно-державна еліта, запозичивши демократичні гасла та зміцнивши свої економічні позиції шляхом перерозподілу державної власності, зберігає свій владний вплив на механізми взаємодії, форми відстоювання власних політичних інтересів щодо створення політичної системи України. Постійна невизначеність керівної верстви щодо принципів політичного курсу розвитку держави надзвичайно небезпечно і загрожує демократії і майбутньому соціальному розвитку в цілому, оскільки навіть нова політична еліта в особі національно-патріотичних сил виявилася недостатньо організованою і сконсолідованою, щоб очолити перехід суспільства до демократії. Революція призвела до десакралізації влади, більш раціонального, спокійного і водночас критичного ставлення до неї з боку громадян. Революція виявила здатність громадян до самоорганізації, ініціативи і консолідованих дій, через прояви відрази до нещирості лозунгів, корупції. Суспільство, яке спромоглося перемогти владу, набуває якісно нового досвіду і вже не буде пасивним у разі, коли його сподівання не будуть виправдовуватися. [1] Це є достатньо надійною гарантією демократичного поступу країни, в тому числі, до нової моделі політики в Україні, основними напрямками утворення якої є: становлення демократичного типу політичної свідомості, формування політичної поведінки на демократичних засадах, утвердження демократичної культури функціонування політичних інститутів і формування основи для національної консолідації.

Становлення України як правової демократичної держави вимагає розбудови розвинутого громадянського суспільства та виносить на перший план проблему забезпечення відкритості, прозорості діяльності органів державної влади, участі громадян в управлінні державними справами і державно-правового будівництва.

Традиційне панування і патримоніальна бюрократія за М. Вебером дозволяють зробити ряд цікавих аналогій до української політичної дійсності. Наведення проявів традиційної бюрократії і факторів Заходу приводить до висновку, висловленого М.Вебером: “раціоналізм є долею Заходу”. Щоправда ці висновки М.Вебера наводять на песимістичні висновки стосовно України, як традиційної незахідної країни. Незахідної саме тому, що в ній ніколи не було вищезазначених умов, як у більшості європейських країн. Таким чином, з веберівських передумов можна зробити висновок, що для України характерний незахідний тип політичного процесу, незахідний тип розвитку економіки і традиційна бюрократія. Тому істотним для практичних політологічних досліджень в Україні є дослідження традиційної бюрократії, зокрема у порівнянні з ідеальним типом бюрократії.

При аналізі української бюрократії необхідно враховувати наступні характеристики: формальні ознаки бюрократії; спосіб отримання доходів чиновництвом; спосіб здійснення апаратом влади і спосіб його контролю; психологія стосунків між “правлячою меншістю” апаратом і народом; стосунки в правлячій верхівці і не менш важливе розуміння того, що сучасну бюрократію характеризують як злиття трьох соціальних груп, які володіють матеріальними благами і ресурсами суспільства, тримаючи важелі політичної та економічної влади старої радянської бюрократії, яка володіє досвідом управлінської роботи, нових управлінців, які з'явилися у правлячих колах у 90-х роках і представників легального й тіньового бізнесу. При цьому слід врахувати, що саме це представництво становить етакратичну частину сучасної бюрократії і стане основою майбутньої бюрократичної

структури, у поєднанні актуальної тенденції до формування партбюрократичної еліти, яка формується на основі статусних особливостей і корпоративної поведінки партійних структур.

Відбувається інтенсивний процес біфуркації суспільства на заможних та решту населення і до речі це характерно для всього світу в цілому. Характерним для соціального обличчя бюрократії є і зміцнення союзу бюрократії господарського і державного управління, а негативізм полягає в деформації конкретних форм реалізації відносин власності й об'єктивних функцій. Тому головним економічним важелем у боротьбі з бюрократизмом можуть стати цивілізовано організовані товарно-грошові відносини, перехід до ринкових відносин та їх ефективне функціонування, що стане послабленням потенцій бюрократії, для чого необхідно рішуче перейти до структур державного і господарського управління, націлених на активне формування економіки ринкового типу, такого як сповідує неоконсервативна політична концепція.

Отже, ознаками раціональної бюрократії в українському суспільстві, є лише: отримання оплати за виконання посадових обов'язків, перспектива просування по службовій драбині, достойного пенсійного забезпечення, заборона на отримання додаткових доходів від служби чи поза нею, спосіб контролю владної верхівки над апаратом, набір на службу згідно з конкурсом, ієрархія і суворозвітність, діяльність суворо згідно із законом та із службовою етикою (закон України "Про державну службу"). Але ж на практиці усі ці ознаки при їх наявності не дозволяють стверджувати, що український державний апарат хоча б частково відповідає ідеалу раціональної бюрократії.

В такому випадку при дослідженні політичної влади в Україні взагалі і бюрократії зокрема виявляються типово патріархальні риси, які ми попередньо спробували розглянути за допомогою історичної ретроспективи. Так, наприклад, перша особа країни – президент постає як патримоніальний правитель, тільки обраний всім населенням, який в свою чергу вибирає прем'єр-міністра з правом звільнення його у випадку, коли прем'єр-міністр набуває популярності у народу, створивши загрозу владі президента. Крім того, президент практикує вибір урядовці з прихильників політичного курсу з правом їх звільнення. Більше того, політична влада визначається не законом і компетентністю, а важелями впливу, наприклад зміна кількості міністерств та відомств, перестановка посадовці трактується як звичайна боротьба за сферу впливу і компетенції. А от, непідписання чи ветування президентом актів і прийняття президентських указів "не для друку" постає як звичайна при патріархалізмі ситуація, коли виникає бажання видавати закони дійсні одночасно для нього, для народу і для бюрократії, а ті розпорядження, що видаються, діють лише тимчасово і до наступного найкращого нормативного акта. На чиновника, на відміну від раціонального бюрократа, впливають особисті думки і особисті справи змішуються із службовими, вирішальний вплив здійснює мережа міжособистісних стосунків, притаманних традиційному суспільству, наприклад, влаштування на роботу через конкурс членів родини, однодумців, що в свою чергу спричинює гальмування вирішення питань конкурентної групи. Однак Україна вже давно є індустріально-розвиваючою країною, активний учасник глобальних економічних процесів, що володіє високими технологіями, як промисловими так і соціальними, отже, номінально стверджувати, що в Україні панує патріархальна бюрократія немає підстав. Проте, влада в державі зосереджується в руках однієї людини з поєднанням домінування особистого економічного, а не національного інтересу, таким чином можна говорити про панування концепції неопатримоніалізму, при обранні голови держави всенародно.

Разом з тим ми можемо зробити припущення, чому подібні аналогії з традиційним суспільством і традиційною бюрократією є можливі. З одного боку, це може бути викликано як своєрідним "падінням" і примітивізацією соціальної структури внаслідок соціально-економічної кризи 1980-1990-х років, так і відсутністю в процесі історичного розвитку України тих факторів, про які зауважує М.Вебер, що вони зумовили формування сучасного західного суспільства, капіталізму і бюрократії. Таким чином передумови виникнення

бюрократії як соціальної спільноти, яка має як власні матеріальні інтереси, так і власні ідеали, що взаємодіють і взаємовпливають на існування бюрократії є взаємообумовлені. Важливим є розуміння того факту, що бюрократія існує в конкретному історичному просторі та часі і зрозуміти феномен бюрократії можемо лише в історичному контексті і ніяк інакше. А вже маючи певний історичний контекст, можна зрозуміти місце бюрократії в історії та її певний “ідеальний тип” формування в сучасності. Однак, результати дослідження будуть залежати також і від того, в якому ракурсі і з яких ціннісних передумов ми виходимо в дослідженні, враховуючи що бюрократія як ефективний засіб управління політичними процесами існує і в традиційному і в модерному суспільстві. Однак тип бюрократії і, ширше, тип панування та легітимності обумовлені конкретно-історичними умовами й традиціями. Традиційне панування і патримоніальна бюрократія, на відміну від модерного суспільства, в якому основною є діяльність особистості в силу внутрішнього переконання, коли дія є наслідком усвідомленої діяльності людини, і відповідно, легітимний примус зводиться до мінімуму, “людина традиційна”, яка живе в “магічному” світі повинна примушуватись до діяльності і до підпорядкування владі взагалі і до підкорення законам зокрема, тому праця не може бути творчою та високопродуктивною, в такій системі зміна суспільства починається із раціоналізації свідомості та праці. Оскільки в Україні протягом історичного розвитку змінювались лише промислові та соціальні технології, то виявилось, що на початку ХХІ століття Україна виявилась індустріальним суспільством із традиційним типом панування і ознаками патримоніальної бюрократії.

Підсумовуючи доречно також звернути увагу на те, що наприкінці ХХ століття значна частина теоретиків та практиків почали говорити про те, що час бюрократії вичерпаний, що у ХХІ ст. бюрократична концепція управління має зникнути, а на зміну їй прийдуть «підприємницькі системи», концепція та практика «менеджеризації» (переведення державних службовців на короткотермінові контракти, подовження яких залежить від результатів виконання попередніх контрактів) та «маркетизації» (фінансування частини підрозділів державних органів та надання суспільних послуг на платних засадах) державної служби, що має виникнути «нова постбюрократична парадигма управління». [13] Але водночас є й інший напрям наукової думки, яскраво сформульований Путером Окоїном, згідно з яким основні характеристики бюрократії – безособовість, аполітичність, ієрархічність, спеціалізація та стандартизація ще довго будуть потрібні для якісного державного управління, а чи буде це називатися раціональною бюрократією – не так принципово. [10]

Література:

1. Арендт Х. Джерела тоталітаризму. - 2-е вид. / Пер. з англ. – К.:Літера, 2005. – 584 с.
2. Вебер М. Политика как призвание и профессия //Избранные произведения. – М.: Прогресс, 1990. – С. 644-706.
3. Гальперин Ч. Дж. Россия и Золотая Орда: Монгольское влияние на русскую историю //Политическая культура России: Реферативный сборник ИНИОН АН СССР. – Выш. IV. – М. 1990. – С. 55-59.
4. Гайндль В. Модернізація та теорії модернізації: приклад габебурзької бюрократії //Україна модерна. – 2000. – №1. – С. 89-100.
5. Кремень В., Табачник Д., Ткаченко В. Україна: альтернативи поступу (критика історичного досвіду). – К.: АК.С-ІЖКАШЕ, 1996. – 793 с.
6. Левинсон К. Чиновники в городах Южной Германии XVI-XVII вв.: опыт исторической антропологии бюрократии.М.:ИВИРАН, 2000. – 287 с.
7. Поліщук В. Луцький замковий уряд в адміністративній системі Великого князівства Литовського (від початку XV ст. до реформ 1564-1566 рр.) // Український історичний журнал. – січень-лютий 2005. – №1 (460). – С. 108-125.

8. Солонько Л. Імперська складова "української ідеології" та пострадянська бюрократія // Політична думка. – 2001. – № 1-2. – С. 13-27.
9. Шевпова Ю. Державний чиновник в історичній іпостасі // Віче. – 2004. – № 6 (147). – С. 45-20.
10. Окоїн П. Устрій державних установ у ХХІ столітті: чому бюрократія залишилась в державному управлінні // Вісник УАДУ – 1999. – №1. – С. 17-22.
11. Консерватизм: Антологія / Упорядник О.Проценко., В.Лісовий. – В.:Смолоскипт», 1998. – 598 с.
12. Селіванов В. Приватно-правові засади розвитку вітчизняної юридичної науки //Право України. – 2001. – №2. – С. 26-32.
13. Barzeley M and Armajanti B. Breaking Through Bureaucracy: – University of California Press, 1992. – P.18

Савич В.О.,
*аспірантка кафедри політичних
наук НПУ імені М.П.Драгоманова*

ПОГЛЯДИ ГІПЕРГЛОБАЛІСТІВ НА СУЧАСНИЙ РОЗВИТОК ЕКОНОМІКИ ТА ПОЛІТИКИ

В сучасному світі глобалізація розглядається як домінуюча тенденція загального планетарного розвитку. Саме її, а також вільні ринки та вільну торгівлю визначають як умову прогресу та процвітання, пов'язану з поширенням знань, нових технологій, інформації. Слід враховувати, що глобалізація – це вкрай суперечливе явище. Від обґрунтування її змісту як політико-економічного феномену залежить вирішення такої проблеми як революційність глобалізаційних змін, тобто наскільки глибокі перетворення відбуваються в економіці, політиці, комунікаціях, людських відносинах тощо. Вирішенню даного питання присвячують свої праці вчені, які в західній глобалістиці належать до таких наукових підходів: гіперглобалісти, трансформаціоністи та скептики.

Актуальність дослідження західною політичною думкою глобального середовища визначається наявністю цілого комплексу насамперед теоретичних проблем, пов'язаних з багатоаспектністю концепту „глобалізація”. Аналіз сучасної літератури з даної проблематики свідчить про існування пошуку потрібних відповідей. Дж. Стігліц пише, наприклад, що „якщо глобалізація буде й далі здійснюватися таким же чином, яким і до цих пір...вона не лише не зможе сприяти розвитку, а і породжуватиме бідність і нестабільність” [13, р.248]. У праці М. Уотерса „ Глобалізація” [17] даний процес описується як сукупність тенденцій, що призводять до детериторіалізації соціального, обумовленої перевагою символічних обмінів. Л. Туроу наголошує, що в залежності від типу глобальної економіки, яку ми створюємо, перебуває відповідь на питання „чи є глобалізація інструментом удосконалення людства” [14, р.24].

Пошуку відповідей на виклики глобалізації присвячені праці й українських вчених, таких як: М. А. Шепелєв [8], В. М. Бебик [1], О. Г. Білорус [2], С. Наумкіна, Ю. Ткачук [6] та інших, – які у контексті сучасних тенденцій розвитку світової політичної науки здійснюють величезний внесок у дослідження означеної проблематики.

Враховуючи, що за критерієм революційності глобальних змін виділяються три наукові підходи: гіперглобалісти, трансформаціоністи та скептики, або ж відповідно революційні

глобалісти, еволюційні глобалісти та скептики; і кожен з цих підходів дає власну оцінку концептуального поля глобалізації. Дана стаття має на меті проаналізувати погляди представників насамперед гіперглобалізаційної наукової школи.

Гіперглобалісти, починаючи з Р. Кеохейна і Дж. Ная, а саме їхньої книги „Могутність і взаємозалежність”, зазначали, що формується така складна система економічних, політичних взаємозв'язків, в якій конфлікт великих держав виключений. Вони наголошували, що держави і їхні успіхи нерозривно пов'язані між собою. Вчені дослідили, що рівень міжнародної взаємодії підвищується, в той час як використання військової сили зменшується, але все-таки залишається важливим. У використанні поняття „взаємозалежність”, Р. Кеохейн і Дж. Най [11, pp. 122-132] відрізняли взаємозалежність і залежність від впливу влади в політиці і відносинах міжнародних акторів. Вони переконують, що зниження ролі військової сили як політичного механізму впливу і підвищення економічних та інших форм співпраці повинні збільшити рівень кооперації серед держав.

У працях Дж. Ная пропонується теорія “багаторівневої залежності”, яка передбачає розподіл відповідальності США з іншими країнами за допомогою міжнародних організацій, але наголошується, що захист прав людини залишатиметься виключно американським завданням. Тобто глобалізація розглядається як “зростання світових мереж взаємозалежності”. Баланс сил пропонується змінити балансом інтересів [5].

Американський вчений Дж. Най зазначає: “США виступають найвпливовішим адептом сучасних форм глобалізації, так і найбільшим отримувачем прибутків від них, але не спроможні контролювати їх розвиток. Глобалізація несе з собою цілий комплекс наслідків, і, як би ми не ставились до неї, породжує нові виклики американській зовнішній політиці” [12, p. 85]. Дослідник вважає, що не всі аспекти глобалізації слід пов'язувати з експансією США. Наприклад, поширення англійської мови – це заслуга насамперед Великої Британії, найвідоміші спортивні команди – європейські, а трьома величезними американськими студіями звукозапису володіють англійські, німецькі та японські інвестори [12, p. 79].

Він вважав, що Сполучені Штати розвивають економічну глобалізацію, але слід очікувати, що з часом сама глобалізація призведе до розширення різного роду можливостей, а це, в свою чергу, знизить ступінь американського впливу. На відміну від більшості гіперглобалістів, Дж. Най вказує, що „глобалізація, тобто зростання всесвітньої взаємозалежності, по суті, настільки ж стара, як історія людства... Проникнення християнства на все нові й нові континенти на багато століть випередило відкриття Голівудом методів комерційного поширення фільмів, знятих на біблійні теми” [12, p.78-79].

На думку професора-міжнародника Дж. Ная, глобалізація не встановлює певних універсальних моделей, вказуючи на те, що розстановка сил у світовій політиці в постбіполярний період нагадує так званий „тришаровий пиріг”. Тобто, верхній шар – це військовий, однополярний, з визначною особливою роллю американської військової сили. Середній шар – це економічний, триполюсний: США, Європа, Японія. Нижній шар – це транснаціональна взаємозалежність.

Транснаціоналізація – це процес формування соціальних зв'язків, які не залежать від національних кордонів. Р. Кеохейн і Дж. Най транснаціональною взаємозалежністю називають „такий тип руху через державні кордони матеріальних і нематеріальних предметів, в якому принаймні один з його акторів не є представником держави або урядової організації” [3, с. 231]. Результатом її є становлення паралельно з простором міждержавних відносин транснаціонального простору, створеного зв'язками між суспільними, політичними, економічними, культурними, релігійними інститутами, окремими індивідами. Навіть Сполучені Штати, які володіють величезною кількістю можливостей та ресурсів, не здатні добитися домінуючого становища в економічній та транснаціональній сферах міжнародної системи. Тому нова епоха, на думку цього вченого, не буде ерою гегемонії Америки.

У книзі консультанта Гарвардської школи бізнесу японця Кенічі Омае “Світ без кордонів” [15] поняття глобалізації займає одне з центральних місць. У ній автор стверджував, що тенденції розвитку світової економіки неминуче ведуть до того, що транснаціональні фінансово-промислові групи все більш рішуче витісняють зі світового ринку національні корпорації. У цьому і полягає причина неминучого руху, який приведе до інтернаціоналізації і глобалізації всієї системи світової економіки та її ринків. Інакше кажучи, світ опиниться на порозі нового етапу свого цивілізаційного розвитку, а світова економіка розглядатиметься в контексті взаємного впливу трьох силових центрів (ЄС, США, Японія), так званих „триад” [15, р. хііі], враховуючи, домінування на світовій економічній арені “глобальних фірм”.

Гіперглобалісти, такі як К. Омае, вважають, що глобалізація є новою епохою, для якої характерне збільшення впливу фірм, ринків, та подальше зменшення ролі держави, тобто всі процеси в сучасному світі підкорені глобальним ринковим простором. На їхню думку, глобалізація споживчих смаків, швидкого поширення технологій, вибуховий приріст імперій зарубіжного обміну – коротко кажучи, кумулятивний, невинний кругосвітній потік інформації – зайняла роки, щоб змінити знайомий простір відповідно до корпоративних стратегій (це було зроблено добре). Сьогодні, якщо поглянути на тих, хто мешкає в світових „триадах”, то помітимо, що національні кордони фактично зникли, і поряд з ними економічна логіка. Люди залежать від порядків, пануючих на світовому ринку. „Традиційні національні держави стають неприродними і навіть неможливими комерційними одиницями світової економіки” [16, р. 5].

На думку гіперглобалістів, незважаючи на те, що зв’язки змінюються, але залишається ключовою ідея, що глобальна економіка слідує за своєю власною логікою і розвиває власні інтереси, які рідко дублюють історичні кордони між націями. В результаті, національний інтерес, як і економічний, втрачає багато що зі свого значення. Неоднозначність поняття національні інтереси ставить серйозні проблеми політичному керівництву. По мірі того, як бюрократи різних країн вступають у контакти один з одним безпосередньо (без проходження через зовнішньополітичні агентства), централізований контроль стає складнішим. Тому представники досліджуваного напрямку західної політичної думки вважають, що залишається дедалі менше впевненості в тому, що держава буде виступати як єдине ціле, коли матиме справу з урядами інших держав, або що його підрозділи, починаючи переговори з іноземцями, будуть інтерпретувати національні інтереси однаково. Національні інтереси будуть визначатися різними урядовими підрозділами неоднаково.

Оскільки інформація про продукцію і послуги стає більш універсально доступною, споживачі можуть зробити вибір між тим, чого саме вони хочуть. „Уряди – і національні кордони, які вони представляють, - стають невидимими в цьому пошуку” [15, р.183]. Вони не мають визначеної ролі у цій грі. Урядам не потрібно ізолювати або захищати економічні інтереси, представлені індивідуальними потребами споживачів, від пропозиції багатонаціональних компаній. Споживачі можуть зробити свій власний вибір самі.

Представники означеного напрямку наголошують на пріоритетність виникнення єдиного світового ринку і законів економічної конкуренції, враховуючи що процес глобалізації призводить до процесу денационалізації економіки шляхом створення транснаціональної сітки виробництва, торгівлі і фінансів. Так, В. Х. Рейніке (США) зазначає, що поняття „глобалізація” найчастіше використовують для опису процесів розширення міжнародної економічної і фінансової діяльності, яка призводить до посилення економічної взаємозалежності між державами. Тому терміни взаємозалежність і глобалізація виступають як синоніми, хоча, на його думку, їх потрібно чітко розрізняти. Взаємозалежність скорочує відстань між суверенними державами і призводить до посилення економічної кооперації на макрорівні. Глобалізація ж, розширюючи сферу діяльності компаній і виводячи її за межі національних держав, тим самим ставить кооперації перед необхідністю внесення змін як і в організаційну структуру, так і в стратегію їхньої діяльності. Умовою підвищення

конкурентоспроможності компаній є міжнародний рух капіталів, інформації і нових технологій. Тому глобалізація розглядається ним як мікроекономічне явище, а сучасні зміни можуть привести до зникнення держави-нації і створення єдиного світового співтовариства.

Слід звернути увагу, що в основі ідей гіперглобалістів лежить неоліберальна доктрина, коли глобалізація розглядається як різновид інтернаціоналізації економічного, політичного та культурного життя людства, якому характерне ігнорування наявних національних утворень, культурно-цивілізаційних та природничо-екологічних факторів. На їхню думку, глобалізація – це процес економічної експансії, що ґрунтується на здешевленні виробництва і залежний від науково-технічного прогресу.

В цьому сенсі цікавою є думка американського дослідника Т. Лоуї, який розглядає глобалізацію як епоху всесвітнього капіталізму, тому що „найбільш впливовими акторами стають мультинаціональні корпорації (МНК). З правової точки зору МНК мало чим відрізняються від звичайних корпорацій...Проте щодо ринкової потужності МНК ближчі до держави, ніж до традиційних корпорацій...В мультинаціональному середовищі терміни типу „міжнародний” або „транснаціональний” все більше втрачають свій зміст. МНК можна розглядати, принаймні в аналітичних цілях, як державу в державі” [4, с.113-114].

Впливовим представником гіперглобалізаційного підходу є американський дослідник Т. Фрідман [10], який стверджував, що глобалізація – це нова система, яка замінила „систему холодної війни”. Не всі держави належать до даної системи, але всі повинні адаптуватися до її викликів. На його думку, політичний і економічний вибір більшості урядів рідко обмежується тим, що в світі існує 1 зверхдержави і панує капіталізм.

У своїй праці „Лексус і Оливкове дерево: зрозуміти глобалізацію” Т. Фрідман даний процес описує як безперервну, безжалісну інтеграцію ринків, національних держав і технологій до найвищого рівня, який робить можливим більш швидкий і менш затратний, ніж раніше, рух індивідів, корпорацій і держав-націй до світового співтовариства. Існує рух і у зворотному напрямку, а саме: до індивідів, корпорацій і держав-націй.

„Лексус” — це суперсучасний японський автомобіль, який складають майже виключно роботи, а „оливкове дерево” — це символ прив'язаності до традицій, це наша родина, громада, нація, релігія, незнищенні у жодну епоху глобалізації. Олива і лексус – це символи сучасності. Але Т.Фрідман наголошує, що якщо ми хочемо зрозуміти епоху, в якій живемо, потрібно усвідомити, що після „холодної війни” прийшла нова система під назвою „глобалізація”. „Це і є “Те Найголовніше”, на якому слід зосередитися. Глобалізація – це не єдиний чинник, що впливає на події в сучасному світі, але якщо є якась найвища керівна сила, що підноситься над світом, мов Полярна зоря, – то ця сила є глобалізація. Силова політика, хаос, конфлікти цивілізацій, лібералізм – усе це вже було. Що є нового, то це система. Драма сучасного світу якраз і полягає у взаємодії цієї нової системи із старими почуттями й прагненнями. Ця драма вельми непростя, і її остання дія ще не написана” [10, р.ххi].

Головною ідеєю, на його думку, є вільний розвиток капіталізму – чим більш необмеженими будуть ринкові сили, тим ефективнішою буде економіка. Коротка історія ХХІ століття характеризується взаємодією трьох складових: технічних новинок, високої бізнес-активності і зростаючої кількості держав. „Першопроходці технологій із різних областей бізнесу, великого і малого, злагоджено говорять про те, що за останні два роки їм стали доступні рішення, про які вони навіть не мріяли” [7, с. 435]. Т. Фрідман характеризує глобалізацію як вкрай привабливий шлях, який веде до підвищення життєвих стандартів.

Гіперглобалісти розглядають глобалізацію насамперед як економічне явище, яке породжує нові суспільні інститути, що потіснять національні держави на світовому просторі. Таким чином, виникнення глобального економічного простору, на думку насамперед М. Олброу [9], К. Омае [15, 16] зумовлює зародження всесвітніх інститутів управління та злиття різноманітних культур, появу нового світового порядку, що пророкує кінець впливу національних держав. Тому головна функція урядів полягає в управлінні соціальними

наслідками глобалізації або тими, хто „опинившись позаду, намагається не стільки отримати шанс рухатися вперед, скільки утримувати інших” [16, р. 64]. Глобалізацію, врешті-решт, пов’язують з поляризацією між переможцями і переможеними в сфері глобальної економіки.

На думку гіперглобалістів, економічна і політична влада денаціоналізується. Так К. Омае вважає, що національні держави все в більшій мірі стають „різновидом перехідної організації для управління економічними процесами” [16, р. 149]. Долі держав-націй все більше і більше визначаються не ними самими. К. Омае пояснює, як комунікація зараз контролює рух капіталів і корпорацій через національні кордони, і споживчий попит зараз визначає потік послуг. Держави-нації поплавилися своєю економічною перевагою щодо регіональних держав. Серед реальних потоків господарської діяльності держави-нації вже втратили свою роль як значимі одиниці участі в глобальній економіці сучасного безмежного світу.

Т. Лоуї з Корнелльського університету також зазначає, що „глобалізація економічного життя повсюди призводить до ослаблення держави і розмиванню її меж. Але слабка держава не рівнозначна зниклій” [4, с.108]. Він вважає, що ослаблена і нестабільна держава в більшій мірі загрожує свободі, ніж сильна. Тому дану проблему потрібно ретельно вивчати. На відміну від інших гіперглобалістів, Т.Фрідман вважає, що національна держава ніколи не зникне, навіть якщо значення її й зменшиться, тому що вона є остаточне вираження нашої мовної, географічної та історичної приналежності.

Але врешті-решт всі гіперглобалісти розглядають глобалізацію, як явище, що означає фундаментальну перебудову „структури людської дії” [9, р. 85], джерело майбутнього процвітання, шлях підвищення життєвого рівня, соціальної стабільності, політичної значимості. На їхню думку, глобальна держава спостерігається в діях мільйонів людей, чії групи здійснюють тиск на національні уряди з метою вирішення глобальних проблем. Вона не має жодної складової, територіальної, національної чи військової, нації-держави. В той же час її різноманітні риси взаємопов’язані між собою. Вона відкрита для будь-якої форми нового організаційного втручання, люди використовують нові методи і технології, які не були доступні їм для досягнення подальшої загальної мети.

Підводячи підсумок, варто ще раз наголосити на тому, що, на думку гіперглобалістів, держава-нація суперечить глобальному порядку, який формується. Держави стають все менш ефективними і слабкими в конкуренції з новими міжнародними суб’єктами. Економічна і політична влада денаціоналізується, а глобалізація – це джерело майбутнього процвітання, шлях підвищення життєвого рівня, соціальної стабільності, політичної значимості. Сучасна глобалізація означає нову епоху, відмінною рисою якої є залежність людей від порядків, існуючих на світовому ринку. В межах досліджуваного підходу є розбіжності, які слід ще ретельно вивчити, але загалом його представники вважають, що глобалізація – це в першу чергу економічне явище, яке створює новий тип переможців і переможених.

Література:

1. Бебик В. М. Сучасна глобалістика: провідні концепції і модерна практика: Навчальний посібник / В. М. Бебик, С. О. Шергін, Л. О. Дегтярова. – К.: Університет “Україна”, 2006. – 208 с.
2. Білорус О. Г., Мацейко Ю. М. Глобальна перспектива і сталий розвиток: системні маркетингові дослідження. – К.: МАУП, 2005. – 492 с.
3. Кохейн Р.О., Най Дж. Транснациональные отношения и мировая политика. Введение // Социально-гуманитарные знания. – 1999. – № 5. – С. 228-247.
4. Лоуи Т. Глобализация, государство, демократия: образ новой политической науки //Полис. – 1999. – № 5. – С.108-119.
5. Най Дж. Какой новый порядок? // США: экономика, политика, идеология. – 1992. – № 11. – С. 3-12.

6. Наумкіна С., Ткачук Ю. Глобалізація: тенденції інтеграції, універсалізації та поляризації сучасного світу // Політичний менеджмент. – 2005. – №3. – С.121-128.
 7. Фридман Т. Плоский мир: краткая история XXI века. – Москва: АСТ, 2007. – 608 с.
 8. Шепелев М.А. Глобальный мир, URDO NUOVO и новая политическая наука. – Д.: Журфонд, 2002. – 304 с.
 9. Albrow, Martin. The Global Age: State and Society Beyond Modernity. – Cambridge: Polity Press, 1996. – 246 p.
 10. Friedman Thomas L. The Lexus and the Olive Tree: Understanding Globalization. – N.-Y., 2000. – 512 p.
 11. Keohane, R.O. & Nye, J.S. Interdependence in World Politics / In Crane, G.T. & Amawi, A., The Theoretical evolution of international political economy: a reader. – New York: Oxford University Press, 1997. – 352 p.
 12. Nye J.S. The Paradox Of American Power. Why the World's Only Superpower Can't It Alone. – N. Y.- Oxford: Oxford Univ. Press, 2002. – 222 p.
 13. Stiglitz, J.E. Globalization and its Discontents.– New York: W.W. Norton&Co, 2003. – 304 p.
 14. Thurow, L. Fortune Favours the Bold. What We Must Do to Build a New and Lasting Global Prosperity. - New York: HarperBusiness, 2003. – 352 p.
 15. Ohmae K. The Bordless World: Power and Strategy in the Interlinked Economy. – London: HarperCollins Publishers, 1994. – 224 p.
 16. Ohmae K. The End of the National State. – N.Y.: Free Press, 1995 -214 p.
- Waters M. Globalization. – London: Routledge, 2001. – 232 p.

Ткаченко Т.В.,
аспірантка кафедри політичних наук
НПУ імені М.П.Драгоманова

ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ОПОЗИЦІЇ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ: ТЕОРЕТИКО-ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Актуальність проблеми становлення інституту політичної опозиції в Україні обумовлено важливою роллю опозиції в умовах трансформаційного процесу, як чинника наявності політичної альтернативи та суспільно-політичного розвитку. З огляду на це важливим є здійснення теоретико-порівняльного аналізу процесу становлення політичної опозиції в Україні з відповідними процесами в країнах пострадянського простору, що дозволить глибше зрозуміти особливості формування інституту політичної опозиції в умовах перехідного суспільства, виявити проблеми та закономірності розвитку.

Різні аспекти феномену політичної опозиції в умовах трансформаційного процесу досліджувались такими зарубіжними вченими, як Х. Лінц, А. Степан, Т. Карл, Г. Кітчельт, Д. Растру, Ф. Шміттер та ін. У вітчизняній політології дослідження проблем становлення політичної опозиції в Україні в контексті трансформаційних змін її політичної системи та порівняльного аналізу з країнами пострадянського простору є нечисленними, зокрема можна виділити роботи Г. Білякова, В. Слушаєнко, О. Кесарчук, В. Бусленко.

З огляду на актуальність даної проблеми та недостатній рівень її розробки у вітчизняній політичній науці, автор ставить за мету — розкрити тенденції формування політичної опозиції в Україні в контексті демократизації її політичної системи, здійснити

порівняльний аналіз становлення політичної опозиції в країнах постсоціалістичного простору, виділити спільні та відмінні по відношенню до України ознаки цього процесу.

Отже, в Україні, як і у всьому СРСР, лібералізація режиму почалась наприкінці 1980-х років. Щоправда, «перебудова» в Україні розпочалась з певним відставанням від Москви, що було характерним у відносинах між імперським центром і республіками. З проголошенням суверенітету Росії, України та інших республік колишнього СРСР було обрано курс на побудову демократичної держави. З цього моменту динаміка і глибина реформ у кожній республіці набували особливого вигляду. У республіках Балтії перехід відбувався поступально та лінійно, тоді як в Україні, Білорусі та Росії поступальність і лінійність була перервана в різний час. Так, в Білорусі згорання демократизації відбулось з приходом до влади О. Лукашенка. В Україні і Росії темп реформ почав знижуватись приблизно одночасно з переобранням президентів Л.Кучми і Б. Єльцина на другий термін. Це дало підстави деяким західним дослідникам говорити про появу «гібридних» держав, які застрягли в умовній «сірій зоні» і нездатні з неї вийти. За фасадом слабо виражених демократичних інститутів у трьох слов'янських республіках почали формуватися авторитарні режими, кожен з яких мав свої особливості. Зупинення демократизації і повернення до патримоніального панування та султанізму відбулась також і в кавказьких та середньоазійських республіках [7].

Причинами згорання процесу демократизації на пострадянському просторі стали: відсутність демократичних традицій, схильність до «сильної руки», стихійний процес лібералізації економіки з її негативними соціально-економічними наслідками. Пострадянське суспільство, в якому соціалізм панував понад сімдесят років і був власним «продуктом», виявилось психологічно не готовим до трансформації [3]. Тривалість «соціалістичної» історії держави обумовили характер і тривалість трансформаційних процесів. Так, для порівняння, зовсім інші стартові умови мали держави Центральної і Східної Європи, які також відносились до країн соцтабору, проте, на відміну від пострадянських, мали нетривалу «соціалістичну» історію — близько сорока років. Більше того, соціалізм не був для них власним продуктом — він привносився ззовні, тому ступінь ментально-психологічної готовності народів Центральної і Східної Європи до зміни суспільної системи був вищим, ніж у пострадянських суспільствах. У пострадянських державах, на відміну від держав Східної Європи, й досі не відбулося поділу влади, диференціації національної еліти на політичну й економічну, що вплинуло на характер політичних та економічних інститутів, в тому числі й на становлення та функціонування такого інституту демократії як політична опозиція.

Зародження політичної опозиції в країнах пострадянського простору, так само як і в країнах Центрально-Східної Європи, відбувалось в кінці 80-х – початку 90-х років на основі дисидентського руху. Проте, якщо в країнах Центрально-Східної Європи та Балтії дисиденти не лише очолили визвольні й демократичні рухи, але й згодом, спираючись на демократичні традиції, ідеї та ідеали, обійняли значну частину ключових посад у державному апараті, то в Україні та інших пострадянських республіках носії національно-демократичної ідеології, не маючи чіткого, цілісного уявлення про шляхи політичної та економічної трансформації посткомуністичного суспільства на європейських засадах, «змушені були вдатись до послуг старої партійно-радянської номенклатури, яка, як вважалось, може використати у цій ситуації досвід державного управління, набутий за роки своєї діяльності в умовах радянської держави» [9]. Таким чином, політична опозиція в Україні в 90-х роках, як і в більшості пострадянських країнах, переважно складалась із партій лівого спрямування, опозиційність яких дуже часто мала фіктивний характер, та партій національно-демократичного напрямку, представники яких, не маючи досвіду державного управління, не могли запропонувати владі альтернативні шляхи виходу із соціально-економічної кризи, були слабкі і, тому, не здійснювали відчутного впливу на політику.

З посиленням авторитарних тенденцій на пострадянському просторі формування політичної опозиції в кожній країні набувало свого особливого вигляду, не позбавляючись одночасно певної спільної схеми розвитку.

В Україні в період президентства Л. Кучми президентська модель управління діяла у форматі «батько-господар». «Батько» час від часу наближав когось до себе, цим забезпечуючи зміцнення фінансових можливостей наближеної групи та її вплив на політичні процеси, а згодом наближав інших, що створювало противагу впливові попередніх фаворитів. Слід відзначити, що в той період фінансово-політичні групи тільки формувалися. Лише за одну каденцію вони вже одержували потужні ресурси, у них з'являлася певна амбітність. Та ротація «наближених» обмежувала домінування когось із них. Фінансово-політичні клани діяли за принципом нездорової конкуренції, коли бізнес (джерело збагачення фінансово-політичних груп опонентів) обмежувався або й витіснявся. Так формувалося коло незадоволених, які й починали фінансувати рух опозиції [1].

Чинниками, що вплинули на становлення сильної політичної опозиції в Україні, стали: по-перше, наявність фінансово-політичних груп, що конкурують між собою та відсутність між ними консенсусу на політичному рівні, слабкість правлячої еліти; по-друге, особливості авторитарного політичного режиму, який, з одного боку обумовив існування незадоволених цим режимом політичних сил, а з іншого — був недостатньо жорстким, щоб повністю приборкати опозиційні сили, як це мало місце в ряді інших постсоціалістичних країн; по-третє, корумпованість влади та низький рівень життя населення стали причиною існування протестних настроїв у суспільстві та зростання громадської підтримки дій опозиції; по-четверте, поява серед української контреліти харизматичних лідерів, які мобілізували навколо себе всі опозиційні демократично налаштовані сили та здобули широку підтримку серед населення.

Проте, відсутність таких важливих компонентів інституту політичної опозиції, як традиції опозиційної діяльності, консенсусна культура політичної еліти, дієвий механізм врахування позицій політичної опозиції під час прийняття політичних рішень, чітка легітимна процедура приходу до влади («кулуарні» домовленості ще досі беруть гору над народним волевиявленням), обумовлюють існування неефективної, безальтернативної політичної опозиції в Україні в постпомаранчевий період. Особливо негативно на процесі формування інституту політичної опозиції відображається той факт, що неефективність української опозиції проявляється на фоні достатньо сприятливих умов (порівняно з попереднім періодом її розвитку) для її діяльності, що свідчить не про суспільне, а про фінансове її походження, про відстоювання нею не національних, а своїх кланових інтересів.

Подібний до України сценарій розгортався і в Грузії, де політична опозиція також формувалась із кола «незадоволених», колишніх інсайдерів. Чинниками становлення сильної політичної опозиції в цій країні стали — порівняно м'який авторитарний режим, криза правлячої еліти, низький рівень життя населення, консолідація опозиційних сил, — що й дозволило відбутись «трояндовій революції» 2003 року. Проте, суттєвого поштовху до подальшого становлення інституту політичної опозиції «революція троянд» не дала: грузинська опозиція в постреволюційний період фактично опинилась в тих самих умовах, що й за президентства Едуарда Шеварднадзе. Обмеження медіа-простору для опозиції, розгін кількатисячної демонстрації та запровадження надзвичайного стану в листопаді 2007 року, спровадження опонентів влади за кордон — все це свідчить про збереження авторитарних тенденцій нової влади.

Молдовську республіку також можна віднести до тієї категорії держав пострадянського простору, де політична опозиція задіяна у державному процесі або активно заявляє про себе. Деякі автори характеризують Молдову як «безперервну» модель транзиту [11]. В країні між владою і парламентською опозицією встановлений консенсус національного масштабу, який має чітко сформульовані цілі стосовно проблем стратегічного характеру: це європейська інтеграція, вирішення придністровського конфлікту, демократизація суспільства. Однак,

враховуючи той факт, що Молдова є парламентською республікою, а опозиція, що представлена Християнсько-демократичною народною партією має в парламенті 9,7% голосів [8], при чому правляча Партія комуністів Республіки Молдова має 46,10% [8] від загальної кількості голосів. За такого розкладу політичних сил опозиція має не багато шансів впливати на державну політику, її роль переважно зводиться до проведення різних політичних акцій та парламентських баталій.

Дещо іншою склалась ситуація з політичною опозицією в інших кавказьких республіках Азербайджані та Вірменії, де склався більш жорсткий авторитарний режим, який характеризують як напівконсолідований авторитарний режим.

Так, в Азербайджані опозиція існує тривалий час (більшість опозиційних партій з'явилась ще не початку 1990-х років) представлена багатьма парламентськими і позапарламентськими партіями, проте є досить консолідованою. Вона поділяє зовнішній курс президента, однак розходиться з ним у баченні внутрішньої політичної та економічної ситуації. Протистояння між владою та опозицією є досить жорстким. Умови для опозиційної діяльності ускладнились після «кольорових» революцій в Грузії, Україні, Киргизії, коли революційні перспективи змусили президента Азербайджану І. Алієва вдатись до попереджувальних заходів — арешт напередодні парламентських виборів 2005 року групи членів уряду, заборона політичної агітації для опозиційних партій, розгін та арешт мітингувальників. В результаті парламентських виборів 2005 року опозиція, яка вважає вибори сфальсифікованими, отримала лише 10 із 125 парламентських мандатів [10].

Опозиція Вірменії, яку традиційно вважають головною союзницею Росії на Південному Кавказі, є досить консолідованою, активно заявляє про себе, змушує владу постійно триматись в напрузі. Проте, відносини влади й опозиції далекі від конструктивних. Про це свідчать події, пов'язані з президентськими виборами 2008 року — придушення багатотисячного мітингу вірменської опозиції, наслідком чого стали людські жертви, введення надзвичайного стану, арешт учасників акцій протесту.

В Росії, яку також можна віднести до типу держав з напівконсолідованим авторитарним режимом, тиск на політичну опозицію розпочався з переобранням президента Б. Єльцина на другий термін, та значно посилювався із обранням президента В.Путіна. Становлення режиму запропонованої В.Путіним «керованої демократії» відбувалось паралельно із зменшенням впливу на політику незалежних від держави політичних акторів (регіональних еліт, партій, ЗМІ, олігархів) і зростанням впливу на вироблення та реалізацію політичних рішень з боку бюрократичної еліти. Так, реформа Ради Федерації та бюджетна реформа зменшили вплив регіоналів на формування центральної політики та позбавили губернаторів фінансової самостійності. А нова система виборів губернаторів фактично вписала їх у «президентську владну вертикаль». З 2001 року у олігархів, опозиційно налаштованих до діючої влади, було відібрано медіа (НТВ, ТВ-6). Через реформу виборчого законодавства і встановлення жорсткої системи контролю за процесом виборів політичні партії втратили вплив на політичний процес в тому обсязі, який був за часів Б. Єльцина. І, нарешті, вилучення з кола провідних політичних акторів олігархів Б. Березовського і В. Ходорковського, які намагалися впливати на політичні процеси, довело, що влада співпрацює лише з тими олігархами, які відходять від впливу на політику [5]. Таким чином, становлення політичної опозиції як ефективної протидії владі в Росії не відбулось в наслідок посилення авторитарного режиму та досягнення певного консенсусу, а точніше пакту про ненапад, між головними соціальними акторами країни.

Значно гірше склалась ситуація з політичною опозицією в таких країнах, як Білорусія та країни Центральної Азії, де сформувався жорсткий авторитарний режим.

В Білорусії становлення політичної опозиції як суттєвої противаги владі не відбулось в силу двох причин: по-перше, це сильна владна вертикаль та жорсткий авторитарний режим, який максимально обмежував її діяльність, і, по-друге — значно вищий, порівняно з Україною, рівень життя білоруського населення, який в більшості своїй не жадав змін і

фактично не підтримав дій опозиції. Тобто, консолідований авторитарний політичний режим не дозволив викристалізуватись опозиційним політичним силам в політичній системі Білорусії.

В країнах Центральної Азії наявність адміністративно-силової політики, клановість і трайбалізм, відсутність традицій легальної політичної боротьби — стали факторами, що вплинули на специфіку розвитку опозиції в цьому регіоні. «Жодна з опозиційних політичних партій або організацій та інших різною мірою структурованих груп в країнах пострадянської Центральної Азії не мала і не має головного атрибуту справжньої опозиції: науково обґрунтованої та чітко сформульованої конструктивної програми, яка б відповідала назрілим в центральноазійських суспільствах змінам і складним геополітичним реаліям» [6]. Спільною рисою усіх цих партій та інших опозиційних сил є їх соціальний склад: група старої еліти, чий інтереси увійшли в суперечність з правлячою елітою, яка спирається на маргінальний соціальний компонент та на регіонально-клановий фактор. Для багатьох представників цієї опозиційної контреліти характерні апеляції до зовнішньої підтримки. Політичну опозицію у всіх країнах центральноазійського регіону можна умовно поділити на дві частини: «світську» опозицію, тобто, яка «отримала дозвіл» від влади на існування, але не існує де-факто, та опозицію, сформовану на основі організацій релігійного, передусім проісламського спрямування, що носять екстремістський характер [6].

Незважаючи на специфіку становлення та функціонування політичної опозиції в кожній з пострадянських країн, цей процес має ряд спільних рис, що характеризують процес становлення політичної опозиції і в Україні. При цьому слід зауважити, що ці ознаки не варто екстраполювати на всі держави пострадянського простору, проте для ряду країн вони все ж були або залишаються характерними.

Отже, аналіз діяльності політичної опозиції в країнах бувшого СРСР дозволяє виділити наступні спільні ознаки цього процесу:

- ступінь сформованості політичної опозиції, умови для її діяльності, ефективність опозиції та її відносини з владою прямо залежать від сформованого в країні типу політичного режиму, ступеня консолідації як провладних, так і опозиційних сил, рівня життя населення;

- влада по відношенню до опозиції використовує такі типові прийоми, як: посилений тиск на політичну опозицію з боку владних структур, що проявляється в контролі над мас-медіа, обмеженні впливу опозиційних сил на органи державної влади та можливості ними проведення масових заходів, обмеження діяльності лідерів політичної опозиції, їх арешти. При цьому влада формально апелює до європейських цінностей та час від часу змушена звертатись до опозиції як до засобу власної легітимації; запрошення опозиційних лідерів до спільного управління державою, пропозиція матеріальних вигод, в результаті чого опозиція втрачає свою «опозиційність» та зливається з владою; опозиція формально допускається до влади на деякий час для участі у формуванні владних структур, проте не має реальної влади і таким чином дискредитує себе [4];

- позиція політичної опозиції часто не є чіткою і структурованою. Основні зусилля приділяються доведенню, що нинішній курс не є перспективним, або ж протистоянню авторитарному главі держави;

- за умов незбалансованості гілок влади та домінування глав держав роль парламенту зводиться до так званої «rubberstamp» (машини для штампування рішень), а опозиція часто позбавлена важливої змоги законодавчо впливати на процес здійснення державної політики [4];

- відсутність традицій легальної політичної боротьби та конкуренції обумовлюють існування слабкої або, навпаки, радикальної опозиції;

- нерозвиненість партійної системи, внаслідок чого суб'єктами політичного процесу є не повноцінні політичні партії, а інститути державної влади (як в країнах Центральної Азії), фінансово-політичні групи (Україна), бюрократичний апарат (Росія). Це, в свою чергу,

нівелює сутність та призначення опозиційних партій та політичної опозиції в цілому, дистанцює її від власного населення;

- відсутність неконфліктного механізму заміни влади опозицією;

- політична опозиція трансформаційних суспільств дуже часто набуває демагогічного забарвлення, політичного критиканства та популізму. Такі демагогічні тенденції, як правило, виявляють себе: у популістських гаслах; у відході від конструктивної співпраці між політичними силами; у продукуванні обіцянок, які неможливо реалізувати за наявних ресурсів; у поширенні неконструктивного способу мислення серед населення [2].

Таким чином, незважаючи на українську специфіку становлення та функціонування політичної опозиції, цей процес має багато спільного з тим, як відбувається формування політичної опозиції в інших країнах пострадянського простору, що обумовлено спільними тоталітарним минулим та сучасними трансформаційними процесами, які, в свою чергу, відбуваються досить складно і суперечливо та позбавлені певної поступальності.

Література:

1. Балабан Р. Феноменальні риси сучасної політичної еліти України // Політичний менеджмент. – 2007. – Спецвипуск (вересень). – С. 54-62.
2. Дмитренко М. Політична система України: розвиток в умовах глобалізації та інформаційної революції / М.А.Дмитренко; НПУ ім.. М.П.Драгоманова, Ін.-т оперативної діяльності та державної безпеки. – К.: Знання України, 2008. – 544 с. – С. 231.
3. Іскакова Г. Політичні процеси на пострадянському просторі: тенденції, протиріччя, перспективи // Політичний менеджмент. – 2007. – №3 (24). – С. 128-135.
4. Кесарчук О. Діяльність опозиційних сил в країнах-членах СНД // Опозиція: статус, права та зобов'язання. Європейський досвід та європейські реалії (Матеріали науково-практичного семінару) // Вісник Школи політичної аналітики. – 2003. – Спецвипуск №2 (7). – <http://www.spa.ukma.kiev.ua/visnyk/index.php?op=view&t=79>
5. Кононенко Н. Польща і Росія: сучасні пошуки ідентичності // Політичний менеджмент. – 2007. – Спецвипуск (вересень).
6. Ляшенко Т. Особливості партійної системи в країнах Центральної Азії // Політичний менеджмент. – 2007. – Спецвипуск (вересень).
7. Мацієвський Ю. Між авторитаризмом і демократією: політичний режим після «помаранчевої революції» // Політичний менеджмент. – 2006. - №5 (20).
8. На виборах в Молдові перемогли комуністи // <http://ua.proua.com/news/2005/03/09/095153.html>
10. Стативка А. Деякі фактори формування політичної еліти в країнах Центральної та Східної Європи // Політичний менеджмент. – 2007. – Спецвипуск (вересень). – С. 14-24.
11. Шиманський О. В'ялі апельсини. Азербайджанська опозиція об'єднується, але все одно діє нерішуче // Україна молода. – 2005. - № 212 (за 12 листопада). - <http://www.umoloda.kiev.ua/number/552/116/19981/>
12. Crowther W., Matonyte I. Parliamentary Elites as a Democratic Thermometer: Estonia, Lithuania and Moldova Compared // Communist and Post-Communist Studies / University of California, Berkeley, USA, vol. 40, 2007, с. 281 - 299.

З М І С Т

ВСТУПНЕ СЛОВО	3
<i>Бабкіна О.В.</i>	
ПОЛІТИЧНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТСТВА.....	4
<i>Бєбик В.М.</i>	
ТЕХНОЛОГІЇ, ПРОЦЕСИ, ТИПИ І ПРАВИЛА УХВАЛЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ РІШЕНЬ.....	11
<i>Булда А. А.</i>	
ЕЛЕКТРОННИЙ ПІДРУЧНИК В СИСТЕМІ СУЧАСНИХ ЗАСОБІВ НАВЧАННЯ.....	18
<i>Варзар І. М.</i>	
ПРОБЛЕМА СПІВВІДНОШЕННЯ ЕТНОІСТОРИЧНОЇ НАЦІЇ, ПОЛІТИЧНОЇ НАЦІЇ І ПОЛІТИЧНОГО КЛАСУ В ІСТОРИЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ ЄВРОПИ НОВОГО ТА НОВІТНЬОГО ЧАСІВ: ТЕОРЕТИКО-ІСТОРИОЛОГІЧНІ СИНТЕЗИ.....	22
<i>Зеленько Г.І.</i>	
БЕЗ ПРОПОРЦІЙНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА “ВАЖКІ СУСПІЛЬСТВА” СТАЛИ Б НЕМОЖЛИВИМИ СУСПІЛЬСТВАМИ	39
<i>Наумкіна С.М., Петраков М.О.</i>	
АНАЛІЗ ОСНОВНИХ КОНЦЕПЦІЇ РОЛІ МОРАЛЬНИХ ЧИННИКІВ У ПАРАДИГМІ ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ.....	44
<i>Ярош О.Б.</i>	
ГЕНДЕРНИЙ АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ПРО МІСЦЕВІ ВИБОРИ.....	50
<i>Денисюк С. Г.</i>	
МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЯК МЕТОД ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ.....	56
<i>Дмитренко М. А.</i>	
ПОЛІТИЧНА ОСВІТА І ПОЛІТИЧНЕ ПРОСВІТНИЦТВО В СИСТЕМІ ЧИННИКІВ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ.....	61
<i>Галактіонова І. В.</i>	
ГРОМАДЯНСЬКА НЕПОКОРА ЯК ЯВИЩЕ В КОНТЕКСТІ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ СУСПІЛЬСТВА.....	69
<i>Карнаух А.А.</i>	
ВПЛИВ СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН У ВИЩІЙ ШКОЛІ НА ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ.....	76
<i>Козьма В.В.</i>	
СТАБІЛІЗАЦІЙНА РОЛЬ СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ В ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ СУСПІЛЬСТВА.....	80
<i>Манелюк Ю.М.</i>	
ПАНСЛАВІЗМ ЯК ЗАСАДНИЧА ІДЕЯ ФЕДЕРАЛІСТСЬКИХ КОНЦЕПЦІЙ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ.....	85

Остапенко М.А.

ГРОМАДЯНСЬКІ ІНІЦІАТИВИ В УМОВАХ ПЛЮРАЛІСТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА..... 92

Подлевский С.

ВЗАЄМОВПЛИВ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ДУМКИ
В КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЙ СУСПІЛЬСТВА..... 97

Соловій Г

ГРУЗИНО-РОСІЙСЬКА ВІЙНА НА КАВКАЗІ: ІСТОРІЯ, ПРИЧИНИ І НАСЛІДКИ..... 101

Цокур Є.Г.

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ІДЕЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА
ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЛЕГІТИМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ 106

Антемюк В.Д.

ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРАЛІЗАЦІЇ ІМІДЖУ ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ..... 110

Загоруй Г.В.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАЦІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ..... 115

Климкова І.І.

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА: ІНСТИТУЦІЙНИЙ ВИМІР..... 119

Кубасєвіч Е.

ВПЛИВ ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ НА ТРАНСФОРМАЦІЮ
ПОЛІТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ..... 125

Радченко Л.М.

РЕАЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ ІНТЕРЕСІВ ЧЕРЕЗ ДІЯЛЬНІСТЬ
ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ..... 133

Рудницька Н.О.

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ БЮРОКРАТІЇ
В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ..... 138

Савич В.О.

ПОГЛЯДИ ГІПЕРГЛОБАЛІСТІВ НА СУЧАСНИЙ РОЗВИТОК
ЕКОНОМІКИ ТА ПОЛІТИКИ..... 145

Ткаченко Т.В.

ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ОПОЗИЦІЇ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ
ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ: ТЕОРЕТИКО-ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ..... 150

ЗМІСТ..... 156

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ЧАСОПИС
НПУ імені М.П.ДРАГОМАНОВА**

***Серія 22. Політичні науки та методика викладання
соціально-політичних дисциплін***

Випуск 1

Друкується в авторській редакції.

Матеріали подані мовою оригіналу.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіка-статистичних даних, власних імен та інших відомостей.

Головний редактор	В.П. Андрущенко
Відповідальний редактор	О.В. Бабкіна
Верстка	М.В. Ковтун

Підписано до друку 15.05.2009 р. Формат 60x84/8.

Папір офсетний. Гарнітура Times.

Ум. др. арк. 19,75. Обл.-вид. арк. 18,63

Зам. № 321

Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.
(044) 239-30-26